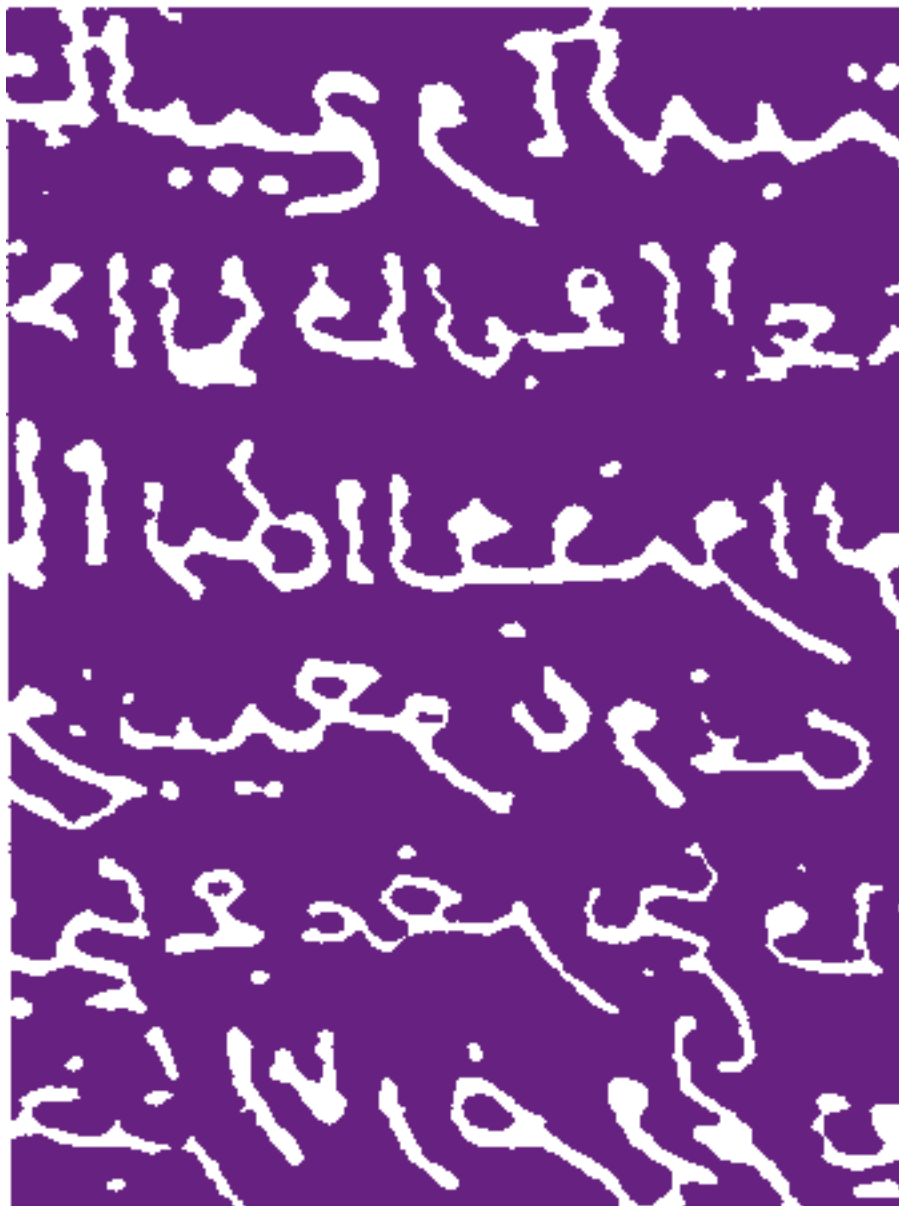

enfeiu carrean

DEUSTUKO UNIBERTSITATEKO EUSKAL KULTURA MINTEGIA

1.987.EKO NEGUA

3. ZENBAKIA

ZUZENDARITZA

M.A. Elkoroberezibar

IDAZKARITZA

Patxi Aiarza

EKONOMIA

Mikel Euba

TEKNIKA

Ander Ros

ZABALKUNDEA

Eneko Barrutia

ERREDAKZIO

M.A. Elkoroberezibar

Ander Ros

Mikel Euba

Patxi Aiarza

IDAZKARITZA

Jon Otaegi

Mikel G. Atxa

Miren Uriarte

Roberto Manjón

Maddi Maiz

Karlos del Olmo

Elena Ferrero

Juanra Madariaga

Jon Andoni Saiago

El Loco Pascual

Iñaki Gaminde

Amaia Guijarro

ENSEIUCARREAN

658 Posta Kutxa

480080 BILBO

Inprimategia:

EKEKEI inprimategia.

Fotokonposaketa:

EKEKEI autoedizioa.

Zabalkundea:

ZABALTZEN.

L.G. BI - 600-1986

Enseiukarrean zabalik dago beregana lezakeen edozein lan argitara emaitako. Lanok makinaz eta tarte bikoitzez idatziak izango dira. Artikuluoi lagun diezaieketen irudiak egileak berak bidaliko ditu, berauen onspena erredakzio taldearen esku dagoelarik, hala nola estilo zuzenketak egitea.

Aldizkariaren helburuetarik bat kanpora zabaltzea delarik, eskertze-koa litzateke artikuluokin batera beronen laburpena beste bi hizkuntzetan jasotzea.

Artikuluotan agerturiko edukiaz egileak du erantzunkizun osoa.

AURKIBIDEA

Aurkibidea	1
Editoriala	2
ensetu filologia	
Roberto Manjón : Etxahun eta Manikeismoa	5
Iñaki Gaminde : Aoristoaren inguruan	17
Iñaki Gaminde : Sanoren Erabileraz	29
Ander Roskubas : Ekdotika kartografikoa	35
Karlos del Olmo eta Elena Ferrero : S.F. (Zientzi Fikzioa). Hurbilketa Literarioa	65
ensetu poetak	
Amaia Guijarro : Omar Khayyam.....	79
Miguel Angel Elkoroberezibar : Marianne Moore (1877-1972). Ehun urte Missouriko poetisaren hitzek.....	85
ensetu liburuak	
Maddi Maiz : Erlijiotik Filosofiara.....	93
Patxi Aiarza : Sorburuari Hurbiltzen.....	105
Ander Roskubas : Orotariko Euskal Hiztegia (I. tomoa A-Ama). Mitxelenaren lan postumoa.....	111
Ander Roskubas : Euskal Hiztegi Historikoa. Berandaturik zetorren historia hiztegia	121
ensetu ipuinak	
Juanra Madariaga : Ez Nuen Ezagutzen	133
El Loco Pascual : Infernurako Bidaia.....	139

EDITORIALA

Berriro, beste negu batetan zuekin, esku arteak eta buru muinak berotzen laguntzeko asmoz.

Pixkanaka pixkanaka erroak fin-katu eta martxa normalago bati ekin diogu, puntualago ailegatuz oraingo honetan.

Ausartu ere egin gara harpidetza bideari ateak zabaltzera, honela konprometitzen eta geure buruok behartzen ditugula aldikotasun bat errespetatzera, urtean ale bi ateratzera hain zuzen ere.

Ikasturte honetan kaleratzen den 3. ale honez gain liburuxka bat atera beharrean gaude. Mitxelenaaren asmo-etariko bat bete nahi izango genuke Oihenarten gaztaroko neurtitz eta atso-titzen hiztegia, konkordantzia alegia, argitaratuz.

Mitxelena aipatu dugu, baina, berarekin bateratsu zendu zaizkigun beste bi euskaltzale sutsu ere gogoan ditugu Estornes Lasa eta Lekuona Zaharra. Ez gara hauen merituak aipatzen hasiko denok ezagutzen ditugulako edo, bestenaz, halan beharko litzatekelako.

Aprobetxatu nahi ditugu editoriale honen azken lerro hauek Enseiucarrean taldea guztioi zabalik dagoela esateko, orobat gure buzoia denon lanak hartzeko.

ZUEN OMENEZ:
Mitxelena, Lekuona, Estornes Lasa

ETXAHUN ETA

MANIKEISMOA

Roberto Manjón

1986-ko udan **Etxahun** Pastoral (Pierre Topeten bizitzaren gainean) gozatzeko aukera izan genuen, orain urte gutxi hil zaigun Etxahun Iru-
riri esker. Eta ez dakigu atsegina «antzerki» lana ikusteak eragin digun ala
beste zerbait den ikuskizun alderagaitz honen bitxitasunak, denboran fo-
xil bihurturik gugandik urrun baitago dantza-kantu-antzezpen multzo zahar
(zaharregi ote?) hau. Aldaketa sakon gutxiz Frantziako misterioetatik dator-
kigun antzezpen mota hau (eragin bakarra izan ez arren, nonbait), ez dator
dagoeneko bat xx. mendearen buruko giza seme-alabon pentsamolde kora-
pilotsu eta bizimodu hiritar, teknifikatu, arazo aniztunarekin. Hargatik, jakin-
guraz, folkloretasunez, iragan-minez edo haren estetika bereziak erakarrita
begiratzen diogu; aldiz, egungo antzerki lanekin identifikazio maila zabala-
goa darabilgu.

Izan ere hiru ezaugarri nagusi ditu, antza, Pastoralak:

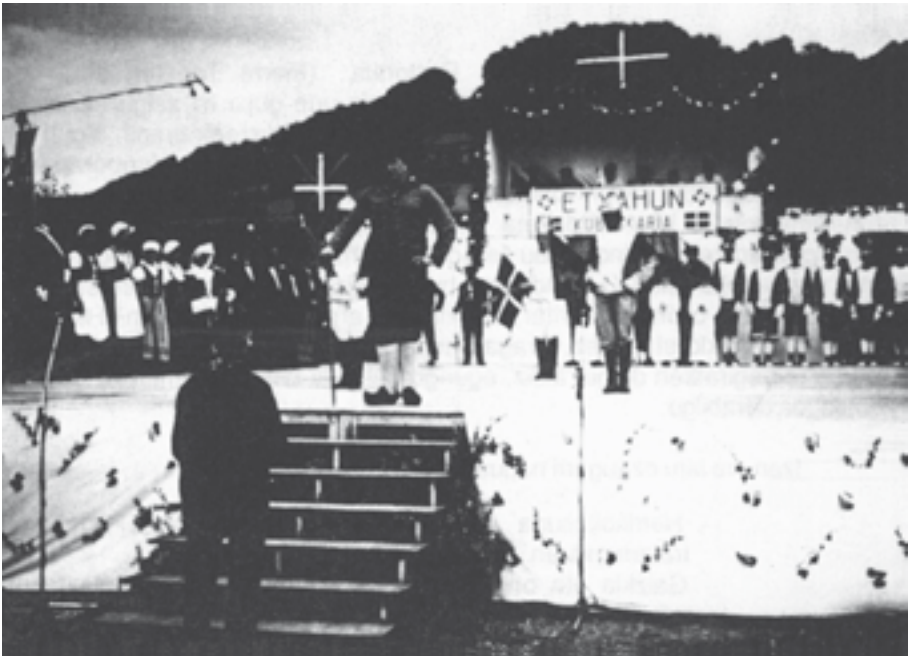
- Herrikoitasuna (baserritar-artzainen ikuspuntutik) gaiaren trata-
menduan.
- Gaizkia eta ongiaren arteko erabateko bereizketa lehun ezina:
manikeismoa.
- Estilizazio edo topikotasuna.

Gaizkia eta ongiaren arteko lehiatze honetan, estilizazio eta «herrikoitasuna», ideia-komplexutasun mailagatik, ditugu jaun eta jabe; ideia abstraktoegirik ez: *Bakea, Zuzena, Egia* eta honelako izateak ez dira oholtzara igotzen, ezta *jainkorik, jesusk, ama birjiñik* ere. Pertsonaiak ostera, era guztietakoak dira, hots, jendeak bizi modu arruntean pairatu edo inguruan soma ditzakeenak: jaun handiak, morroiak, erregea, ohoina, laboraria, hiltzailea, aitasaindu, artzaina...; hauetariko batzu Zuberoatik urrunekoak izan arren, ez dira giro gortesau edo hiritarrean antzemanak izaten, beste mundu-proekzio batetan baino.

Antzokia hutsa da, estilizatua; ez du mundua gaizkia/ongia dikotomiaren aldetik baino itxuratzen: enperadorearen jauregia izan daiteke eta era berean presondegia, bataila-tokia, gotorlekua edo infernuko sarrera.

Antzokian bertan ikus dezakegu banaera manikeista, gure kulturaren erabat erroturik dagoen kolore-topikotasunak lagundurik: ate gorria (gaiztoena), ate zuria (zerutiar pertsonaiena), ate urdina (kristauena). Izan ere genero erritualizatua da hau, elementu oso finkaturik darabiltzana.

Erritualizazio, topikotasun eta estilizazioaren topalekua joera manikeista da, erabatekoa, zein elementu guztiak tindaturik dituela, Pastoralaren ezaugarriarik nagusienetakoa baita. *Mustran* bertan, esaterako, gaiztoak («türkak») eta «Khirixtiak» (jabe gaitezen izen bereizketaz), bi giza lerrotan doaz, nahasi ezinik, ikurrin eta ikurrinlari gorri eta urdina (nork berea) buru daroatzatela; jokularien beraien koloreak ere jakina, gorri eta urdina dira.

Oholtzan «Lehen pheredika» kantatu eran ez dute bat egiten. Antzezaldian, ekintzetan, khirixtiak lasai, lerden eta eder, oinarrizko dantzakantu batez dihardute; türkek, brauki, imintzio izugarriak eginez, makilaz mehatxu orokorrak erakutsiz, urrats bizkorrez. Hortaz, ekintzaz gain ibilkera eta keinuetan ere ez zaizkigu gaizkileak eta ongileak inondik inora ere nahasiko, are nabarmenago: khirixtiek beti ate urdinean zehar eta türkek gorrian, sartu eta irtengo dute.

Gaiztoen garaitzak deabru txotxongiloak txalotuko ditu, baina, baitalenondorioz hauetariko bat hilik suertatuko balitz, Satanek buruz bera infernuratuko lukete; baldin khirixtia balitz, ahatik, lagunek ohorez kanporatuko lukete. Amaieran zer esanik ez, ongia nagusituko zaio gaizkiari.

Jakina, gaitz eta ongiaren arteko borroka latz eta bigunezin honek gaien erabilkera moralizatzaillea daragi ezinbestean, pertsonaia imitagarri eta gaitzezkarrien eskuetan: ereduak, arketipoak, errealitate haragitsu bario sasipertsonaia dira. Eta funtzionamolde hau, harrigarriro, ez da, hainbat eta hainbat egiturak, pentsakerak porrot egin duten mende honetan, funtsean aldatu. Izugarrizko transformazioak, gerlak, ideologia zapaltzaile eta salbatzaile guztien zapuzketak ikusi ditu gizaki ezkor-sinesgogorrek, aldakuntza nagusienetariko bat pentsamolde berriaren exozentrismoa delarik; izan ere, gaurko denboretan unibertsoaren erdia hutsik dago, eta gizona bera ere, Bepizkundetik aurrera «Jainkozentrismoaren» ondoren munduaren ardatzaz jabetu zen berbera, sistemaren elementu bilakatu da (Estrukturalismoaren eragina har bedi kontutan): «Eta hasieran egitura zen». Sistemaren nagusigo honekin batera, gizakia sozializatuago agertzen da (Ez dihardugu sozialismoaz), estatuak, interesak, gustoak, gogoak..., elkarren artekoa den guztiaren menpean, alegia; taldea gizabakanari erabat nagusitu bidean gabiltzake, antza.

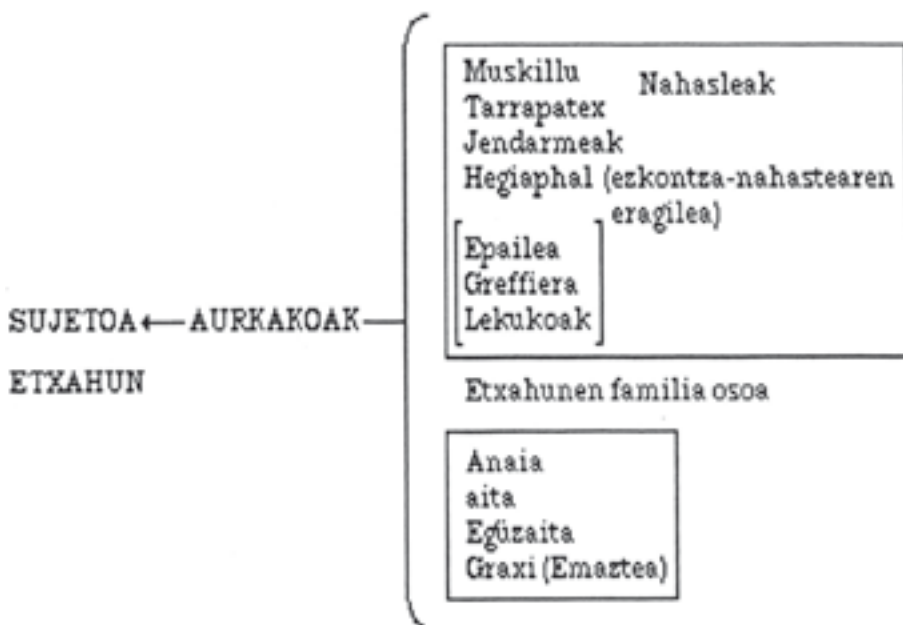
Ondorioz, badirudi, idealismoak alderaturik errelatibismoa (zenbaten ustez postnihilista) dela ikuskera berrien oinarrizko ezaugarri bat. Hala ere, errelatibismo beronek ez du nabarmenki antzerki zahar honetan, barne funtzionamenduan eraginik ukan. Egia da, bai, aldaketa handia izan dena: estatuaren erasoan aurrean bere jabegoa zen mundu tradizionala defendatzeari lotu zitzaion apezgoa (Mende honen hasieran, aurrekoaren amaieran), nolabait, lehenengo aldiz «euskaltasuna», «Euskal Herria» eta honelakoen arazoan defentsa, «gai abertzaleak» Larzabalek deritzenak hitz batez, agertuz.

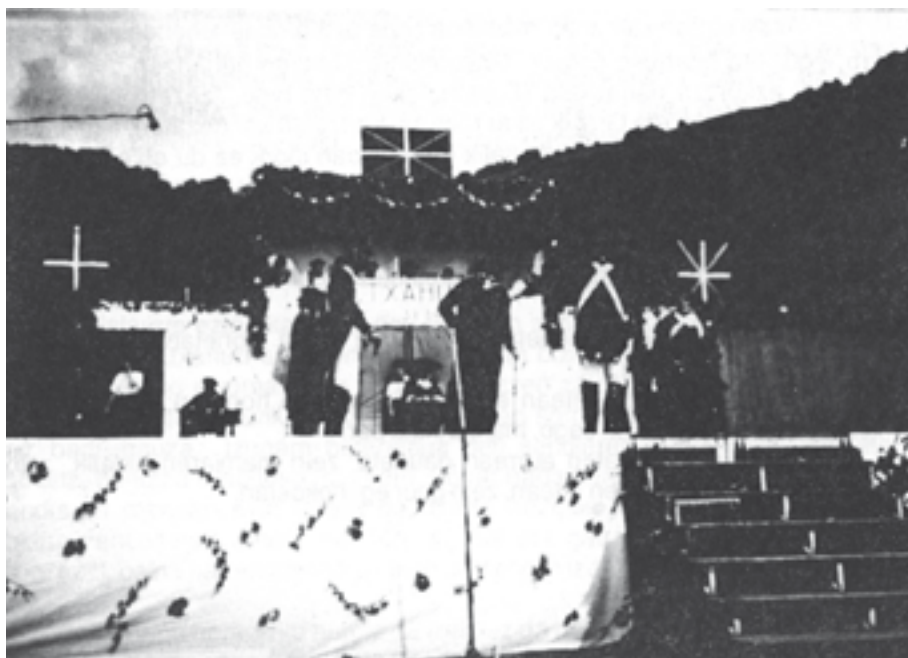
Ezin uka, beste aldetik, abertzaletasun hau garatzen denean bes-telako arazoak sortzen direnik, hala sozialak nola politikoak; gogora bitez Iparraldean dagoen kinka larria eta «Pette Basabürü» Pastorallean egiten den Zuberorearen defentsa. Baina ez dugu uste inondik inora ere abertzaletesunak, Pastoralaren erabateko binarismoa gainditzen duenik, edota oraingoz gainditu duenik (baliteke gainditu beharrik ere ez izatea; hauxe ez da oraingo eztabaida) binarismoa aberri/atzerria izan daiteke eta erabilkera manikeistaz.

Orreaga (Larزابalek), **Ibañeta** (Casenavek) pastoralen gai epikonazionalekin batera, imitagarri den euskaldun jatorrarena ere badago: **Iparra-girre**, **Pette Basabürü**. Baina **Etxahun** Pastoralaren pertsonaia (Pierre Topet), apolitikoagoa da, ez du abertzaletasun eta Euskal Herriaren arazoekin zeharkako lotura baino: euskal kulturari izan diren ekarpen baliotsuenetariko bat, Zuberoako kulturaren erakusgarri aparta.

Lan honen argumentoa Etxahunek bere familiarekiko ukan zituen arazoen inguruan dabil, hots, aurreko pastoralek baino maila apalago edo pertsonalago batetan dihardu; ikuspuntua kristaua da; ondo-txarto jokatua arteko dilalektika oso nabarmena da; pertsonaia gaiztoak gaitzetsiak dira, onak laudatuak.

Hona hemen aztergarri deritzagun arazoa, manikeismoaren haustura, zeren Pastoralak berez dituan elementu erritualizatuak, topikoak, banaera maikeista, mantentzen diren arren, familia eta pertsonaiaren arteko gatazka gune ukanik, bere benetako garapenean egitura manikeistarik ez duela uste baitugu. Hain zuzen ere, modu batez edo bestez gorpuzten dela, Etxahunek bere familiarekiko gatazka honetan, objektu ezberdinak ukanik, familia osoa du beti aurkakoen aldean:

Baina Pastoralaren banaera manikeista ez dator bat bere egiturarekin, aktante eta banaera hau konparatzen baditugu:

KHIRIXTIAK

[Aita saindua
Kardinale
Apeza]

Artzainak

Otxalde (Bertsolaria)

ETXAHUN

Katalina
Addela
Graxiusa
Maddia
eta abar...

Aurkakoak

Anaia
Aita
Egúzaita
Graxi

TORAK

Muskillu
Tarrapatex
Jendarmeak
Hegiaphal
Epailea
Greffiera
Lekukoak
eta abar...

Aitak eta anaiak zuen maiteñoa utzierazten diote lehendabizi; honez gero, egüzaita bitarteko delarik, Graxirekin ezkontzen behartzen dute, nork Etxahun, ezkontza nahasketa (Egiaphalekin) dela bide, «zezen» bilakatzeko baitu. Aitak, anaiak eta Graxik elkar hartuta, kartzelan sar dezaten, azpijokuz, auzitara daroate Etxahun; kartzelatik irtendakoan inork ez du etxean onartu nahi. Bistan dago guztiok türkek izan behar luketena, baina ez dira; are gehiago, Graxi, emazte gaiztoa, behin (txarto ez badut zenbatu) türken artean barrura sartzen da (jatorriz sendiko ez den bakarra eta gainera «bihurriena»), besteetan ostera, kristau prestuen antzera, ate urdina darabil.

Gauzak honela daudela, argumentu mota honetan arreta jarriz ondorio bi aterako ditugu:

- Manikeismoa bete betean ez dabilela oraingo honetan: are gehiago, maila erritualetan baino ez dago, mamia ikutu barik.
- Pastoral atipiko baten aurrean gaudela, zein mamiaren aldetik, zein egituran, zein tradiziozkoen artean, zein gaur egunekoetan.

Etxahun-Irurik euskal kulturaren eta bereziki Zuberoan gailendu den koblakari baten bizitza gora-beheratsua aurkeztu nahi digu; Pier Topet ez da, abertzaletasunaren iharduera politikari begira behinik behin, bat ere ari-korra, baina bere hizkuntza minoritarioaren kulturari on eritzi nahi dion gizar-tearen literaturan baliotsu suertatu da (alderik garrantzitsuenetariko batetan: koblakaritzan).

Bertsolaritzaren hito hau aurkeztu nahi honetan nolabaiteko eragina ukan duke gure literaturaren joera kostunbrista atzeratuak.

Hala ere ezin uka dezakegu Etxahun zaharraren bizitzak erakargarri asko duenik. Etxahun erromantikoen garaian bizi izan zen, eta bere bizitza eta joerak kutso erromantikoa dariela agertzen zaizkigu. Etxahunek oldarra du bihotzean, badu surik. Guztiau poemetan somatzen da, baita ekintzetan ere: bada gauza, izugarri boteretsua den sendiaren aurka jeikitzeo, eta izukaitz, heriotza eragiteko. Izan ere, behar bada bere bizi-arazoan korapiloa sendiaren menean ezin izatea da, txarto hezitako ume bihurria bailitzan. Jakina zenbaitetan amore ematen du, bai eta gauza garrantzitsuetan ere (nork ez?), baina harreman onik ez bide da tartean izan.

Etxahun haragizko heroia da (edo ez da heroia, nahi bezala); makurtu egiten da aitaren esanetara, baina zerbaitek dihardu makurtzea iraukor eta erabateko izan ez dadin, zahartzaroan ere sendiaren onespenean ez baitu, Graxik edo beste edozerk eraginda.

Ez dugu guk honelakorik garai guztietan izan ez denik esango; garai jakin batetan, Erromantizismoan, ugariagoak direla deritzagu.

Ez dakigu zein izan den arlorik pisuzkoena Irurik gai honi eusteko, erromantizismoa, euskal kulturaren hitoa agertu nahia, kostunbrismoa...; zihur aski denok eragin dute, gainerako pastoral modernoekin parekatzen duen abertzaletasuna ahaztu barik. **Etxahunek** badu erre-alismo pittin bat, edo behintzat badakar gure artean hain garrantzitsua izan den ohiturazko nobelak baino giro gatazkatsuago bat: gizar-te mailako idiliorik ez.

Pastoralak pertsonaia eta egoera arazotsuak erakusten ditu, berez jada gorabeheratsua den sendi batetan. Jakina, ezin ditu marko honetan pertsonaiak eta arazoak sakondu, baina gatazkaren aurkezpen, eta bereziki petsona mailako arazo, gatazka bat gune eta faktore antolatzaile izateari berebiziko garrantzia aitortzen diogu *giza banakoal/gizar-tea* gatazka nobela modernoaren oinarrian baitago. Irurik osteria ezin bide du arazo berau dixiritu (edo ez du nahi), eta ez da gauza erritualizazio eta banaera manikeistan sendiaren haustura konsagratzeko; bestela esanda: gaiak berak, Etxahun eta Pastoralaren egitura tradizionala gainditzen ditu.

Bide batez. gaurko gizar-tearen gora-beherak, krisiak, ikuspuntuak adierazteko folkloreaken mugan dagoen antzerki mota honen zailtasunak edo ezintasunak agertu nahi ditugu, zeren gaurko problematika

modu simple eta lineal batez nekez adieraz baitaiteke. Behar bada, pastoralak urtean behin ikusten den gure «folklorearen» gauza bitxi, polit eta «sentitu» baten antzera irauten dezakete, beste maila batetan (jatorrizkoan) hilik daudela; gainera, atsegin honetan gure etsaiak (onak-gaiztoak, aberzaleak-inperialistak, bertokoak-kanpokoak...) karrikaturik barre ere egin genezake, amerikar telesailekin egiten dugun legez, baina folklorea izango da, ez besterik.

Bistan dago, bada, P. Larzabalen eritziarekin (ikus bibliografia) bat ez gatozena, ez baitugu uste egungo literatur-bizitzan pastoralik izan daitekeenik. Hala ere Juan Mari Lekuonaren ideia bati eusten diogu: historian zehar ukan duen eragina baliotan jartzeaz gain, gure artean ordezkioa utz lezake, estilizazio, zuzentasun eta plastizitateko antzerki joera berrietan.

«Halarik ere, eta gaur agungo teatroaren gizarte eta kultur kontextuaren barruan, badaude idazleak, bere idazlanak mamitzeko pastoralen eta teatro zaharraren estiloa eta moldeetan oinarritzen direnak. Eta antzes taldeekin ere zerbait horrekako gertatzen da: egunotako euskal teatroa berrietzeko Zuberoako euskal teatrori jotzen dute, eskola zahar honetatik hartuz baliapideak, teknika, estilizazioa, musika eta dantza. Eta hau guztia, Zuberoako teatroari egiten zaion aitormen artistikoa da».

BIBLIOGRAFIA

- CASANAVE J.: ***Zuberotar antzerkiaren sortzeaz eta iturriez.*** In Antzerti berezia, Euskadiko Antzerki Zerbitzua.
- LABAYEN A.M.: ***Teatro Euskaro. Notas para una historia del arte dramático vasco.*** Auñamendi 42, Zarauz, 1965.
- LARZABAL P.: ***Gure Pastoral.*** In EGAN XXVI.
- LEKUONA J.M.: ***Ahozko Euskal Literatura.*** Erein, Donostia, 1982.
- LEKUONA M.: ***Literatura oral vasca.*** Auñamendi, Zarauz.
Paralelo entre la pastoral suletina y el teatro griego. In Antzerti berezia, Euskadiko Antzerki Zerbitzua.
Zuberotar Antzerkiaren sortzeaz eta iturriez. In Antzerti berezia, Euskadiko Antzerki Zerbitzua.
- MOZOS MUJICA I.: ***Ihauteria Euskal Literaturan.*** Eusko Ikaskuntza, Donostia, 1986.
- URKIZU P.: ***Euskal Antzerkia.*** Euskadiko Antzerki Zerbitzua, Donostia, 1982.
Teatro Popular Vasco en la Edad Media y en el Renacimiento: las Pastorales, los Charivaris y las Tragicomedias de Carnaval I-II. In Antzerti berezia. Euskadiko Antzerki Zerbitzua.

LABURPENEA

Edozein pastoralak hiru ezaugarri nagusi ditu:

1. Herrikoitasuna gaiaren tratamenduan: ideia abstraktoegirik ez; era guztietako pertsonaiak baina munduari lotuak (aingeruak eta deabruak bai, baina Jesus, Jainko eta Ama Birjinik ez).
2. Estilizazioa eta erritualizazioa baliapideetan.
3. Erabateko manikeismoa: gaizkia/ongia.

Elementu herrikoi, estilizatu eta erritualizatu guztiek gaizkia/ongia erabateko bereizketa erakustea dute helburu nagusia. Guztionek mundu ikuskera eta moral eztabaidea ezin bat azaltzen ditu: dena bere lekuan dago.

Harrigarria da ideologiek porrot egin duten mende honetan funtsionamolde hau aldatu ez izana; gure gizarte berri honi bete betean dagoen erlatibismoak ez du antzerki zahar hau astindu. Egia da, lehen ez bezala gai *abertzaleak* sortu direna, baina gaiok ez dute eragiten pastoralaren ikuspegi itxiaren birmoldaketa, ezta erabateko binarismoarena ere.

Etxahunek, ostera, ez du gaiokin lotura zuzenik. Benetan berriago den arazo-multzo bat dakarkigu, eta beronekin, banaera manikeistak (baliapidetan) irauten duen arren, oinarrian manikeismoaren haustura nabarmentzen da; izan ere Etxaunek familia osoa du beti kontra, baina senideok ez dira, itxaron litekeen legez, *türkak*.

Ondorio bi:

1. Manikeismoak maila erritualean baino ez du irauten.
2. Pastoral atipiko bat da, zein mamiaren aldetik, zein egituran, zein tradiziozkoen artean, zein gaur egunekoen ondoan.

Etxahun familiaren aurka jeikitzeak, hala nola heriotza eragiteko, gauza den erromantikoa dugu. Gizabanako eta familia-gizartearen arteko gatazka da gunea, nobela modernoaren hasieratik elaberrigintzan suertatzen den era berean.

Egileak (Etxahun Iruri) ezin du gizabanako/familia haustura hau manikeismo tradizionalaz adierazi: gaiak berak antzezpen sistema desegiten du.

Gaurko problematika ezin da (bizi dugun eran bederen) antzerki mota honetaz adierazi: Pastoralak *folklore* mailan irauten dezakete: jatorrizko mailan hilik daude.

AORISTOAREN INGURUAN

Iñaki Gaminde

Artikuluska honetan subjuntibo alorreko adizkien erabileraren aspekto bi ikusiko dugu; bata, iragan aldiko adizkien erabilera indikatibo alorrean, aoristoaren funtzioa eginik, edo hobeto esateko, alor honetan geratzen diren aztarnen azterketa, eta bestea **ze**-ren erabilera orain aldiko adizkiekin.

Aoristoari buruz hitz egitean Alfonso Irigoienek honako hau esaten digu¹:

«está claro para todos los estudiosos que las formas verbales auxiliares del tipo **(hil) zedin, (har) zezan**, etc., usadas para el modo indicativo, —en la actualidad tiene únicamente valor de subjuntivo—, antiguamente eran comunes a toda el area de la lengua vasca, pues se constatan también para las hablas vizcaínas, y no sólomente para el labortano y el suletino, pero ahora son absolutamente arcaicas con ese valor en todas partes desde hace ya tiempo considerable,...»

Egia da, A. Irigoienek dinoen bezala, subjuntiboa indikatiboaren ordeztu erabiltzea orohar arkaikotzat jo behar duguna; hala ere, erabilpen hori ez da osotoro ezabatu behar Euskal Herritik, izan ere, leku batzutan oraindik entzun daitezke forma horiek.

Iñaki Gaminde

Aoristoa zer den definitzeko hona hemen eritzi zenbait:

«Le type **sar zedin** sert à exprimer qu'un fait a eu lieu, qu'un procès s'est accompli. Cette forme signifie littéralement «il devint entré»; **gosse** étant l'adjectif qui signifie «affamé», **gosse cedin** signifie littéralement «il devint affamé», donc «il eut faim». Le type correspondant à patient et agent est **ikus zezan**. litt. «il fut fait par lui vu», qui correspond à frç. «il le vit»....

Ces formes à valeur d'aoriste s'emploient couramment au XVIe siècle. Mais ni **Izan**, ni **ukan** ne s'emploient dans nos textes avec un auxiliaire de type **zedin** ou **zezan**.» (*R. Lafon, Le système du verbe basque au XVI. siècle, 2. tomoa. 76 orri.*).

F. Krutwigek, A. Irigoienen liburuan² dakarren bezala, beste era honetara definitzen du:

«Mientras que los verbos expuestos con formas verbales sensoriales indican una acción que está sucediendo o acaba de tener lugar ante el campo sensorial nuestro, y las que llevan formas verbales memoriales una acción que se cuenta a partir de la memoria, con el AORISTO se quiere expresar una acción que está desconectada de lo que está sucediendo, o de lo que se ha memorizado por experiencia. Se trata de una afirmación que representa conocimiento abstracto, por tratarse de una ley, por tratarse de algo que ha sucedido más allá del horizonte de la perceptividad o de la memorización, algo así como una verdad universal.

Así, por ejemplo, una frase como **Jesus Khristos gurutzean' hil zen** la pudieron haber dicho sus discípulos inmediatos..., pero nosotros tenemos ya que decir en realidad **Jesus Khristos gurutzean hil zedin**, especialmente cuando esta verdad es algo evidente en sí por fe o creencia. Mientras que **hil zen** es una acción memorial. Claro está que en éste como en todos los casos corresponderá el empleo de la forma verbal a la manera en que el sujeto narrante piensa la acción.»

Hona hemen Leizarragaren pasarte bat aoristoaren erabilera ikusi ahal izateko:

«Eta ethorri cenean Mendecoŷte eguna, guciac ciradê gogo batez leku batetan berean.

Eta equin cedin ŷubitoqui cerutic ŷoinubat botheretŷuqui heldu den haice baten aņçora, eta bethe ceçan etche gucia non baitzeuden iarriric:

Eta aguer cequizquien ŷuaren aņçoco mihi partituac, eta paussa cedin hetaric batbederarengainean.»³

Hona hemen bizkaieraren jatorriko beste zenbait idazleren adibi-deak ere:

- Desegindu egian gure kulpea. (Barrutia, 80-36)
- ... eta iaio cidin (Kapanaga, 6. orri.)
- jachiçidin infernuetara, eta irugarren egunean erresuzitatada çidin ilaen arterean. (Kapanaga, 6. orri.)
- Non eguin sidi? (Micoleta, 26.orri.)
- emon senguidan gloria (Mikoleta, 34. orri.)
- aųfazala euriáz loyza çidi. (1596, R. S., 358)
- Yru personaetaric cein sidin guizon? (XVII.eko K., 89. orr.)
- Hil cidin langoico zan leguez (XVII.eko K., 89. orri.)

Mikoletak bere *Método breve de aprender la lengua Vizcaína* 5. orrialdean «PRETER.º PLUSQUAM PERF.º SING.» bere terminologian, adierazteko honako adizki hauek ematen dizkigu:

nic eguin eguian	guc eguin guenguian
suc eguin senguian	suec eguin senguian
ac eguin eguia	aec eguin eguien

Gaur egun ezin esan dezakegu aitzinako bereizketa egiten denik, behintzat ziurtasunez, eta **zedin / zezan (egian)** saileko adizkiak soilik subjuntiboa adierazteko erabiltzen direla ematen du Irigoienek dinoen bezala. Dena dela, indikatibo iraganeraz zenbait lekutan gaur arte iraun dute; ez, aurki, idazle zaharrek egiten dituzten ñabardurak eginez, indikatibo iraganaren ordezkotzat baino.

Azkuek bere garaian Plentzia inguruan, Barrikan hain zuzen, (bere esku idazkietan, behinik behin, herri hau agertzen da), aurkitu zituen eta bere Morfologian zera dinosku:

«**Esan neion** dicen en la comarca de Plencia por **esan neutsan** yo se lo dije» (Morfologia, 2. tomoa, 563. orri.)

«Sólo en un rincón paradisíaco de nuestra hermosa Navarra y en limitadas zonas de Bizcaya como Bakio, Lemoiz y Barika, se oyen flexiones de verbo auxiliar de indicativo en que figura el reflexivo **ki**». (Morfologia, 2. tomoa, 575. orri.)

Aurreko aipuaren orrialde berean NOR-NORI sailari dagozkion Barrikako adizki hauek ematen dizkigu:

ekide	ekidaza
—	—
ekio	ekioaza
ekigu	ekiguze
ekizu	ekizuze
ekie	ekieza

«Hoy mismo l en el contorno de Plencia, se oyen **ekusi nengie** por **ikusi neuan** lo vi. **ekarri gengie** por **ekarri genduan** lo trajimos;» (Morfología, 2. tomoa, 624. orri.)

«Ya antes se dijo que en el Occidente de Bizcaya se oyen estas flexiones remotas sin deformación producida por elemento familiar, y hay autores que nos las presentan así. Micolleta (34-4) dice **bior EKIDAN**⁴, 'se me torno'.»

(Morfología, 2. tomoa, 647. orri.)

Guk NOR alorrean ez dugu era honetako adizkirik aurkitu. NOR-NORI sailean bizkaieraz honako hauek aurkitu ditugu nahiz leku guztietan bietara agertzen diren, hots, indikatibo eta subjuntibo adizkiak batera agertzen direla:

Sopela	Barrika	Erandio
ekiden	ekiden	akiden
ekion	ekion	akion
ekiun	ekiun	akigun
ekixun	ekixun	akixun
ekixuen	ekixuen	akixuen
ekien	ekien	akien

Erandioko adizkiak Arriaga auzokoak dira. Armintzan **ekiden** baino ez genuen jaso. Nafarroako barietateetan NOR-NORI sailean **KI** morfemaz honako hauek agertzen dira ere:

Olazti	Iturmendi	Bakaiku	Etxarri
zekidan	zekidan	zakiten	zakiten
zekien	_____	_____	zakiyaan
zekinen	_____	_____	zakiñaan
zekion	zakiyon	zakiyon	zakiyon
zekigun	zakigun	zakiun	zakigun
zekizun	zakizun	zakizun	zakizun
zekizein	zakizein	zakizein	zakizubien
zakiyen	zakiyen	zakiyen	zakiyobien

Unanua	Arbizu	Lakuntza	Arruazu
zakitten	zakiten	zakitten	zakien
yakin	zakiyen	zakien	zakiyen
yakiñen	zakiñen	zakiñen	zakiñen
zakiyon	zakiyon	zakion	zakion
zakigun	zakiun	zakiun	zakion
zakizun	zakizun	zakizun	zakizun
zakizien	zakizubien	zakizuben	zakizuben
zakiyuen	zakiyuen	zakioben	zakioben

Uharte	Irañeta	Eraso	Muskiz
zakien	zaken	zaiken	zaikiden
zakien	zakiken	zaikiken	zaikiken
zakiñenen	zakiñenen	zaikiñen	zaikiñen
zakion	zakion	zaikion	zaikion
zakigun	zaki-aun	zaikiun	zaikigun
zakizun	zakizun	zaikizon	zaikizun
zakizuben	zakizten	zaikizten	zaikizien
zakioben	zakioten	zaikioten	zaikioten

Beunza	Egozkue	Latasa	Gaskue
zaikiden	zakiden	zakiren	zaki(r)en
zaikiken	zakien	zakiken	zakiken
zakiñen	zakiñen	zakiñen	zakiñen
zaikion	zakion	zakion	zakion
zaikigun	zakigun	zakigun	zakigun
zaikizun	zakizun	zakizun	zakizun
zaikizien	zakizien	zakizien	zakizien
zaikioten	zakioten	zakioten	zakioten

Beorburu	Eugi	Usetxi	Lintzoain
zaikiden	zakiden	zakide	zakide
zaikien	zaki(k)en	zakie	_____
_____	zakinen	zakine	_____
zaikion	zakion	zakio	zekio
zaikigun	zakigun	zakigu	zekigu
zaikizun	zakizun	zakizu	zekizu
zaikizien	zakizien	zakizie	zekizie
zaikioten	zakioten	zakiote	zekiote

Hona hemen Sopelako esaldi labur batzu:

- gerre etorri ekion.
- atxitxe etorri ekiden.
- erdere asko pega ekion.

NORK-NOR sailari dagokionez NI-HARK / HAIEK adizkiak baino ez ditugu emango, hona hemen:

Getxo	Berango	Sopela	Leioa
nengin	nengiñ	nengiñ	nengin
nengien	nengien	nengien	nengien

Leioan izan ezean gainerako herrietan **nengin** eta **nengian** horiekin batera **nendun** eta **nenduen** ere eman zizkiguten. Nafarroan Basaburua Ttikiko Erasunen **U** gabeko adizkiak jaso genituen ere, adibidez:

NI	GU
nitzen	gintzen
nitzean	gintzean

Bestalde, Zaraitzun Bonapartek jada **U** gabeko adizkiak eman zituen; guk Espartzan honako hauek jaso genituen:

NI
nintzaxun
nintzaxien

Hona hemen esaldi batzu:

- koek izaundu nintxaxien karrikan. (Espartza)
- orrek esetu gengisen gu. (Leioa)
- orrek ekarri nengin kotxen. (Leioa)

ZEren ERABILERA

Gatikan grabaketak egiten ari ginela, **ZE** honen erabileraz konturatu ginen; horrez gero saiatu izan gara beste herri batzutan aurkitzen, baina soilki aurkitu ahal izan dugu Gatika, Laukiz, Sopela eta Berangon. **ZE** honi dagokionez bizirik dirauen arkaismoa dela esan ahal dugu.

Azkuek bere hiztegian honen gainean zera dinosku:

«Transposición de la negación EZ como prefijo del verbo conjugado. Todavía esta muy en uso en B.-b-g-mu-pl-. Tanto las frases que han llegado á mis oídos, como las que he podido recoger en autores como el de los *Refranes*, Capanaga y Micolleta, limitan el uso de este prefijo al verbo auxiliar en imperativo y subjuntivo...» (Hiztegia, 2.t., 423.orri.)

Morfologian beste aipu txiki bat egiten du ere:

«Curiosísima es la metátesis que sufre en flexiones de imperativo y subjuntivo el elemento modal **ez**.»

Eta geroxeago:

«Hoy estan todavía en uso en las comarcas de Munguia, Mundaka y limítrofes.» (Morfología, 2. tomoa, 748.orri.)

Azkuek berak idazleen adibideez gain berak harturiko beste hau ematen digu ere:

- «Gordeizu katillu ori ausi zedaizun» (Mundaka)
- «Gordeizu katillu ori ausi zedaizun.» (Mundaka)

Idazleen artean honako adibide hauek irakur daitezke:

1596.eko esaerak:

- çeeyquec maurtuti hoeaneã ederr eztanic calean. (36)
- ceguic ezer Hendorea, ençun artean beñtea. (73)

- Ydiçarrari, çe eguioc alaunerik foroñi. (152)
- Gaytua çe eguic gaytu. (162)
- Yraunic çe emac yñori. (189)
- Otu ceguioç oean andreari, ez hurtan çaldia. (217)
- Ezçaçaquio daucanari ta vay onderextanari. (257)
- miyac çe bez buruen calte. (271)
- lac, emac, erac, ta çeguioç trancart. (272)
- Galdu çe eguic aldia, ta ydoro dayc naya. (336)
- Biaotan çeguic lo ynsaur petan. (366)

Mikoleta

- esteusut esan sedeguidisula ecarri orrelaco comparaçiñoytic? (23. orri.)
- Xauna sebegui ori esan,... (26. orri.)

Kapanaga

- echi çeeuguiguzu tentaziñoan iausten. (38. orri.)
- echi çedaguigula consentimenturic emaiten. (38. orri.)
- Faltadu çedaguiela zordabeen deenziari, edo onrreari (50.orri.)
- eta eguinbegui debociño breue au, pecaturic eguin cedaguan egunatan. (121 orri.)
- eta arean iausten echi cedeguiola ildin artean, eta libradu da-guiala infernuean. (123.orri.)
- Eta danean sermoea echi cebeguio ençuteari ... (124. orri.)
- ... edo platiqeeetan esan cebeique burlaco barbaric. (125.orri.)
- locatu ceuidi cartaetan. (126.orri.)
- eta modu emon deusteen vrtigui cenaguiçu lagunen escuetaco obra eguina leguez. (155. orri.)
- eta alan echi cenaguiçu baea antes eroan naguiçu. (155.orri.)

xvii. mendeko katekima

- iñori cedaquiola ecer ostu, edo quendu. (93.orri.)
- ceditile falso testimoniñoric ereigui iñori, eta ceditile guzurric esan. (93. orri.)
- ceditile iñoen emasteric, nai senarric deseadu. (93.orri.)
- ceditile iñoen hondasunic deseadu (93. orri.)
- Ce eguiguzu echi jausten tentaciñoean (94. orri.)

Herrietan aurkitu ahal izan dugunean beti subjuntiboarekin erabil-tzen izan zuten; hona hemen jaso ditugun esaldietarik batzu:

Gatika

- koxixu seña yausi seditten.
- ate ixi dot otzittu seditten.
- artagarro artan kaxan sartute asi koxu sedein.
- ... eta saborreri yausi sedakien pasadoreri pasa ure.
- koxu guardasola euri in sedein.

Gaur metatesi hutsa ez ezik **ZE** honen bidez beste ñabardura bat adierazten dela pentsa daiteke; batez ere azken adibide honetan susmatzen den bezala helburuzkoa barik hiztunaren guraria adierazi nahi da, esanahia gazteleraz 'no sea que' dela; kontutan hartu behar da, gainera, **ZE**rekin batera **EZ** ere erabiltzen dena Berangoko ondoko adibide hauetan ikusten den bezala:

Berango

- koxi seña yausi esteitten.
- koxi seña yausi sedeitten.
- imiñi erloju loñ esdeigun.
- imiñi erloju loñ sedeigun.
- koxi seña urten sedeñ.
- eraixu bitze iñ sedekion.

Sopela

- koxi ori ume esteitxen yausi.
- koxi seña yausi sedeitxen.
- koxi guardasola euri iñ sedeñ.

Laukiz

- koixu ume ori yausi seditten.
- ate ixi dot otzittu seditten.
- bidera urten dot panaderuk eskapa sedeisten.
- ereiñiñ dotzet bitze iñ sedakion.
- eroiyotzesu umeri amamak eskatu sedeon.
- koixu guardasola badaespadan euri iñ sedeñ.

OHARRAK:

1. IRIGOYEN, A.: *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco*. Bilbo, 1985,8. orri.
2. IRIGOYEN, A.: Op. cit. 7.orri.
3. LEIZARRAGA, J.: *Apostulu sainduen actecac*. Hordagok berrargitaratuta, 208. orri.
4. EKIDA dugu, noski, sudurkarririk gabe.

BIBLIOGRAFIA

- AZKUE, R.M.: *Morfología. Hiztegia.*
- BARRUTIA, P.I.: *Gabonetako ikuskizuna.* E. Knör, J.A. Lakarra, J. Kortazar, J.M. Lekuona eta J.M. Velez de Mendizabal idazleek berrargitaratua (1984).
- IRIGOYEN, A.: *En torno a la evolución y desarrollo del sistema verbal vasco.* 1985.
- KAPANAGA, M.: Ochoa de Capanaga, *Exposición breve de la doctrina cristiana.* Bilbao, 1656; E.S. Dodgsonen Vizeun (1893) berrargitaratua.
- MIKOLETA: Rafael de Micoleta, *Modo breve de aprender la lengua vizcaína* E.S. Dodgsonen Sevillan (1897) argitaratua. Eskuizkribua bilbon 1653. urtean datatua.
- R. S.: *Refranes y sentencias comunes en Bascuence, declarados en Romance.* Iruñea (1596); J. de Urkijok eginiko argitalpena RIEVen eta Auñamendi bilduman.
- XVII. MENDEKO KATEKIMA.: *Un catecismo vizcaino del siglo xvii.* K. Mixelenak berrargitaratua, BAP. 1954, 85-95. orri.

SANOREN ERABILERA

Iñaki Gaminde

SANO mendebaldeko bizkaieraren eremuan sano erabilia de arren gramatika eta hiztegietan gutxitan baino agertu ere ez dela egiten esan ahal dugu; aipatu legez bizkaieraren mendebaldeko azpi euskalkian erabiltzen da, batez ere, Plentzia, Arrigorriaga, Arratia eta Orozkoko barietateetan (barietate hauek Bonaparteren sailkapenaren arabera dira, noski), bestalde, Gernikako barietatean ere aurki dezakegu, horren sarri ez bada ere, Mungialdeko herrietan.

SANO honek bi erabilera nagusi dauka, bata, adjetiboaren aldagarri gisa, **OSO**ren kidea izanik, adibidez:

- (1) ori sano polita da. (Zeanuri)
- (2) ori mendi sano andi da. (Gatika)
- (3) ori etze sano andi da. (Gatika)
- (4) atxiñeko kontuen memoridxe ona aukitten eun sano.(Buia)
- (5) ori sano gastia da. (Larrabetzu)
- (6) ori sano fasilla da. (Zaratamo)
- (7) au da sano altu. (Lemoiz)
- (8) ori sano da gaste. (Leioa)

Eta bestea aditz zenbagaitzekin; aditzaren ekintza ezin zen ba daitekeenean, alegia; askoren ordezt erabiltzen da, adibidez:

- (9) bero itten deu sano. (Gatika)
- (10) umieri ogie sano gustetan yakue. (Orozko)
- (11) sano ingetu ber da. (Gatika)
- (12) formaldu de sano. (Leioa)
- (13) argaldu nes sano. (Orozko)
- (14) arrepentitan nas sano etorri esitearren. (Zaratamo)
- (15) atxurre sano erabili du. (Zeanuri)
- (16) edurre sano iten dau. (Zeanuri)
- (17) sano da aurie. (Zeberio)
- (18) au erre in da sano. (Gatika)

ASKOren ordezt **SANO** erabiltzen da, hortaz, fenomeno atmosferikoak adierazteko aditzekin ez eze honako besteekin ere gutxienez:

erre	loditu	busti
jo	argaldu	makaldu
lagundu	gustatu	okertu
zahartu	gaztetu	tximurtu
luzatu	artega	laburtu
zabaldu	ingatu	formaldu
trankildu	damutu	erabili

Honen kidea den «oso» dela eta Euskaltzaindiak bere **Lehen Urratsak** 226. orri. «maite izan» aditzarekin «asko» barik «oso» erabili behar dela dino. Badirudi, lehen behintzat, ezen «sano»ren kideak direnek bigarren erabilera hau ere izan dutela; gaur egun Nafarroako zenbait lekutan horrela erabiltzen dira oraindik, adibidez:

Arrunt

- (19) arront flakatu naiz. (Sunbila)
- (20) arrunt gizendu da. (Zubieta)

Arraso

- (21) arraso ondatu da. (Zubieta)
- (22) arraso aserratu da. (Zubieta)
- (23) arraso flakatu nauk. (Urrotz)
- (24) arraso maite du. (Zubieta)

Agitz

- (25) ori agitz guztatzen zait. (Bera, Etxalar)
- (26) agitz gizendu naiz. (Bera)
- (27) agitz flakatu da. (Bera, Etxalar)
- (28) agitz aserratu da. (Bera)
- (29) attak agitz yo du aurra. (Bera)
- (30) agitz lagundu dio amari. (Etxalar)

Literaturan ere horrelako erabilerak, horren maiz ez bada ere, kausitzen ahal ditugu, adibidez:

- Ikasleak txit arritu ziran. (Lardizabal 43. orr.)
- txit min eman ziona. (Lardizabal 57. orr.)
- Pedro txit arritu zan. (Lardizabal 66. orr.)
- txit atsekabetu 'ziran. (Lardizabal 73. orr.)
- hainitz eguiten du haguitz maite duenac. (S. Pouvreau 45. orr.)
- Jangoicoac aguitz naiduen gauza da... (Mendiburu 17 orr.)
- ... bere senargaia tà escontzaz aguitz estutzen zuten (Mendiburu 22 orr.)
- Gaizquitu zen aguitz. (Mendiburu 37 orr.)

BIBLIOGRAFIA

- LARDIZABAL, F.L. de: *Testamentu berriko kondaira edo historia*. Euskaltzaindiak argitaratua, Bilbon, 1957
- MENDIBURU, S.: *Mendibururen idazlan argitaratugabeak*. A. Altunak prestaturiko edizio kritikoa, Euskal Klasikoak. II. liburukia. Bilbon, 1982.
- POUVREAU, S.: *Iesusen imiacionea*. Hordagok argitaratua. Euskal Klasikoak bilduman.

EKDOTIKA KARTOGRAFIKOA

**Bilbo eta Arrigorriagako toponimia
eta mapagintzaz**

Ander Roskubas

TESTO ETA KARTOGRAFIA

Toponimia mezu linguistikoetarik ezlinguistikoarentzat sarriegi hartu izanak ekarri dio neurri haundi batez ikerketa filologikoaren ukapena. Nahikoa genuke gure arteko toponimiaz egin diren lanei so egitea, toponimiaren estudioaren jokabide marginalaz jabetu nahi izango bagenu. Gure toponimia ikerketen bibliografia kritikoak egin gabe dirau, baina erakutsiko ligukeen lehendabiziko gauza aisa da antzematen; zein aldendurik paratu ohi izan den toponimia estudioa filologiatik.

Gertakizun honetatik etorri da, bidenabar, material toponimikoa lagungarri duten beste zientzietako ikerlariek filologoengan ezarri duten nola-baiteko mesfidantza.

Aitzitik, Toponimiak badu beste edozein zeinu linguistikok bezala bere barne egitura, eta kanpoko beste zeinuekiko egitura ierarkikoa. Toponimia sistema linguistikoa da, topos eta logosa elkartzen direnekoa. Topoek,

antropoek bezala, izen bereziak dituztela esan ohi da, baina hau, beharbada, frogak eta ñabardurak beharko lituzkeen beste baieztapen merkea dateke

Leku ematen dizkiegun izendapen guztiak al dira Toponimoak, edo bestela galdeturik, noiz hartzen dute leku izenek Toponimo statusa? Izendatzen den lehenengotik ala izendapen hori erabileraren erabileraz errekurrente, unibokoa, eta berezia egiten denetik? Noiz esan dezakegu bilakaera gauzatu denik?

Ez digu gertakizun honek ausiabarrik ematen filologiaren barrutian, baina gainditzeko zailak diren arazoak sortarazten dizkio kartografoari, entitate geografikoak banan banan eta dagozkien ierarkia geografikoa errespetatuz izendatu nahi dituenean. Disfuntzio nabarmena egon daiteke entitate linguistiko eta entitate geografikoaren artean, eta berau ez litzateke inolaz ere ahaztu beharko. Giza geografia aztertzen denean, adibidez, lagungarri gerta daskioke geografoari izendapen linguistikoa, poblamendu moldeen indize baliotsua gerta bait daiteke. Halaz ere, entitate bakoitza dagokion ierarkia propioan agertuko da, batera agertuko badira ere.

Linguistak sistema linguistikoaren parte bezala aztertuko du toponimia. Filologoak har dezake, bestaldetik, kartografiako toponimia testo idatzi bezala, eta hartakotzat hartuta, berezkoak dituen metodoak aplikatu dizkio.

Testo kartografikoak berezitasun nabariak ditu literatura testo klasiko baten aldean, baina era berean Francis Picabia edo Tristan Tzararen obrek ere badituzte Monet edo Paul Cezannerenetan, eta horregaitik arte kritikoak ez dio muzinik egiten ez batari ez besteari.

Alberto Blecuaren Manual de. Crítica textual liburua hartu behar dugu egiten saiatuko garen metodoen estrapolaziorako, argia, simplea eta gure artean aho batez onartua dirudielako. Kartografiari dagokionez Jacques Bertinen *Semiologie Graphique* liburua erabili dugu, baina egia esan ez dugu probetxamendurik atera, testo idatziari orri pare batzuk baino ez bait dizkio dedikatzen.

Toponimia kartografikoaren kritika testual hau aplikatu diegu Bilbo eta Arrigorriaga elkartzen diren aldeko testimonio kartografikoei. Euskararen soziolinguistika eta dialektologiaren aldetik interes berezia duen aldea izanik, bertako materialak biltzen ibili izan gara aspaldixkodanik. 1986.ko uztailean UEUn aurkeztu zen lantxo bat eta gero, 1987.ko apirila inguruan, Komunitate Autonomorako toponimia bilketa ofiziala izan zela medio bertako material toponimikoak ezagutzeko aukera izan bait dugu.

KRITIKA TESTUALA

Kritika testualaren zeregina, jatorrizko testoa autorearenak ez diren elementu arrotz guztiez gabeturik aurkeztea delarik, bi galdera nagusi planteiatzen digu funtsezko abiapuntu honek; zein den jatorrizko testoa eta zein diren elementu arrotzak.

JATORRIZKO TESTOA. Esan dezakegu, norbaitek hitzez diktatutakoa dela jatorrizko testoa. Maiz itzuri egin nahi diogun ahozkoatasunaren arazoa aurkezten zaigu jadanik. Esan ohi da, eta hala proposatzen du A. Blecuak ere, testoa dela izkiriartzen den ahozko mezua. Ez dugu, zinez, toponimiaren ekdotikari heltzeko oso abiapuntu erosoak. Esango dugu guk ere testoa idatzia dela beti, baina era berean testo idatziaren aurretiko jatorrizko mezua ere kontutan hartu behar dugu, bertan hasten bait dira kopia prozesuaren lehendabiziko akats garrantzizkoak. Hortaz, jatorrizko mezua eta jatorrizko kopia dauzkagu. Jatorrizko mezua, ahozkoa izanik, kopia prozesu etengabe dago, transmizio jarria kopiatzat interpreta dezakegun momentutik. Ahozko transmizio hau albo batera utzita, jatorrizko informazioak testo bihurtzeko aukera bikoitza dauka. Norbaitek ahoz edo barne mintzoaz bere buruari diktatzen duenean berak kopia dezake idatziz, edota bigarren batek, kopistak, alegia. Jatorrizko testo toponimikoa lehenengoz finkatzen denean bigarren bidea da usuena, informante batek kopista bati diktatzearena, inkestadore bati erantzutearena, alegia.

ELEMENTU ARROTZAK. Hauek dira, funtsez, kopia prozesuaren zehar tar-tekatzen diren elementuak, jatorrizko mezua iluntzen digutenak. Kritika testualak ekin dio elementu arrotz hauen tipologia egiteari. Tipologia definitzeko erizpide erabilienak ezaugarri materialak (errtua zertan den) eta erratuaren datatzea (errtua noiz, zer fasetan ematen den; akatsa noizko akatsa halako izango bait da). Bigarren honen azalpen bat entseiatuko dugu.

KOPIA PROZESUA. Prozesu honek fase ezberdinetan bana dezakegu. Lehen abiapuntua den mezua bera izango da, bigarrena mezu honen lehen paperatzea, eta hirugarrena idatzitakoaren berezko kopia dei genezakeena. Honako fase bakoitza zatika daiteke aldi berean beste zenbaitetan, baina hori banan banan aztertzen ditugunean ikusiko da.

1. Mezua. Demagun **A** bizilagun bat **X** inguru batetan bizi dela. **X** inguruak zenbait izendapen badu (**X** inguruko etxeak, mendiak, erreka,... nolabait izendatuak dira). **X** inguruaren izendapenen sistema unibokoa izan daiteke, hau da; erreferente (geografiko) eta izendapen (linguistiko)aren artean funtzio supraiektiboa duena: **X** munduko entitate bakoitzari **X** munduko izendapen bana egokitzea. Egoera hau ez da, hala ere, inondik inora normala, eta deplauki baieztatu dezakegu ez dela inoiz ere ematen. **A** bizilagunak ez ditu entitate guztiak izendatzen ahal, eta zenbait entitate izendatzeko modu bat baino gehiago izan dezake. Bestaldetik, izendapenen multzoa ez da inolaz ere homogeneoa izango, parametro ezberdinetako izendapenak nahasten bait dira, hala nola sozialak; historikoak, linguistikoak, politikoak,....

A bizilagun honek izendapen egokia aukeratzeko jakingo du momento bakoitzean, baina **X** inguruak ezagutzen ez duen **B** lagun batek **X** inguruaren berrirren bat galdetzen dionean, ohizkoa ez den motibazio bat erants diezaioke **A** lagunak bere aukeraketari, edota hau aldarazi. Beldurra, inorantzia, altruismoa, inbidia,... eragin diezaioke izendapen sistimari, batez ere informantearentzako ulertezina den helburua duten inkestak bitarte direlarik.

Ezin ahantzizko gauza da izena edo izendapena bera abstrakzioa dela neurri handi batetan, lekua espazioa bait da, sinboliko zein materiala, inoiz gutxitan entitatea, fisiko zein abstraktoa. Berebiziko inportantzia du gertakizun honek izenen forma nudoa definitzeko orduan:

ETXEZAR → Etxezarren, Etxezarrera,... → *Etxezarre
 Etxezarretan, Etxezarretara,... → *Etxezarreta

Kontu adierazgarria da *Etxezarre*, *Etxezarreta* bezalako formak, berez agramatikalak direla. Honek erakusten digu, toponimo hauek ez direla nominatiboan inoiz erabili (ez bait dira existentek, estantek baizik), eta erabili nahi izan denean asmatu egin behar izan da, modu berezi batez sortu ere.

Honaino **X** inguruko **A** bizilaguna baino ez dugu aipatu, baina jakina da **X** inguruan **B**, **C**, **D**,... lagun bizi daitezkeela, **X** inguruaz informazio berdintsua eman diezaguketenak. Hala ere, zenbait datu ezberdin eta kontrajarriak inoiz emango dizkigute. Hau formulatzeko interpretazio funtzioa ekarri behar da harira. Interpretazio funtzio honek lehen aipatu funtzio supraiektibo hura, funtzio izendatzailea, alegia, selekzionatzen du mundu posible bakoitzerako: **A** lagunaren mundurako **p** estentsioa egozten dio **q**

izendapenari, B lagunaren mundurako p' estentsioa egozten dio q' izendapenari eta hórrela p'' estentsioa q'' izendapenari. Hauek honela, entitate bati izendapen diferenteak eman diezaizkioke lagun ezberdinek, edo izendapen bakarraz entitate diferenteei erreferentzia egin lagun ezberdin hauek.

Filologoaren lana detaile guzti hauen berri zehatza jasotzea da, eta kartografoarena detaile guzti hauen abstrakzioa egiten saiatzea.

Beraz, ondoriozta daiteke kritiko testualak iturritzat hartu behar duen testoa, testaturiko estraineko izendapenen multzoa dela, interpretazio funtzio bateko nahiz besteak izan, arik eta pertinentea den guztia agortzeraino.

2. Mezuaren paperatzea. Prozesuaren bigarren fasea entzundako informazioa —testoaren perikopa— paperatzen denekoa dugu. Informazioa paperatzen duena informazioa eman duena ala entzun duena izateak badu inportantziarik. Lehenengoak zuzenean eginez ezeztatzen bait du perzepzio okerretik (txarto entzutetik eta ulertzetik) etor lekizkiokeen problemak, nork bere buruari entzuteko eta ulertzeko problemarik ez duenez gero. Hemengo prozesua paperetik papererako kopian baino konplexuagoa da, endelegamenduzko perzepzioak informazioa mapan zer nola kokatzen lagundu behar digu, esate baterako. Hau kontutan hartuta lau atal hauek bereiz ditzakegu bigarren fasearen barruan:

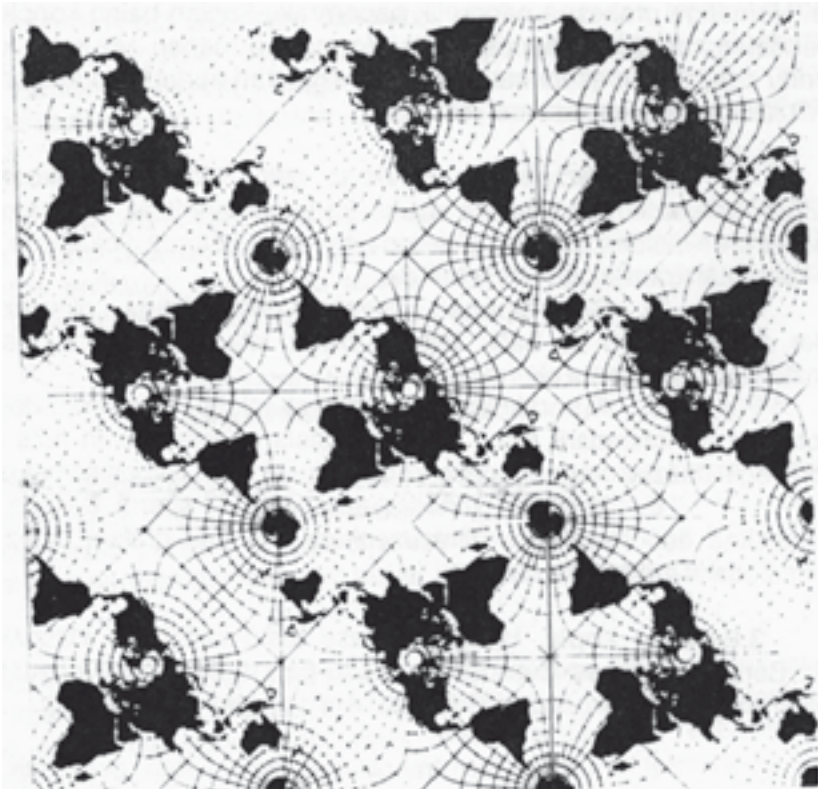
- a. **Perzepzioa.** Fonikoaz gain, alde semantikoaren perzepzioak berebiziko inportantzia dauka kartografoarentzat, zeinuaren esanahia letraren moldea, luzaera, direkzioa, tamaina, kolorea, kopapena,... bezalako faktoretan transkribitu behar bait da.
- b. **Gogorapena.** Okerrez entzundakoa okerrez gogoratuko du, ahanzten ez badu behinik behin, eta zuzen entzundakoa ere ahanztorratu dakioke eta okerrez gogoratu.
- c. **Autodiktaketa.** Gogoratutakoa dagoen dagoenean gogoratuko du irristadarik egon ezean. Bestela gogorapenean huts eginikoa birsortu egin dezake orain, konpatiblea izatea uste duen zerbait asmatuz.
- d. **Idazketa.** Ortografiatzko erratua suerta daiteke hemen, nahigabekoa edo motibatua, ultrazuzenketa edo sasi-grafien bidez. Bestelako irristadarik ere tarteka daiteke.

3. Berezko kopia. Hirugarren fase testo idatziaren idatzizko kopia dugu. Berau etengabea izan daiteke. Fase hau mekanikoagoa izaten da eta kopia erratuak espizifikagoak. Bost atal bereiz daiteke fase honetan:

- a. **Perikoparen irakurketa.** Irakurketan grafemak konfundi daitezke euren arteko antz grafikoarengatik. eskuzko kopia eta letra minuskula denean batez ere, inprimazio edota konserbazio egoera txarrekoa denean ere bai.

- b. **Gogorapena.** Aurreko faseko gogorapenean bezala huts egin daiteke, baina hemen testora etengabekiro bihurtzea daukagu, hutsaz jabetzen bagara bederen.
- c. **Autodiktaketa.** Aurreko fasearekin ez dauka ezberdintasunik batere.
- d. **Transkribapena.** Aurrekoa fasean bezalaxe.
- e. **Modelora bihurtzea.** Lehenengo agertzen zaigu zeregin hau. Gerta daiteke kopia kartografikoan, testoa lerrozkoa ez delarik, zerbait ahaztea. Arraroa da atzerako jauzi bat egitea. Gainera testo kartografikoan ez da korapila gintzakeen errekurrentzia handirik egoten (daudenak distantziak zaindurik daude gainera). Saltoren bat gertatuz gero erratu kateatua genuke, gerta daitezkeenarik arriskutsuena eta ez arraroena. Informazio grafikoa eta testuala desloturik joango dira, eta erliebe geografikoaren gorabehera nahiko errekurrentekak direnez gero, erreza da erratuaz ez ohartzea.

Honenbestez seinalaturik gelditzen da kartografiaren kritikarako erabilgarria izan daitekeen metodologiaren laburbilpena. Hurrengoko orrietan beronen aplikapen konkretu bat egiten saiatuko gara.

Testoaren kritika prozesu ierarkiko bat da, eta bere pausuak ditu, guri interesa dakizkigukeenak orain aplikatzen ditugun hauexek dira:

RECENSIO. 12 mapa hartu ditugu, aztergai dugun eskualdea gutxi ala gehiago ezagutzera ematen digutenak. Mapa hauetan ageri diren erratu eta desbideratze guztiak jaso egin ditugu, elkarren artean erkatu, eta azertu. Azkenez testimonioen arteko filiazioaren organigramak diren stemmata —erraturen arbola genealogikoak, alegia— apailatzen saiatzeko.

Testo klasikoen edizio kritikoak burutzeko erabilia den metodologia bat sinpletu eta geure zereginerako moldatu dugu, recensio delakoa aplikatuz, constitutio textus —testo ideala berreraikitzea— ez bait da aplikagarria azterketa soilerako, testo idealare —codex optimus delakoaren— edizioa ez bada egingo.

FONTES CRITICAE. Goraxeago aipatu dugu 12 mapa hartu dugula gure korpusa osatzeko. 12 mapa hauek ez dute agortzen ezta posibilitateen laurdena ere; recensioa izango da beraz gaingirokoa, inolaz ere eshaustibo eta erabatekoa. Ez dugu uste, ordea, ezterketaren kaltetan suertatzen denik, argitasuna eta ez zehaztasuna bilatzen bait dugu, inor argituko bada bederen.

Bederazka doaz orden kronologikoan erabiltzeko hamabi mapen kontu, fitxa teknikoa ez, bainan bibliografikoa direnak gure kasurako:

D₁: Bizkaiko 1:25.000 eskalako mapa topografikoa.

Trabajos ejecutados a expensas de la diputación de Vizcaya por Ingenieros Geógrafos, Topógrafos y Delineantes del Instituto Geográfico. Año 1921. Rectificado y puestos al día en 1934. Hoja N.º 4.

C: Mapa Catastral de España deritzon 1:50.000 eskalakoa.

Efectuados los trabajos Geodésicos y Topográficos por la Dirección General del Instituto Geográfico y Catastral y los de ampliación y puesta al día por el Servicio Geográfico del Ejército. 2.ª edición, 1.958. Hoja n.º 61 (Bilbao).

D₂: Bizkaiko 1:5.000 eskalako mapa.

Diputación de Vizcaya. Fecha aproximada de restitución años 1961-1963. Hoja N.º 81.

P: Puerto de Bilbao izeneko 1:10.000 eskalako mapa.

Primera edición autorizada por el Consejo Superior Geográfico en 6-10-72. Neguri Editorial S.A.

T: Mapa Topográfico Nacional de España. 1:25.000 eskala.

Formado. dibujado y publicado por el Instituto Geográfico Nacional. Presidencia del Gobierno. Dirección General del Instituto Geográfico Nacional. 1ª edición, año 1979. Hoja N.º 61-IV (Basauri).

- M: 1:50.000 eskalako Mapa Militar de España deritzona.**
Formada por el Servicio Geográfico del Ejército. Año 1975. 2.ª edición publicada en el año 1980. Hoja N.º 21-5 (61): (Bilbao).
- D₃: Bizkaiko 1: 5.000 eskalako mapa.**
Cartografía Provincial. Excelentísima Diputación de Vizcaya. Fecha de vuelo, restitución y actualización año 1976. Estereotopo S.L. Hojas 61-47 y 61-39.
- D₄: Bizkaiko 1:5.000 eskalako mapa.**
Bizkaiko Jaurerriko Diputazio Forala. Diputación Foral del Señorío de Vizcaya. Jaurerriko Kartografía. Cartografía del Señorío. Fecha de vuelo, restitución y actualización año 1977-1981. Hoja N.º 61-46.
- D₅: Bizkaiko 1:5.000 eskalako mapa.**
Bizkaiko Jaurerriko Diputazio Forala. Diputación Foral del Señorío de Vizcaya. Jaurerriko Kartografía. Cartografía del Señorío. Fecha de vuelo y restitución año 1983. Hojas N.º 61-47 y 61-39.
- U: Plano de Bilbao: Bilboko Laun-lrudia izeneko mapa. 1:11.000 eta 1:7.000 eskalatan argitaratua.**
Bilboko Udala. Excmo. Ayuntamiento de Bilbao. Consejo Superior Geográfico. Registro General de Cartografía N.º 27 año 1983 (1:7.000), N.º 28-año 1983 (1:11.000). Neguri Editorial S.A.
- F: 1:14.000 eskalako Bilbao y los municipios de su entorno izeneko mapa.**
Mapa editado por la Sección Cartográfica de Firestone Hispania, S.A. Edición 1985.
- D₆: 1:10.000 eskalako Bilboko Ibaiaren Alderdi bien Mapa: Mapa de las Margenes de la Ría de Bilbao.**
Bizkaiko Foru Aldundia. Diputación Foral De Vizcaya. Consejo Superior Geográfico. Registro General de Cartografía N.º 16 año 1987. © Ipp International Publishing Projects S.A. Fuentes: Gobierno Vasco. Dirección de Estadística. Diputación Foral de Vizcaya. Departamento de Hacienda y Finanzas.

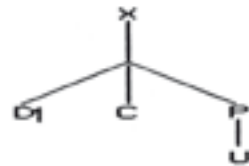
COLLATIO, EXAMINATIO et SELECTIO CODICUM. Gure korpusean ezin dira lerroak ezta lerroarteak numeratu, testoa ez bait da lerrozkoa. Testimonio gutxi dira eta guztiak orri berekoak kasik. Beharbada orden alfabetikoz ematea litzateke errezena, baina Lambert koordenadak bezain alinguistikoa dugu ordenamendu hau. Saillkapen sasi-semantikoari semantiko edo toponimiko lehenik, eta sasi-geografikoari bigarrenik hobetsi diogu, materialak hiru multzotan emanik: hidronimoak, oronimoak eta oikonimoak; multzo bakoitzaren barnean kokapen espaziala hartu izan dela kontutan materialak aurkezteko orduan. Toponimo bakoitzak numero bana darama, batetik hogeitamarrera bitarte, mapa guztietan toponimo ezberdinen identifikagarri direnak.

Toponimo bakoitzaren testimonioak aztertu, eta aldaera ezberdinen erratuei arrastoa jarraituta, stemma moduko deribazio arbolak definitzen saiatu gara. Honetan ere nahiko heterodoxoak izanik.

HIDRONIMOAK (bi erreka izen)

PAGASARRIKOERREKA:

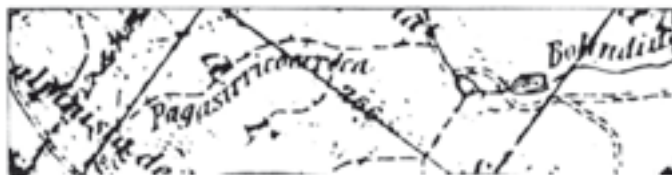
- D₁ A° de Pagasarrico. rreca
- C A° de Pagasarricoerreca
- P Arroyo Pagasarricoerreca
- U Arroyo Pagasarricoerreca

P-k **jatorrizko arketipo** ra garamatza, bere aldetiko zuzenketa suposatu nahi ez badugu behinik behin. *D₁* eta *C*, **X arketipotik** datoz, baina bide ezberdinetatik. *U* testimonioa *X*-tik zuzenean edo honen kopia hurbilago eta zuzen batetik, eta hau *P* da, nonbaitetik.

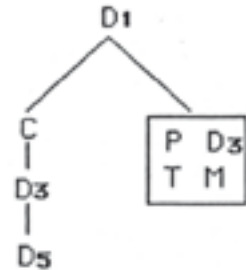
D₁-k eginiko **erratua omisiozkoa** dugu (*detractio*); *C*-k eta *U*-eginakoak **trukaketazkoak** ditugu (*inmutatio*). Lau erratuetarik azkenengoan bakarrik hautematen da erratuaren zergatia, hau **erre** bakoitzaren irakurketa erratu batetik sortua da, eskuzko original batetik, *P* iturrian ez bait dago nahasteko posibilitaterik. Kopistarenak ezik tipografo erdaldunen erratuak direla ematen du, eta ez Madrilekoarenak hain zuzen ere.

X arketipoak, aldi berean, beste iturri bat eduki zuen, herrikoak ez dirudiena, erreka honek beste izenik bait darama gaur egunean.

BOLINTXUKO ERREKA:

- D₁ A° de Bolinch
- C A° **Venta** de Bolindi
- D₃ Arroyo de **Venta** Bolinch
- D₅ Arroyo de **Venta** Bolintxu
- P Arroyo Bolinch
- D₃ Arroyo de Bolincha; A° de Bolincha
- T Arroyo de Bolinch
- M Arroyo de Bolinch
- D₅ Arroyo de Bolintxu
- U Arroyo de Bolintxu

Hemen hiru erratu mota ikusten ditugu **gehiketazkoa** (*adiectio*) eta lehen ikusi ditugun trukaketazkoa eta omisiozkoa berak. Trukaketan *ch* eta *a* grafemak *di* eta *u* irakurri dira kopia batetik, hau ere eskuzkoa, ezinbestean. Omisioan *n* letra ahanzi dute oharkabeen. Erratuz erantsi denak, aldiz, argibide bitxiagoa du, eta *D₁*-tik ateratako eskematxo honetan antzeman daiteke:

Izendapen bi gurutzatu dira; bata *Cam° de Venta Barri a Bolinch*, eta bestea *A° de Bolinch*. Biak kolore banaz idatzirik bazeuden ere, nahastu egin dituzte hibrido bitxia sortaraziz, lehenik *Mapa Catastralaren* egileek eta orpoz orpo *Bizkaiko Diputaziokoek*. Hau da **Erratu komuna** deritzona, hau da, kopista bik, bakoitzak bere kabuz nekez egin dezakeena, hortaz, iturri bakar bati egindako kopia salatzen duena. Erratu komun hau filiazioa susmatzeko baitezpadakoa izango zaigu.

ORONIMIA (zenbait mendi eta leku mallakartsu)

PAGASARRI: Bilboko mendi altuena. Gorago ikusi *Pagasirri*- horrez gainera nahiko ondo tratatu dute kartografoek. *T*-n hauteman dugu, bigarren erratua, *Ragasarri* irakurtzen bait da bertan, *P*-ri jartzen zaion buztantxoa

nondik aterea den asmatzen ez dugula, badirudi, ezinbestean, tipografoen erratu hutsa dela. Formazko erratu hauez gain baditugu kokapenezkoak, baina hauek azkenerako uzten ditugu. Diogun bidenabar, gaurko gaia ez bada ere, denon ahotan eta inoren lumatan ere sarri errepikatzen den *Pago Sarri* interpretazio etimologikoa astokeria handia dela, *Pagasarri* ezezik *Fagasarri*, *Fagasa* ere bait ditugu dokumentazio zaharrean. Eta *Fagaza* Bilbotar leinuaren esannahia garbia bada, ez da ilunagoa bigarren osagaia.

ERRESTALEKU: Gaur egunean *Arrastakulos* (*zapaburu* izenaren deformatzioa den *zampaburros* arabarra gogoratzen diguna) eta antzeko izenez ezagutua den parajea *Restaleco* agertzen digute, izena jasotzen duten iturri guztiek; *U*-k ezik, euskaraturik *Errestaleku* ematen diguna. Ez dago filiazioa zehazteko formazko erraturik baina kopia prozesu garbia dagoela kokapenezko erratuek salatzen dute, stemma egiten ere permitzen digutela. *Restaleco* ezin izan dute, bestaldekik, herritik atera, ezezaguna bait da. *T* okertu da izena alturakota berdineko beste leku batetan kokatuz, *M*-k *T*-ren kokapenaren kontu hartu eta bere kokapen partikularra egin du, **erratu katea** sortaraziz.

Errestalekuren kokapena

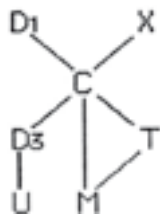

Errestalekuren stemma

ARANZURI: Errestaleku dagoen bizkar berean behera jarraituz *Aranzuri* daukagu, sakon bat omen zena:

- D₁ Aranzuri
- C Aransuli
- T Aransuñi
- M Alto de Aransuli
- D₃ Aransuli
- U Aransuli

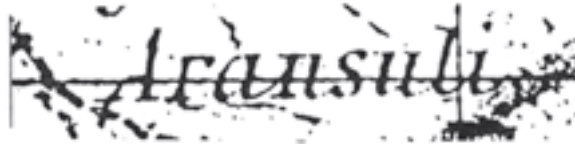

D_1 -k berriro ere herriak ahoskatzen ez duen izena aurkezten digu, oraingoan argi ikusten da paperetako izena dela, Hauek honela, herriak eman izan badu eskritura edo bestelako paper zaharrei begira izan da. C -k, ordea, erakusten digu herriaren ahotakoa izan litekeena, baina gaur egunean inguruko artean ezaguna ez dena (Alonsotegi aldeko magaleko auzoa den Azordoia gakoaren artean ez bada behintzat). Atentzio eta azterketa

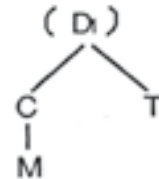
sakona behar duen iturrien arazo bat dugu hemen. D_2 -k izena ez testatzeak ekarri du galbiderik kartografo autoktonoentzat, D_1 -tik zuzenean, eskala diferente batekin, kasurako, nola kopian ez bait dute jakin. Erratu kateatuaren adibide argigarria dugu hemen. Eskematxo honetan azaltzen da mapak Aranzuri parajeari emaniko kokapen espektroa.

T -k eta M -k erratu bana erakusten digute, **erratu banatzailea** delakoa hain zuzen ere, hots; beste testimoniorik gabe kopistak ezin nabari dezakeena. Kasu honetan M -k ezin asma zezakeen T -ren **-suti** ezik **-suli** zela; alderantziz T -k ezin zezakeen M -ren **Iran-** ezik, **Aran-** zela. Biek behar dute arketipo komun baten testigantza, eta puntu honetan elkarrekiko kopiaren posibilitatea ezabatzen da. **Ele** letraren aren ordezt **te** letra hartzea lantzean behineko erratua da, eskuz eta minuskulaz idatzita, **elea** aurreko letrari lotzeko buztantxo **teren** marratxoarekin nahasten da, nonbait. M -k eginiko trukaketak ulergaitza irudi balezake ere, argiro azaltzen zaigu C iturrian, **A** letraren makurreko marratxoaren fina ia ez da agertzen, eta trabesekoa koordinada marra batek estalia da. Hona hemen arras handitua:

URDINZELAI: Gailurtxo hau Arrigorriaga eta Zoiloko mugan dago, mintzagai dugun eskualdetik alderatuxe.

D_1 (Urtunseley ?)
 C Urtunseley
 M Urtunseley
 T Urtunseley

Berriro dugu hemen **l** eta **t** letren trukaketa ($l > t$), eta beste bat ($t > l$). Beste erratu banatzaile bat dugu hauxe, eta filiazioa argia, nahiz eta D_1 -ren testimonio ikusterik ez dugun azkenengo orduan. Jatorrizko iturriak herriaren ahotik jaso du antza, **seley** formak alde horretako ahoskera arrunta transkribitzen bait du. Bertakoen artean, memoriak huts egiten ez badigu, **Urdinselei** da ahoskatzen eskuarki.

KURUTZEKO ZELAI: Orain ere, Arrigorriaga aldea kasik hartzen ez duen fotokopia batez ari bait gara baliatzen, D_7 -k zer dakarkigun ikusterik ez daukagu. Hala ere, M -ren erratua sailkatzeko ez da horren beharrik, zuzenean C -ri hartzen bait dio.

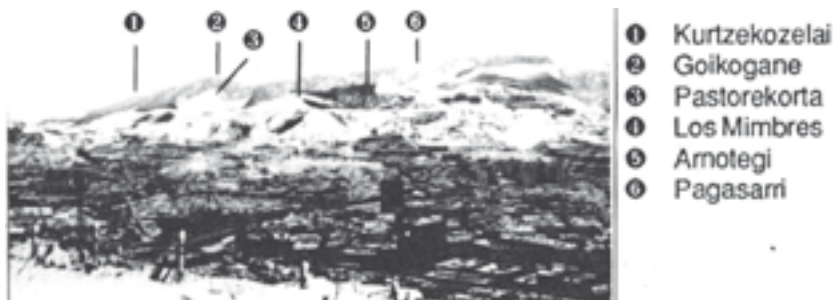
- C Curuceco-selay
- M Curuceroselaz

M -ren erratua trukaketa bikoitzekoa da; (C > R; U > Z). Ez batak ez besteak ez dute azalpen logikorik, tipografoaren hankasartzeak dirateke, inolaz ere kopistarenak. Jatorrizko ahoskeran sinkopa gertatzen da, eta txistukaria afrikatua da, berau transkribitzeko arazoan sartu gabe... **KURTZEKO SELAI**

ARBOLICO: Kurtzekozelairen ondoan kokatzen digu zenbait mapak *Arbolico* izena. Dudazkoa deritzagu, itxuraz ezezik ezezaguna ere bait da bertakoentzat, hango parajeari beste izenik ematen diotela, hauen artean gaiarekin bat datorren *Erratuko Zelai*. Ez ote da ejerzitoak jarritako izena; izan ere *Mapa Catastralaren* edizio militarrean ezkerreko alboan agertzen zaigu *Arbolico* beste izen andanarekin batera, bertize geodesikoren funtziotan, koordenatan zehaztua.

- C Arbólico
- P Arbólico
- M Arbólico

PASTOREKORTA: Arrigorriagako mendirik altuena dugu hauxe, eta sarrienik gaizkien izendatua. Iturri guztiek *Pastorekorta* deitzen diote (D_3 eta U -k, grafia euskaraturik: *Pastorekorta*, eta D_5 -k ultrazuzenketa grafikoa eginez: *Pastorekorta*). Bada, inguruko baserritar eta pastore guztiek on-gixko dakitenez, nahiz eta batzutan oker daudela sinisterazi dieten *Pastorekorta* ondoko atxarte kalizo bat da, *Arrizuri* izena ere hartzen zuena horretatik. Beste Erratu komun baten aurrean gaude, D_1 -tik zabaldu dena. Mendi honek, Ingurokoen arteko gailena izanik ere, ez du izen berezirik; *Mendi puntie*, *Goikogane*, *hemengo edo hango baso burueta*,... dira erabiltako izendapenak.

Artxandatiko ikuspegia 1987.eko urtarrileko elurrek estalia.

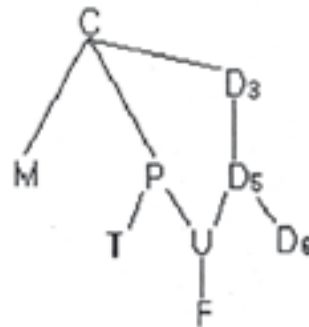
ARNOTEGI: Bilbotik paraje *Arnotegi* mendixka daukagu.

- D₁ Arnótegui / camino de Arnotegui
- D₂ Arnotegui
- P Arnótegui
- D₃ Monte Arnotegui
- T Arnotegui
- D₅ Monte Arnotegui
- U Arnotegi / Monte Arnotegi
- F Arnotegui

Erratu nabaririk egon ez arren, azentu marka, eta *Monte* apelati-boaren agerpenak zenbait jakingarri ematen digute, baita ere, *C*- n izena agertu ezak, *M*- n ere ez agertzea suposatzeak.

LOS MIMBRES: Arnotegiren ondo-txoan *Los Mimbres* izeneko *iraxua* daukagu. *D₁*- n ez dago izen honen arrastorik, baina harrez geroko guztietan, erratu komuna barne delarik, agertzen hasten zaigu. Ez ote da hauxe ere militarren beste bertize geodesiko haiek izendatuetarikoak, halakotzat agertzen da berriro ere *Mapa Katastralaren* ertz batetan. Are gehiago bertako izen jatorra den *Arnotegi* inoratzen dutela.

- C Los Nimbres
- P Los Mimbres
- D₃ Antena Mimbres
- T Los Mimbres
- M Los Nimbres
- D₅ Antena Mimbres
- U Antena Mimbres
- F Los Mimbres / Antena Mimbres
- D₆ Los Mimbres

MALMASIN: *Abrisketa* izen historiko eta *La Picota* herritarra duen mendiskak, Bilbora autopistaz sartzeko tuneletik zeharkatzen dugunak, *Malmasin* du izen kartografikoa. Azentua gora behera, ez dago erraturik, eta izendapen historiko, kartografiko, eta herritarraren arteko disfuntzioa nabarmentzeko baino ez dugu aipatzen.

USKORTAKO ATXA:

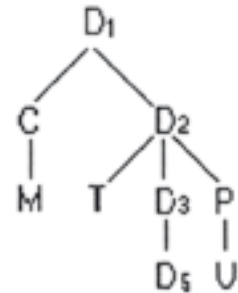
- D₁ Peñascal de Uz corta
- C Peñascal de Uz corta
- P Peñascal de Uz corta
- T Peñascal de Uz corta
- M Peñascal de Uz corta
- U Camino de **O** scorta
- F Camino de **O** scorta

Orain botarik dauden *Uskorta* baserrien gaineko atxarteari *Uskortako atxa* esaten zaio. Kartografian erratu komun bi hautematen dira. Lehenengoa txistukariaren artikulazioguneari dagokio, eta bigarrena aurrengo bokalari. Izen jatorrizko bakarra, paper zaharrek eta egungo ingurutarrek gezurra ez badiote, *Uscorta* dugu. *Auscorta* zeritzan beste mendixka edo larresari bat *Kaxtrexanako* erriberan zen. Erratu biak truketazkoak dira. Bigarrena kopia baten irakurraldian gerta badaiteke, *u*-ren «xotxen» itxidura dela bide (*u > o*), ezin pentsa daiteke halakorik *s*-rako, zuzenago pentsatu behar dugu ultrazuzenketan, beharbada aintzineko grafiaren batetan oinarrituan.

BOLINTXU: Paraje hau ere gaizki samar erabilia izan da mapagintzan, autoktonoan bereziki:

- D1 Bolinch
- C Bolinch / baina A° Venta de Bolindi u
- D2 Bolinch
- P Bolinch
- D3 Bolinch
- T Bolintz u
- M Bolinch
- D5 Bolintxe / eta Arroyo de Venta Boli.txu
- U Bolintxu

Bolintxu parajearen kokapena

Bolintxuko erreka agetzen da ondoko eskeman, bere presarekin; Bolintxu parajea erreka eta presa inguruak dira 80-90 metrotako alturan kokaturik daudenak, kartografian *Bolintxu* izendapena 200 metrotik gora ezarria dago.

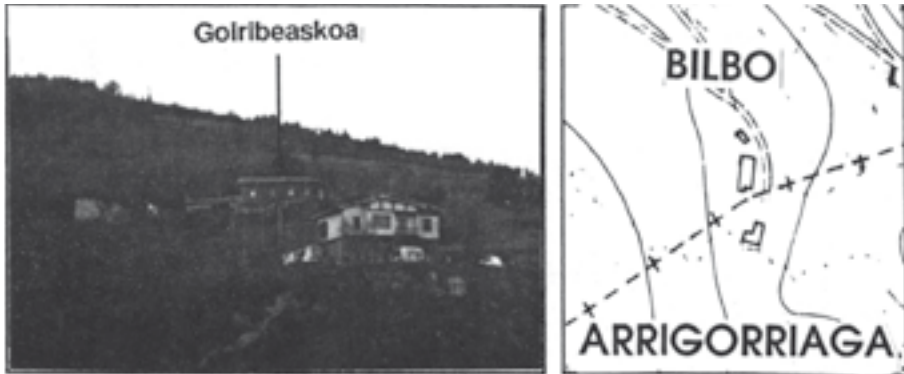

OIKONIMOAK ETA IRUDIKOAK

GOIRIBEASKOA: Arrigorriaga eta Bilbo bitarteko mugak *Goiribeaskoa* izeneko baserria erdibitzen du.

- D₂ Goribiz ko
 P² *Gorigu* isco
 U Goribis*ko*

Ez dugu oraingoan iturburu jakinik. *D*₂ zuzenena dugu, Arrigorriagako alde horretako baserri izen guztiak jarririk bait dauzka, ondo jarririk euki ere. Duda gabe, bertako esku batek lagundu zien kartografoei alde hau osatzen. Esku honek gaztelaniazko eta euskarazko grafiak nahastu egiten ditu, kasu honetakoa bezalako ultrazuzenketa ere, —txistukari apikalaren orde, bizkarrekoaren grafia erabiltzea—, horren ondorio bat besterik ez dela. *P*-k ere fonema bat trukatu egin du, baina ez bide da grafiaren trukaketa hutsa, baizik eta soinuarena, guturalari lagundu behar dion *U* grafia ere ipintzen bait du. Pentsa liteke ahozko testimonio bat transkribitzen ari dela. Azkenez *U*-k epentesia daukan aldaera erakusten digu, baina hau ere susmagarria da, **Gobisko** aldaera sinkopatua, eta ez epentetikoa, bait da herriak erabilia, bere iturria, duda gabe, Bilboko Udaletxearen Izendegia dake, 1964.ekoa edo besterik.

GOIRIGOIKOA: Goraxeago, noski, *Goirigoikoa* dugu, berau osorik Arrigorriaga aldean kokaturik. *D*₂ dugu aipatzen digun iturri bakarra, baina izen berberaren aldaera bi darabil, auzo bereko etxe diferente bi izendatzeko bezala edo. Hau bikoizketa adibide arraroa da, izendapen biak, grafiak eta iturri bakar honetan aipatua izateak pentsarazten duen arauera, esku berekoak bait dira. Beharbada aldaera huts moduan jarritakoa, izen diferentzetzat hartu izan dute kopistek, hau da; kartografoek. **Sinonimia erratu**etan sailka genezake hau.

- D₂ Gorigoiko
 D₂ Goriko

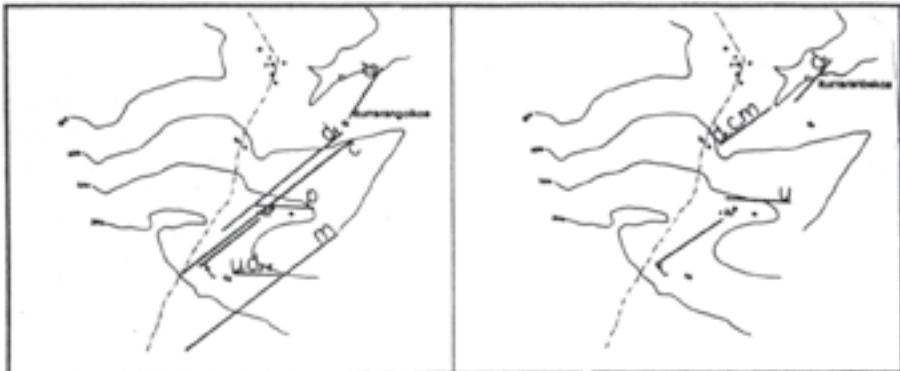
Goriko bariante sinkopatua da gaur egun korritzen duena, Galdakaoko **Apurbigoikoa** izenaren herriko aldaera den **Apurriko** izenak daraman sinkopa berberarekin.

ITURRARAN BASERRIAK: Inguru horretan erratu gehien eta adierazgarrien jaso duten toponimoak **iturranak** ditugu, **Goikoa** eta **Bekoa**.

D ₁	Iturrarán-goicoa	Iturral
C	Iturraran-goicoa	Iturral
D ₂	Iturraran-Goicoa	Iturraran-Bekoa
P	Iturraran	
D ₃	H urraran Goicoa	
T	Iturrac an	
M	Iturrarangoicoa	Iturral
D ₄	•• Urraran Goikoa	
U	Iturraran Goikoa	ITURRARAN

Testimonio bakoitzak hiru bat erratu dauka batz bestea. Gainetik ikusiko ditugu. *C* eta *M*-k disimulatu ezinezko «kopiada» egin dio *D₁*-ri. *D₁*-k, jatorrizko iturria izanik ere, erratu mandoa du; **Iturrarán-goicoa**ren ondoan **Iturrarán-bekoa** espero behar genuen, baina **Iturral** ageri da, herriko ahoskera duen **Iturran** bariantearen erratua dirudiena. Azken hauxe balitz iturri bikoizketa genuke hemen ere, *D₂*-n *Goirigoikorako* ikusi dugun antzerakoa. *D₂* gorago aipatu dugun esku autoktonoari esker, dugu informazio zuzen ematen digun iturri bakarra, batez ere, beherago ikusiko dugunez, kokapenari dagokiona. *T*-k trukaketazko erratua darama, Cf.: *M*-ren *Curuceroselaz*, berau alderantzizko zentzuan (t > c). *D₃*-k trukaketa bitxia egin du (**It** > **H**) nahastuz, zuzenean *C*-tik, beheko fotokopian ikus daitekeen iluntasuna dela medio. Baina bitxiago honi *D₄*-k egin dion irakurketa; grafiak euskaratu nahi eta, *K* jarri eta uesteko **hatxea** kanpora. *U*-k eredu bikoitzera buentzen da *Iturral* forma erratua errefusatuz baina *Iturraran Bekoari* «behetasuna» inoratzen jarraituz. Kokapen kartografikoari dagokionez, pentsa eta konta ezinezko erratu multzoa dugu.

MENDISOLO: Esan dugu Arrigorriagako aldean D_2 daukagula iturri zuzen eta fidagarria. Hala ere erraturen bat ere itzuri zaio. **Mendisolo** dakarkigute iturri guztiek San Pedroko baserri baten izena (P -k mendixka bezala edo); D_2 -k, ordea, **Mendisao**. Duda gabe aipatu esku autoktonoa eskuzko kopia bat luzatu zien kartografoei, orduan jokabide normalari jarraiturik, Diputazioko kartografoek seinalatu digutenez. Trukaketa begibistakoa da; txortzen laburreko **l** letra idatzi, eta **o** bokalari abantxuñi gainera, ondorioa **a** irakurtzea izan delarik.

solo sa0 sao

LARRAKO: Aintzineko baserria, oilanda bateko zerga ordaindu behar zion xv. mendean Bilbo hiriari; orduan **Larracochea** zuen izen osoa. Gaur egun Arrigorriagari dagokio. D_2 -n zehatz dago bildurik, beste testimonio guztiek mendi bezala ematen digute, izan ere badena, baina susmo txarrek besterik dioskute.

- D_1 Larracu
- D_2 Larraco
- P Larracu
- T **Monte** Larraco
- M **Monte** Larraco

Bistan dago erratu eta arrasto komunak daudela. D_2 -en datu fidagarririk bakarraren ondoan **Larracu** bikoitza dugu (⊙ > u), eta **Monte** apelatiboaren presentzia bikoitza ere. Filiazioak badu zenbait argi, agi denez.

ABRISKETA: *Abrisketa* eta *San Pedro Abrisketako* Arrigorriagako bi auzune dira, **Briskitta** eta **San Pedro** herri izenez ezagutuak direnak.

D_1	Brisqui eta	San Pedro de Abrisqui eta
P	Abrisqui eta	San Pedro de Abrisqui eta
T	Brisqueta	San Pedro de Abrisqui eta
M	Brisqui eta	San Pedro de Abrisqui eta
D_6	Brisketa	San Pedro de Abrisqui eta

Izen historiko osoa **Abrisketa** izanik ere, *T*-k eta D_6 -k dakarkiguten itxura erromantzeko **Brisketa** aferetikoa da gaur egunean usadiokoa den **Briskitta** forma asimilatuaren iturri zuzena. Aferesiaren distribuzioak ez dirudi erizpiderik errespetatzen duenik testimonio diferenteetan. D_1 , *P*, *T* eta *M* iturriek erratu komuna dirudien forma diptongoduna erakusten digute.

BENTALTA: Bilbo eta Arrigorriagako mugan zegoen beste auzo bat, autopistak desagertarazikoa, Bentalta honen aintzineko izena **Beteluri** zen, *U*-k izen biak jaso nahi izan ditu, aintzinekoa eta moderno zena. D_6 -k, **Beteluri** euskaldunagoa delakoan edo, desagertarazi dio izena ere **Bentalta** zorigaiztoari. Nahiz eta auzunearen arrastorik ez egon, izenak badirau kartografian; herriaren gogoan izena iragan denborako zerbait besterik ez da, gogorapen bat alegia, eta inolaz ere entitate espazial bizirik. Seguruen Bentalta ezagutu dutenak hiltzearekin amaituko da izena bera ere, nahiz eta ondoan dagoen ur depuradora Bentalta deitura eraman.

D_1	Venta Alta
C	Venta Alta
D_2	Venta-Alta
P	Venta-Alta
D_3	Venta Alta
T	Venta Alta
M	Caserio de Ventalta
D_5	Venta Alta
U	VENTA ALTA-BETELURI
D_6	Beteluri

ZEBERETXE:

D ₁	Sebereche
C	Sebereche
D ₂	Sebereche
P	Sebereche
D ₃	Sebereche
T	Sebereche
M	Sebereche
D ₅	Zeberetxe
U	Seberetxe/
D ₆	C° de Severeche Seberetxe

Paperetan **Cebericha** izena izan duen auzo bilbotar hau, **Seberetxe** da inguruko guztien ahotan, erdaldunenetan ere. Horrela jaso zuen D_7 -k eta horrela kopiatu zaio harrez geroko kartografia guztian. Izena, hala ere, Zeberetxe dugu, D_5 -k ezagunak zaizkigun beste arrazoi oso diferenterengatik berretu diona hain zuzen ere, **Seberío** ahoskatzen dena **Zeberio** den bezalaxe. Seberetxeren kasuan herri ahoskeraren erizpideari jarraitu zaio, historikoa-
ren kaltetan, eta «lumada batez» denok hartu dute erizpide berbera. Zeberetxekoa da Iturrizatarren dorretxe famatua, Euskaltzaindiaren eskuetan ezartzekotan erabili dutena. *U*-ren Severeche grafia Bilboko Udaletxearen *Nomenclatorretik* aterea da.

BUJANA: Bilboko beste baserri auzoa, azkenengo inmigrazio prozesuan langile kanpotarrez bete zena, izen berezirik hartu ez duen txabola auzo berria sortuz *Bujana zaharraren* ondoan. Auzo honek, gorago aipaturiko *Bentalta* eta *Zeberetxe*, eta gaur ezezaguna den **Orzekauko** auzoekin batera, **Las cuatro artigas** osatzen zuten. Iragan denboretan **Bujana de Yuso** eta **de Suso**, edo euskarazko **Bujanagoico** eta **Bujanabeco** izenak zeramatza-
zen auzoaren bi aldeek **Bujagoitti** eta **Buja** izenekin ezagunak zaizkigu gaur egun, eta aldrebestuak aurkeztu azkenengo mapatan. Ahoskera kontutan harturik, inposatu zitzaion izen grafikoa, ordea, **Buya** dugu. Euskaraz (*U*, D_6) **Buia** jartzen hasi zaio, **Loiu** eta **Leioa** txorieritar herrien izenen erizpideari jarraiturik. Baina zergatik ez, **Jatabe** herriarenari ez jarraitu; izan ere, **Jatako** magaletako edozein lagunek **Yatabe** ahoskatzen jarraituko du. Eta markinar batek **Jatabe** ahoskatzen badu, bere eskubide eta ohituretan dago. Hauek honela **Buja**, **Lejoa**, **Lujua** (edo **Lojua**) idatzi beharko lirateke, bakoitzak bere ahoskera sistemara moldatuko lukeelarik sabaikariaren ahoskera. Bujan, adibidez, **Buya** gabe, zerbait sibilanteago ahoskatzen dute: **Buža** edo, **Arri-gorriaga** esateko **Arguža** ahoskatzen duten bezala. Polemikoa litzateke *Bujana* izen historikoa berretzea, orobat *Buja* modernoa, eta polemikoa izan da **Buia** bataiatzea, seinalizazioa ezabatzeak horren adierazpide bada behintzat. Azkenengo kartografia autoktonoak nahaspilatu ditu *Buja* «Barri», *Goiko* eta *Bekoaren* izenen kokapenak, ondoko orrialdeko eskematxoan ikus daitekeen bez.

Bujana Barriren ikuspegia

Fidel Aresti gure informante jatorraren famillaren Bujako Isekuene (Bujanabarrene) baserrria.

Bujagoltiko Anton Ozerlñen baserriaren detaillea

OLLARGAN eta MONTEFUERTE: Bilbok inguratua, baina Arrigoriaga den auzoa dugu **Ollargan**. Eta **Montefuerte**, **Ollargan** ondoko meategi famatuak. Honela isladatzen dizkigu kartografia:

- C Montefuerte
- D₂ Montefuerte
- P Ollargan-Montefuerte/Minas de Montefuerte
- D₃ Montefuerte
- T La Peña-Montefuerte/Ollargan
- M Montefuerte-Ollargán
- D₅ Monte Fuerte/Ollargan
- U Minas de Montefuerte
- D₆ Monte Fuerte/Ollargan

Grafian ez da erraturik antzematen, *M-k*, gaztelaniaren ereduari egokitu nahirik edo, **Ollargan** izenaren azkenengo silabari ezartzen dion tildea salbu. Baina badaude ulertu ezinezko ezkon lokarriak, hala nola: **La Peña-Montefuerte**, **Ollargan-Montefuerte**, eta *monta tan poco tan poco monta* aplika genezaiokeen **Montefuerte-Ollargan** bikoteari ere. Hauen bi-dez kopia filiazioa eraiki daiteke

KASTAÑETXE: **Irusta** (**Urista** bertakoentzat) eta **Bolintxu** parajearen bitarteko baserri hau honela ageri zaigu kartografiaturik:

- D₁ Gastañeche
- P Gastan eche
- M **C**astañece
- U Gaztan etxe

P, *D₁*-ren kopia garbia da, sudurkariaren txapela sabaikaria ahaztu egin bazaio ere. Ez dago argi *M-k* iturri propio izan duen ala *D₁*-ren kopia kopia erratua den; leherkari gorra bait du gaur eguneko ahoskera errepresentatzen duena, eta bestetik bigarren txistukarirako grafia arraro bat dakar, **CH** grafiaren **hatxea** galdu duena dirudi gehiago, **Curuceco** kasuan bezalako grafia baino. *U-k* beti bezala bere kasako euskaratzea egin digu.

REFUGIO ALPINISTA DEL PAGASARRI: Aldaketa semantikoa-ren adibide tipiko bat ere badaukagu. *Pagasarriko* tontorrean dagoen etxetuak **Refugio Alpinista del Pagasarri** izena darama mapatan —*Alpinista* batzuetan, *alpinista* bestetan; **del Pagasarri** batzuetan eta **de Pagasarri** bestetan—. Ñabardura eskasak baina stemma eraikitzen permititzen digutenak. Eta aipatzen genuen erratu semantikoa **Alpino** izendapena daukagu; *M-k* kopia egitean *Alpinista* irakurri, gogoratu eta autodiktatzeko orduan hutsa egin du.

Aztergai dugun aldeko grafikoa, zeinetan komentatzen diren toponimoak numero banarekin identifikaturik bait daude. Letraz agertzen diren izenak, ondoko herriak dira maiuskulazkoak, eta aipatu diren gelditu diren lekutako informanteen jaiolekuak minuskulazkoak.

1 Aranzuri	11 Bolintxu	21 Goirigoikoa
2 Errestaleku	12 Buja	22 Larrako
3 Refugio Alp.	13 Zeberetxe	23 Mendisolo
4 Pagasarri	14 Bujagoiti	24 San Pedro
5 Arnotegi	15 Malmasin	25 Pastorekorta
6 «Los Mimbres»	16 Abrisketa	26 Goikogane
7 Kastañetxe	17 Bentalta	27 «Arbolico»
8 Ollargan	18 Iturraranbekoa	28 Kurtzekozelai
9 Montefuerte	19 Iturrarangoikoa	29 Pagasarrikoerr.
10 Uskortako Atxa	20 Goiribeaskoa	30 Bolintxuko err.

RECAPITULATIO. Ikusitakoak ikusi iturri bakoitzaren zer nolako-tasunaz zerbait esateko paradan gaude; zeinek zein zeini kopiatu dion, zein erratu egin du kopia horretan, zein jokabide du grafiekin, e.a.

D₁: Diputazioaren aginduz egin-dako eskala handiko lehen kartogra-fia da. Badirudi herria izan duela itu-rria, baina zenbait forma kultok ere iturri dokumentatuaren erabilpena salatzen dute. Ondorengo kartogra-fiaren iturri amaitezina dugu, kasik erraturik gabekoa. Osterantzekoaz ezer gutxi dakigu iturri honetaz, eta azterketa sakon bat mereziko luke.

C: Espainiako Ejerzitoak egin-dako lehen mapa integrala daukagu. *D₁* izan du iturri nagusia, baina beste zenbait daturen agerpenak beste itu-rrri erabili dituela salatzen digu; he-rrria, batetik, eta militarrek beraiek, bestaldetik. Eskala txikiagoa dara-bil eta izenen kokapenerako uzten duen leku eskasak guztiz ilunerazten dio, ondorengo mapek egin kopiatan argi ikusiko denez.

M: Eskala bereko militarren beste edizio modernagoa. Iturri na-gusia, ezin bait zen bestala, *C* dauka, baina inoiz *D₁* ere. *T*-ren oso infor-mazio antzekoa dakar, zaila da argi-tzeak zeinek zeini kopiatu dion, edo, akaso, elkarrri kopiatu ez ote dio-ten. Horretarako 1.ko edizio erabili beharko litzateke, eta guk 2.a baino erabiltzeko abagunerik ez dugu izan.

T: Hau ez da mapa militarra eta, ardura beste gauzetan jarria dute-lako edo, eta *D₁*-ren eskala berean dagoelako egina, ez ditu egiten *C*-k eta *M*-k egiten dituzten kokapenezko erratuak. Aldiz, letrak errez konfun-ditzen ditu. *M*-k bezala, *D₁* eta *C* ditu iturburuak.

D₂: Diputazioaren bigarren mapa saila da, lehendabizikoa ber-tako kartografoek egindakoetarik. Orri haundi ezeoroso erabiltzekoetan egina. 1.961-1.963 bitartekoa da, hau da, *T* eta *M* mapen aurrekoa. *D₁* euki du iturburua, *C* ere bai, baina Arri-gorriaga aldeko informazioa osorik eta zuzen dakarkigu, bertako lagun batek espreski lagundu zien karto-grafoei antza. Esku honek grafiak nahasten ditu, euskarazkoak, urte horietan!!, eta gaztelerazkoak.

P: 1972.koa. *D₁* eta *C* informazio iturriak erabili ditu, Bilboko Udale-txearen izendegia ere bai, 1.964.koa edo. Beste mapatan agertzen ez den beste zenbait dato mordotxo ere ba-dakarzkigu, beste iturriren batetan pentsarazten diguna. Gaingiroan nahiko informazio garbia dakarrela esan dezakegu. Tamalez orri bakarra da eta ez du, gainera, osorik hartzen aztergai dugun eskualdea.

D₃₋₄₋₅: Denetarik edaten dute, esan liteke nor gehiagoka ari direl a nork falta gehien egiten. Grafietan bilakaera argia dago, D_3 -k oraindik ez du euskarazko grafiarik erabiltzen; D_4 hasten da dena euskaratzen **K** eta **Tx** direla bere ezaugarri nabar ienak; D_5 -k muturrera eramaten du euskaratzearen joera eta ultrazunke- eta garbizalekerian erortzen da, **S** letraren ordez **Z** darabil beti, eta Hatxeak errefusatu egiten ditu.

U: Bilboko Udaletxearena da, eta hortaz bere iturriak darabiltza, horien artean, aurreko urteetan egin- dako Nomenclatora. Grafiak euska- ratzen ditu baina kontu handiagoaz, nahiko informazio txukuna dauka, hala ere erratu mandoren bat ere isurtzen zaio.

F: Ez du gure lurraldeari ikutu baizik egiten, baina ikutu arin horrek argi uzten du *U*-ri kopiatu diola bete betean.

D₆: Egituraz *P* maparen oso antzekoa, Nerbio Ibaiaren arroa arda- tzarentzat hartzen duena. Informazio toponimikoari dagokionez, Diputa- zioaren ordurarteko barne kartogra- fiatik aldentzen da, eta publikoari zuzendutako mapa honetan iturriak ere berritzen ditu, gehien batean *U*- tik edan du, euskaratzeko erizpide berbera darabilelarik.

FONTES POPULI: Alde hauetan informaziorik, gutxi edo asko, eman digutenak aipatzen dira hemen; **Buja:** Fidel Aresti eta familia; **Bu- jagoiti:** Anton Ozerin; **Abrisketa:** Patxi Azurmendi; **San Pedro:** Jose Mari Ipiñaburu; **Markio:** Juan Larrazabal eta Pedro Salazar; **Dimutio:** Roman Kor- tajarena; **Artiba:** Benito Astarloa; **Goiribeaskoa:** Esteban Astarloa; **Goirigoi- koa:** Martin eta Jose Mari Landeta; **Bentalta:** Jose Landeta; **Igartua:** Roke Otalora; **Bentabbarri:** Matias Zuloaga; **Aspiuntza:** Bixente Etxebarria; **Irusta:** Manolo Cortina; eta **San Justo:** Donato Eskibel eta Cesareo Astarloa.

BIBLIOGRAFIA

- BASAS, Manuel: *Miscelanea histórica bibaina*. Bilbao, 1971.
- BERTIN, Jacques: *Semiologie graphique. Les diagrammes - les réseaux - les cartes...* avec la collaboration de Marc BARBUT y otros. 2.ª ed. Paris, etc, Mouton, etc.
- BLECUA, Alberto: *Manual de Cirítica textual*. Editorial Castalia. Madrid, 1983.
- EXCMO AYUNTAMIENTO DE BILBAO: *Nomenclator 1964*.
- GARATE, Justo: «Índice toponímico de Bilbao y proximidades. A base del tomo primero de la Historia de la Noble Villa de Bilbao de D. Teófilo Guiard Larrauri». in Eusko Folklore. 3.-10. orr.
- GUEZALA, Antonio eta GUIARD, Teófilo: *Escudo y toponimia de Bilbao*. Editorial Vizcaína. Bilbao, 1966.
- IRIONDO, María Victoria: *Toponimia de Arrigorriaga*. Deustuko Unibertsitateko Tesina argitaragabea. 1976.
- MUJIKA, Nerea: «Lanestosa: Toponimia y espacio», in Lanestosa. Bizkaiko Diputazioa. 1987. 69.-101. orr.
- SIMON, José: *Índices de la Historia de la Noble Villa de Bilbao por Teófilo Guiard Larrauri. Tomos I al IV (1300-1836)*. Bizkaiko Diputazioa. Bilbao, 1954.
- VIERS, Georges: «La Toponymie des cartes de l'Institut Geographique National: souvenirs, principes et realites», in Iker -2, Piarres Lafitte-ri omenaldi647. 653. orr.

LABURPENA

Testo kartografikoen kritika testuala edo, izenburuak dioen bezala, ekdotika kartografikoa gaia duen lan honetan planteiatzen da kartografia, materiale linguistikoez ere hornitua den aldetik, testo linguistikotzat hartzearen alternatiba.

Eredutzat hartu ohi den kartografia geografikoan bigarren edo hirugarren mailako mezuen kategorian sailkatzen da informazio linguistikoa, eta ondorioz ez zaio azterketa berezirik eskaintzen. Kartografia linguistiko izena daraman diziplina, aldiz, mezu linguistiko hutsezkoetan gelditzen da, kartografia geografikoa, eta bere osagai linguistikoa ere inoratuz.

Filologia tradizionalen garatutako kritika testuala, edo ekdotika zentzu zabalago batez, testo literarioez arduratu izan ohi da soilik, baina bere metodologia eta planteiamenduak errez estrapola daitezke idatzia den edozein testotara. Ekdotikaren zeregin nagusia testoa kopietan suerta dakizkiokeen erratuez gabeturik, jatorrizkoa legez, aurkeztea izanik, ez dauka funtsean testo jakin batzuetara mugatu beharrik.

Testo literarioa eta kartografikoa ez dira, bistakoa denez, berdinak. Bakoitzak bere ezaugarri eta berezitasunak ditu; bata lerrozkua eta konnotatiboa da bestea ez-lerrozkua eta denotatiboa den bitartean. Bata eta bestearen kopia prozesuak ere, noski, ez dira guztiz berdinak, ezta, antza handia izan arren, bakoitzean gertatzen diren errakuntzak ere.

Kritika testualean gure artean usadiokoa bihurtu den Blecua Se-meak dakarkigun metodoa hartu dugu eredu testo kartografikoetan gertatzen diren erratuen sailkapena eta azterketa egiteko orduan. Azkenez lanaren zatirik haundiena hartzen duen atalean Bilbo-Arrigorriagako kartografia harturik, ekdotikaren aplikapen bat entseiatzen da, metodoaren frogia eta argigarri.

**S.F. (ZIENTZI FIKZIOA)
HURBILKETA LITERARIOA**

Elena Ferrero

Carlos del Olmo

«Normalean tripulaziokide soindunak desgorpuztuekin mintzo zitezkeen —eta elkarrizketa gogoratu— ekipo berezi batez. Sinapsi ahulak hautsi baino lehen esaten ziotena momentuan *euskarara* itzuliz konpontzen zuen arazoa Rydrak. Jatorrizko berbak galtzen ziren arren, itzulpenak iraun ohi zuen, zirkuito-zaflatxo arrakalatuok ez ziren bere irudimena, *euskaraz* gorde ahal izan zuena zen».

«BABEL 17» SAMUEL R. DELANY

1. SARRERA

OHAR BAT HASI AITZIN: Artikuluan erabiliko den laburdura S.F. izango da (Science Fiction), munduan zabalduena delako.

Lantxo hau jatorriz 1987ko UEUn aurkeztu zen, osorik izan ez bazan ere. Orain eskuartean daukazuena laburpen bat da, originala luzeegia bait da aldizkari batean sartzeko.

Gaiari lotu aurretik, irakurle agurgarri hori, galdera bat egin gura dizugu: zer da, zure eritziz, S.F.a?

Agian badaukazu erantzuna prest. Zorionak, orduan. Baina litekeena da guk aurkitutako arazo bera zuk ere topatzea eta ezin aurkitu duzu definizio zuzenik. Ez zaitetz larritu hori dela eta. Zeren eta erantzun xorta oparoa bait dago, itaun horren gaineko erantzunek osatua.

Ez genuke nekagarri izan gura baina bihoa beste itauntxo bat: zenbat S.F.zko lan irakurri duzu?, Zergatik? Dena dela erantzuna, hona hemen puntu batzu hausnartzeko:

- S.F.ak ez du inoiz Nobel Saririk jaso.
- Unibertsitatean literatura «moderno» irakasten da S.F.a aipatu ere egin gabe. (Edota azpiliteratura deituta).

Honen aurrean irakurle azkarrak berehala ihardespen batzu izango ditu: deskribaturiko egoera oso normala da, oso genero eskasa delako, edo ezezaguna delako, edo gutxietsia izan delako, edota...

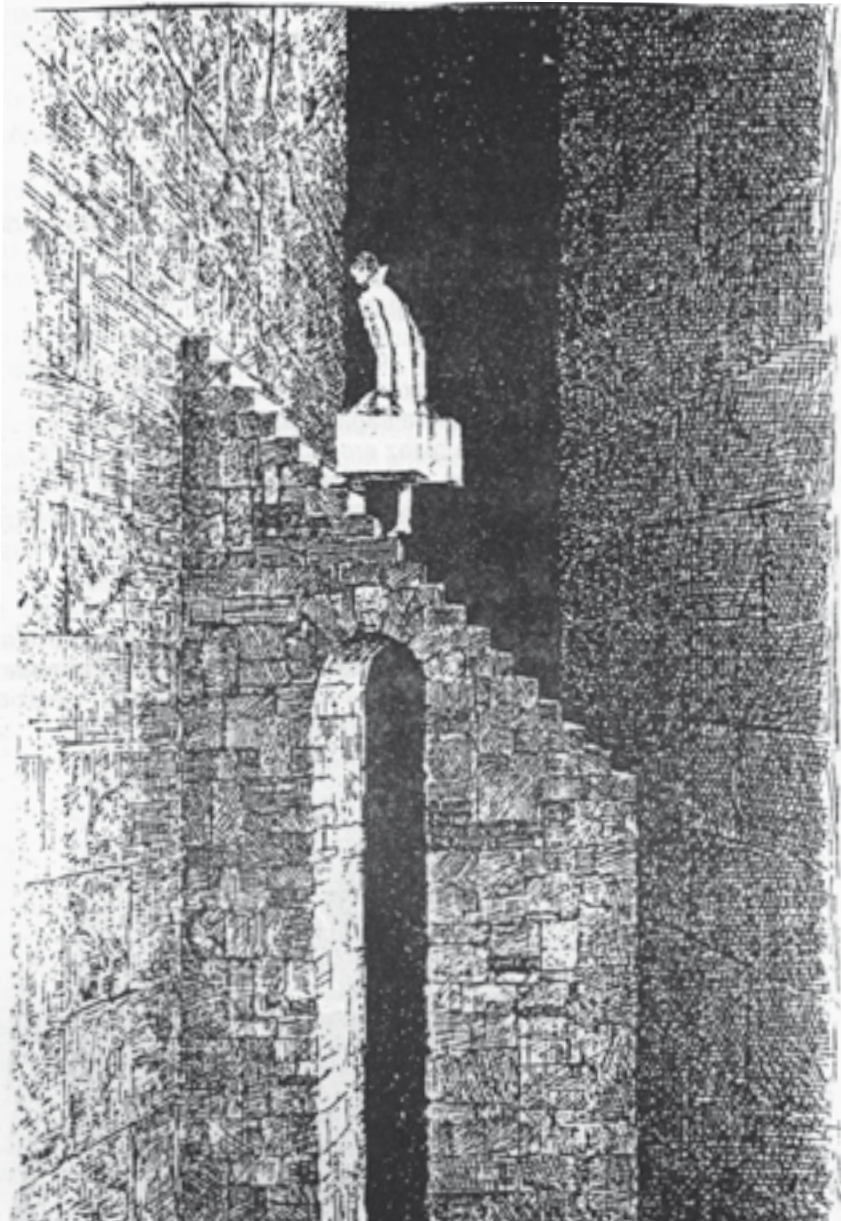
Guk geuk, apologista lanetan sartuta, aurreko erantzun posible horiek egia badarokatela uste dugu, hau da genero eskastzat hartua izaten dela, oso ezaguna ez dena, filmeetako klitxe errez eta txarrak kenduta eta gainera gaur ere gutxietsia izaten dela, unibertsitateak lekuko.

Baina bada beste alde bat normalean kontutan hartzen ez dena:

- Gaur egun miretsiak diren zenbait idazle, S.F.a idazten hasi ziren. (Ursula K. Leguin, K. Vonnegut, J.R. Asimov eta abar).
- Ezin da inolaz ere esan literaturan genero eskasak daudenik. Gehien gehienez liburu batzu txarrak direla.
- Oso kritika eta ikerketa gutxi egiten izan dira gai honetaz, beraz, zertan oinarritzen dira komentario eta kritika gogor horiek?

Argudioak bota litezke S.F.a defendatzeko, baina ez dugu uste literaturan ezer defendatu beharra dagoenik, literaturak berak bere burua defendatzen du eta.

Aipaturiko egoera hau Euskal Herrian ere oso garbi azaltzen da: gure unibertsitatean ikastarorik ere ez da eratzen, programa normaletan ez da ikusten, oso gutxi idazten da kritika aldizkarietan... Orain burura dator-kigu oso ezaguna den aldizkari bat. Orain urte batzu, monografiko bat kale-ratu zuen literatur modernoaz, gaurko literaturaz. S.F.a beti pasatzerakoan aipatzen zen, ia ezari-ezarian. Eta S.F.a gaurko literatura ez bada...

Baina utz ditzagun gogoeta hutsal (?) hauek alde batera eta has gaitezen S. F.ren gainean egin diren definizio batzu ikusten.

Ecok bere «Apostillas al nombre de las rosa» liburuan hauxe diosku: «Zientzi fikziozko lan asko romance hutsa dira. Beste leku bateko istoria da». Honek hurbilketa egiten laguntzen digu, baina oraindik ezer gutxi dakigu.

Nahiko eritzi zabaldua, eta ez bakarrik jende edo irakurle arrunten artean, beste hau dugu: nahiko da ez ohizkoa den zeozer agetzea S.F.a izateko.

S.F.a bestetzarentzat hauxe litzateke: teknologia eta teknika agertzen direneko nobelak edo literatur lanak.

Beste askok S.F.a eta fantasia gauza bera dela uste du. Eta ez da falta S.F.a benetako literatura bakartzat duenik ere. Aukeran!

Ikus dezagun I. Asimoven eritzi bat:

«S.F.zko testu bat aintzat hartzerakoan lehenengo araua fikzio den ikustea da, fikzio txarra bada, zientzi fikzio txarra da. Ez dago aztikeriarik, S.F.a izateagatik, txarra den zerbait on bihur dezakeena. Baina halaz ere, kontrakoa ere ez da egia. S.F.zko testu bat fikzioa den aldetik ona daiteke, eta nolana ere S.F. txarra izan. S.F.k osagarri estra bat behar du eta honek eragiten du balio literario eta dramatikoak nahiko ez izatea. *Idazleak zientzia dakielako frogak egon behar dute*».

Hauxe dugu zientzi-fikzioa idatzi eta ikertu duen idazle baten ustea. Nahiko zehatza, baina zoritxarrez aski ikuspegi mugatua da: azken urteetan egiten ari den S.F.k ez du zerikusirik zientziarekin. Behintzat zientzia klasikoen. Eta gainera, non sartzen dugu «The Lord of the Rings»?

Ekin diezaiogun arazoari beste ikuspuntu batetik:

Zergatik dira liburu edo nobela batzu S.F.a eta beste batzu ez? «Oraintsu arte askok jotzen zuen S.F.a literatur prozedura orokorretik isolatuzat...». «Genero hau ez da homogenea...». «Duda bagerik, S.F.k izaera zehatza dauka, pentsamendu zientifikoranzko hurbiltasunak mugatua...». «Ideia tekniko zehatzak zabaltzeari utzi zion eta giza-zientzetan zentratu zen: pedagogia, soziologia, filosofia eta etika».

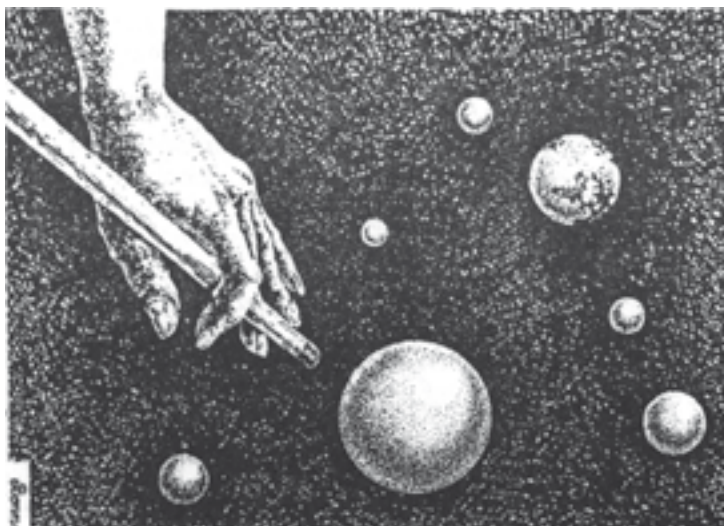
Hauek guztiak Eugeni Brandisen eritziak dira, «Literatura Sobietika» aldizkarian agertuak, eta Sobiet Batasunekoaz ari bada ere, beren ideiak ondotxo azaltzen dute gaurko egoera, egun S.F.an esperimendazio hutsa ere egiten dela gaineratzen badugu.

Orain artekoak ideiatxo bat ematen digu, hala ta guztiz honekin lotuta bada beste gauza bat: generoa (edo azpigeneroa edo dena dela) mugatzearen arazoa. Zeren orain arte beti gauza bera gertatu den: definizio ona edo aurkitutakoan, beti argitaratu izan da geroxeago definizioa deuseztatzen zuen liburu bat, edota generoaren mugak apurtu dituena.

Egia da zientziak eta fikzioak parte hartzen dutena. Hau ezin ukatuzkoa litzateke. Baina esan ahal duguna, filosofiariaren antzera hauxe da: ezer ez dakidana baino ez dakit.

Beste puntu bat ere aintzakotzat hartuko dugu: definizioaren arazoak zein punturaino kezkatu duen jendea ikusteko; orain urte asko ez, eztabaida bizia piztu zen (gaur amatatu ez dena) S.F.a izena bera zalantzatan jartzen zuena. Proposatuta izan dira «Speculative Fiction» (horrela S.F. siglak mantentzen dira) eta «Anticipation», beste barik.

Jacques Sadoulek dioskunez «S.F. irudimenezko literaturaren adarra da, fantastikoa eta miragarriaren ondoan». EGILEAK ez du beraz maiztagarri (hada ipuinak) eta mamuei buruzko literatura sail honetan sartzen. Baina Lovecraft eta Tolkien ohorezko lekua eskeitzen die S.F.ren barnean.

Ez dakigu panorama argitzen lagundu dugun ala kontrakoa. Horregatik hobereana S.F.ren historiaurrea egitea litzateke.

Grezian izan zen Luciano de Samosata (152-192) deituriko idazle bat. Honek idatzi zituen «IKAROMENIPO» izenburu daukaten elkarrizketa batzu. Haietan ilargiranzko bidaia baten deskribapena egiten zaigu. Edota «Benetazko Istorietan» beste bidaia bat asmatu zuen, bererakoa. Azkenengo liburu honetan badira beste ipuin batzu S.F.tzat jo daitezkeenak. Dirudenez askoz ere beranduago idatziko zen «Munchhausen Baroiaren Abenturak» liburuan, osotasunean ez bada ere, istorio berak agertzen zaizkigu.

Esan genezake, beraz, literaturarekin berarekin jaino izan zela S.F.a.

Beranduago, Erdi Aroko hainbat liburu edo istorio alde batera utzita eta munduan zehar ahozko literaturan agertzen diren aztarnak ere utzita, ikus dezagun xvii. mendean Frantzia agertuko den «Histories Comiques par M. Cyrano de Bergerac, contenant les Etats et Empires de la Lune»: izenburuak azaltzen du zer kontatzen den. Baina ilargia gutxi iruditzen zitzaiolakoan, beranduago «Fragments d'histories comiques par M. de Cyrano de Bergerac, contenant les Etats et Empires du Soleil» idatziko zuen, Eguzkiraino joanik.

xviii. mendean Jonathan Swift irlandarrak bere harria, eta ez txikia, alegia, dakarkigu: «Gulliveren bidaiak» aski ezagunak direnak.

1788. urtean, beste frantziar batek, Restif de la Bretonnek zibilizazio ezezagun batetaz egingo digu berba «La decouverte austral par un homme volant, ou le dédale français» liburuan. Zortzi urteren buruan «L'an 2000 ou la Regeneration» agertuko digu, antizipazio elaberrizat jo genezakeena.

Baina xix. mendeak, beste arlo askotan gertatu zen bezala, «Frankenstein» nobelaren bitartez aro berriari eman zion hasiera. Mary Shelleyk 1817. urtean eman zigun liburu honek, Brian Aldissen ustez, historiaurrea amitutzat eman zuen.

Eta Maryrekin batera aipatu gabe utzi ezin diren E.A. Poe, H.G. Wells, Jules Verne, e. a. Azkenengo hauek denok ezagunak ditugu, aurkezpenik behar ez bait dute. Baina badira besterik, irakurle arruntak ezagutzen ez dituenak, eta xix. mendean gaurkoari bidea zabalduko ziotenak: Sir Rider Haggard, ingelesa, 1886.ean «She» paregabea argitaratu zuena. Nobela honek berebiziko garrantzia izan du orain arte idazle askorengan. Eta nola ahaztu «Dr. Jekyll eta Mister Hyde», Stevensonena, gaurkotasunez jantzitako gaia erabili zuena: kimikak eragindako nortasun aldaketak.

Eta hauexaz gain badaukagu «Lez Xipehuz», J. H. Rosnyk egin-dakoa, lurtarron eta beste jatorri bateko lehenengo topaketa deskribatzen duena, eta Ameriketako E. Bellamyren «Looking Forwards, 2000-1881»;

edota Jack Londonen «The iron hell» antiutopia eta berberaren «The star rover»; xx. mendean jaioak.

Ikerlari batzu Erdi Aroko zenbait testu edo izkribu sartzearen aldekoak dira, bestetzu Biblia bera sartzearen aldekoak agertzen dira. Baina eritziak eritzi, honelako dinamika batek, hau da edozer sartzearena, ez garamatza inora, ezer gutxi argitzen duelako, metodologiaren ikuspegitik. Lehenengo partea bukatzeko, eta laburbilduz, erizpide ezberdinak erabiltzen badira ere, esan behar dugu S.F. deritzona ez dela xx. mendearen fruitua, bertan ondu zen arren. Literatura egin den lehenengo mementutik bertatik, S.F. ere egin izan da.

2. SORRERA ETA GARAPENA

Askotan, maizegi esango genuke, literaturaz berba egiterakoan, gure «etxeko» literatura baino ez dugu kontutan hartu ohi. Kasu honean mendebaldekoa. Eta badiogu hau arrazoi batengatik: S.F.aren historia egiten denean Europa eta Amerikan sortutakoa baino ez da ikertzen. Horrela Ekialdekoa, Errusiakoa eta beste asko eta asko trasteen txokoa gelditzen dira.

Bego aipamena oroitzeko herri askoren tradizioan, ahozkoan zein idatzian, S.F. lirartekeen elementu ugari agertzen direla.

Horrela maiztxo S.F.aren jaiotzaz aritzean aldizkariak izaten dira aipatuak. Eta arrazoiz. Baina besterik gabe Ingalaterran eta Estatu Batuetan agertutakoez egiten da berba. Eta ahazten bide da lehenengo aldizkaria, bereiztua esan gura dugu, Sobiet Batasunean izan zela jaioa.

Hau azalduta segi dezagun aldizkariaren gaiarekin. Literaturaren ikuspegitik, (literatur-soziologiarena agian) esan behar genuke gaur ezagutzen dugun S.F. ez zela esistituko, ez zela izango aldizkariengatik izan ez balitz.

Ingalterra, Sobiet Batasunean (iraultza baino lehen) eta Estatu Batuetan mendearen hasieratik izan ziren aldizkari batzu, S.F. argitaratzen hasi zirenak:

- Sobiet Batasunean bazen «Menturaren Mundua» oso aldizkari txukuna, hasieran itzulpenez batez ere elikatzen zena, baina pixkanaka bertoko idazleei bide eman ziena (1911).
- Estatu Batuetan hasieran aldizkariak ez ziren monografikoak, eta denetarik argitaratzen zuten: abenturak, berriak, S.F., e.a. Hauen eragilea Hugo Gernsback, S.F.aren aita deitua izan dena eta saririk garrantzitsuenari bere izena eman ziona. Urte batzu pasa behar izan ziren S.F. hutsezko lehen aldizkaria atera arte. Gainera esan behar da hauek ez zeukatela Sobiet Batasunekoak zeukan itxura ona. Oso paper merkea erabiltzen zuten, «pulp» deiturikoa, gero aldizkariak izendatzeko erabili zena.
- Ingalaterran eman zena Estatu Batuetakoaren antzekoa izan zen.

Sobiet Batasunean iraultzaren etorrerak ez zuen eten S.F. an ematen zen mugimendua. Kontrakoa, aldizkariak sendotu ziren, itzulpenak murriztu ziren eta generoak oso zabalkunde handia izan zuen, gaur egunera arte. Badakigu ezina dela lau lerrotan laburtzea, baina denborak eta espazioak mugatzen gaituzte. Gaur egun oso ospe handia daukate Sobiet Batasuneko S.F. idazten duten idazleek: etxen zein kanpo.

Estatu Batuetan, Ingalaterran eta Europako beste zenbait herritan lehenengo urratsa aldizkari bereiztuak sortzea izan zen. Harrez gero aldizkari

eta liburuen bideak beti elkarregaz joan dira, osatuz. Laburtzea oso latza da baina mendea jaio zenetik gaur egunera arte S.F.ak gora beherak eta krisialdi latzak izan ditu mendebaldeko herrietan, baina horietatik beti nahiko sendatuta atera da.

Esandako beste herrietara S.F. heldu zen Bigarren Gudarekin. Eta ia beti prozesu bera errepikatu izan da: hasieran eredu anglosaxoiarra kopiatzen zen, gero tokian tokiko elementuak sartuta S.F. autoktonoa sortuz joaten zen.

Eta aldizkariak utzi baino lehen, beste puntu bat dago ikutu beharrekoa: irakurleena. Aldizkarien garapenak, Mendebaldean batez ere gertaera bat eragin zuen: Zaletuena edota «fandom» deritzona. Goazen puntuz puntu. S.F. irakurtzen zutenengan oso arin zabaldu zen ohitura bat: aldizkarietara idaztea hain zuzen ere, arin-aranga **fan** direlakoak hasi ziren elkartzten eta berehalakoan indar handia hartu zuten.

Gero urtero batzarre bat egiten zuten, urteko sariak banatzeko, idazleekin egoteko, etabar. Baina dena ez zen hor amaitu; irakurleek egingdako aldizkariak agertzen hasi ziren, onak zein txarrak, idazle askoren lehenengo lanak argitaratzeko balio izan zutenak. Eta harrigarriago dena: maiz zaletuen aldizkariak komertzialak baino hobek izan ziren.

Garapenarekin amaitzeko esango dugu fase batzu eman direla herri guztietan S.F.aren barnean, politikak eta zientziak probokatutakoak. Esan gura da mementuan mementuko egoerak, bizitza bera, eta S.F. beti oso loturik ibili direla eta gizarteak krisialdiren batean murgildu diren bakoitzean, S.F. ere murgildu egin da. Baina honen azalpenak daukaguna baino leku zabalago behar du, oraingoz ez daukaguna.

3. EZAUGARRI LITERARIOAK

Batzu aurreko lerrootan agertu dira, baina ez da alferrikakoa izango berriro eta denak batera hona ekartzea.

Utz diezaiozun «On Asimovi» berba:

«Etapu hauen arteko banaketa ez zela inoiz osoa eta oso argia izan argituz, honako era honez laburbil dezakegu:

1. ALDIA (1.926-1.938): Mentura nagusi.
2. ALDIA (1.938-1.950): Teknologia nagusi.
3. ALDIA (1.950-.....): Giza zientziak nagusi»

Gaien edo interesen banaketa hau batez ere mendebaldekoari dagokio, baina bada ere asimoven eritzia Sobiet Batasunean ere eman izan direlako, datak data Halaz ere hirugarren motari dagokionez badio ere Sobiet batasunean ideologi mugak leudekeela.

Berak hiru estrategia proposatzen du S.F. aztertzeko:

- 1.a= Zer gertatuko litzateke baldin eta... ?
- 2.a= .... bakarrik gertatuko balitz?
- 3.a= Hau honela segitzekotan...

Hirurok balio dute herri guztietakoa analizatzeko, baina herri sozialistetan ordena desberdina litzateke eta muga ideologikoak handiagoak. Baina hauena argitzeko eredu nahasketa ematen du: «Hau honela segitzekotan» eta gainera «... bakarrik gertatuko balitz». Hala eta guztiz ere berak ere onartzen du bi ezaugarri inportantek desberdintzen dutela bata eta bestea:

Mendebaldean egiten dena oso oso ezkorra da etorkizunarekiko, Sobiet Batasunean kontrakoa ematen den bitartean.

Eta gainera Mendebaldeko idazleengan zientziaren beldurra ikus daiteke argiro. Sobiet Batasunean aldiz «ez da zientziaren bildur izaten. Maite egiten da!»

Amaitzeko lau hitz:

- S.F. an nobelak, poemak eta antzerki lanak topa daitezke.
- Literatura egiten hasten den momentutik beretik S.F. topa daiteke.
- Nagusiki ipuinek eta nobelek osatua dugu.
- Irakurlego sutsua (askotan idazten duena) eta mugatua izan du beti.
- Aldizkariak markatu dute beti bere garapena.
- Erakunde ofizialetan (unibertsitateak etabar) nahiko gaitzetsia izan da (eta bada gaur).
- Oso definigaitza da, izenak berak ezer gutxi esaten du eta.
- Kritika mailan ere askotan zokoratua izan da, «azpiliteraturen» artean kokatuz.

4. OSAGARRIA. ZIENTZI-FIKZIO MOTAK

FIKZIOA (FANTASY)	utopiak fikzio mitologikoa «heroic fantasy»
ZIENTZI HUTSEZKOA	«hard science»
ZIENTZI-FIKZIOA	«space opera» «politic fiction» «speculative fiction» «new thing» humorezkoa beste guztiak

LABURPENA

Artikulu honetan askotzat aspiliteraturatzat hartua izan den genero edo saila batetaz egiten da berba, dagozkion literatur-ezaugarriak zehaztu asmoz.

Horrela idazle eta ikerlari batzuk emandako definizioak eta zehazpenen berri ematen da. Egileek ez dute bat bakarria hartzen, aukeraketa irakurlearen esku legatuz.

Egileek S.F.a jasaten duen baztertzea salatzen dute, literatura mota honek dituen alde onak aipatuz.

Artikuluaren S.F.aren historia eta garapenez zertxobait esaten da, baina ezaugarri literarioak zehazten laguntzarren.

Horrela aipatzen dira Grezia klasikoan egin ziren liburu batzu, Erdi Arokoak eta XVII. eta XIX. mendeko aintzindarien lanak. Hau denau ikusita egileek haxe baieztatzen dute, beste pentsalari batzuren antzera: literatura-aren beraren jatorriaz S.F.a jaio izan zen.

Azkenik, S.F. aztertzeko erabil daitezkeen zenbait erizpideren berri emanez, eta halaber S.F.aren barruan egin litezkeen azpisailak aipatzen dira.

OMAR KHAYYAM

Amaia Guijarro

دو شم بنزایات آرو میگردند
 خنار می گفت که نیکو کردی
 وله
 تا کرده گناه در بهان کجاست بگو
 می بوم و گناه بودم توان نیکو
 من بد کنم و تو بد مکانها کنی
 پس فرق میان من و تو چیست بگو
 نیکست بنام نیک مشهور شدن
 عارست ز دور پرچم ز پیور شدن
 خنار بودی آب انگور شدن
 به زانک بزهد تو پیش معرور شدن
 سیاه از ل بیدو دانه در دام نهاد
 مرغی بگفت و آمدش نام نهاد
 هر نیک و بدی که می رود در عالم
 خود میکند و بهانه بر عام نهاد
 آمد سحری خبر ز میخانه ما
 کل دند خناران دیوانه ما

17 urte eta 3/4 nituelarik ezagutu nuen nire liburutegian ezezik nire bihotzean ere leku berezia hartuko zuen orri horiskadun liburutxo hau:

OMAR KHAYYAM olerkariaren RUBAIYAT izeneko poematxo bil-duma, Plaza eta Janes argitaletzekoa, 1975. urtean Rotativa delako sailean publikatua.

Orduantxe ere rubâi batzuk euskaratzeko asmoa izan banuen ere, ez dut orain arte kapritxo hori bete. Hona hemen, beraz, nahiko arbitrarioki —arbitrarioa bait da mundu honek bira egiteko hautaturiko norabidea nahiz kalearen bueltan dagoen okindegiaren izena— aukeratu ditudan 7 rubâi.

Lantxo honen helburu bakarra zuei ere poematxo hauek heldu eta behin erreflexionarazi zidan lan poetiko horren atala eskaintzeaz batera, zuen jakingura ere esnatu beste guztiak irakur ditzazuen litzateke.

Atsegin baduzue ahapalditxootan agertzen den filosofia, horri jarraitu, eta horrela gertatu ezean, lan poetikoa dastatu. Edota hurbilketa biotaz baliatu eta bai ahapaldion poetikotasuna bai bizitzaren prosaismoari onura atara.

OLERKARIA ETA BERE LAN POETIKOARI BURUZKO BIZPAHIRU ARGIBIDE

Omar Khayyam olerkari pertsiarra, Naishapurren jaio zen XI. mendearen erdialdean eta bertan ere hil hurrengo mendearen lehenengo laurdenean. Matematikak eta astronomia ikasi ondoren pentsio moduko diru laguntza eskuratu zuen sultanaren Gortearengandik, matematikak eta izarraren ikerketari ekiteko. Horrenbestez, Naishapurren erretiratu eta, poesia ere lantzeaz batera, bertan ihardun zuen bere azterlanetan, hil arte.

Antza, lan egunak atsedenaldiekin tartekatzen zituen. Adiskidez inguratu eta hauekin solasean eta edaten aritzea omen zen gustokoen zuen plazerra. Horretan iharduten zuen ilargiaren pean, etxeko terrazan, kantari, dantzari eta laute jolez lagundurik, etzanda, neska-zerbitzari eder batek urrezko edontzian ardoa isurtzen ziolarik.

Omar Khayyamen lan poetikoak **Rubaiyat** du izena, hots, *rubâi* delakoaren pluralerako hitza. Rubâia 2 puntutako ahapaldi pertsiar ezaguna dugu, silaba-kopuru berdineko 4 lerrotakoa, 1., 2. eta 4.ak elkarrekiko errima dutenak. Erabili dugun liburuak rubâi horien bilduma eskaintzen digu, 250 rubâi ezberdin hain zuzen.

Bertso zoragarri hauen bidez, olerkariak errealitatera hurbildu nahi gaitu. Gizakion sufrimenduaren kausa, hil ondorengoarekiko beldurak eragindako larritasuna omen da. Paradisu eternalaren saria helburua izanik, sakrifizioz beteriko bizimodua daramagu. Baina gerta liteke Paradisu geure asmakari hutsa izatea. Benetakoa dugun bakarra lur honen gaineko bizitza denez, eta bizitza hau hain ederra izaki, horren probetxu hartu behar dugu.

Hala ere, irangankorra da gizakia eta jabeak izatea uste genuen Unibertso horren alde ñimiñoa besterik ez gara. Denbora ere, geure asmakizuna baino ez da, geuk sortu egiten bait dugu Denbora kontzeptua, esitentziaren iragana eta etorkizunari begiratuz. Oraingoa da errealitate bakarra, eta Denboraren ideia hori baztertuz gero, ez ginatete Heriotza eta Eternitatearen beldur izango. Beraz, Denboraren kontra borrokatu behar eta horretarako, zentzumenen plazerraren eskakizuna betetzea dugu armarik egokiena. Ez genuke, hortaz, bizitzaren zergaitia azaltzeko alferrikako ahaleginetan aritu beharko, munduak eskaintzen digun edertasuna gozatu baino.

Bukatze. liburuaren atze-azalean irakur daitekeenaren berri emango dizuegu oraintsu: «Khayyamen rubâi ospetsuak, sinpletasun handiaz, bizitzaren iragankortasunaren aurreko giza angustia, munduaren zentzugabekeria eta gizakiak egoera honetan pozbide bakarra duen plazerraren izate hutsaren adierazle dira Arrazionalista edo atea baina gehiago, gu-reagandik guztiz ezberdina zen gizarte aberats, gailen eta dekadente baten emaitza dugu Omar Khayyam».

ARRAPALADAN IRAKURTZEKO ZENBAIT RUBAI

Ez dakit zer dela eta munduratu eta eman zidaten bizitza. Zelan kexatuko naiz ba berorren laburtasunaz? Eskertu egin beharko nuke. Ekar biezaidate ardoa, bizitza profitatu nahi dut eta.

Utzi zu berekoitasun horri; ez izan pobretasunaren beldur. Ez joan urrearen bila. Eta edan egizu, zeren eta hainbat atsekabez betetako gurea bezalako bizitza beti ere amets sakonean edota guztiz mozkortuta pasatu behar bait dugu.

Naturak larrosa sortu eta suntsitu ere egiten du lurrari bueltatuz. Hodeiek ur gabe hautsa irentsiko balute, munduko azken egunerarte. maiteminduen odola genuke euria.

Nire moduan, pitxar hau ere maitale triste bat izan zen, emakume baten ileari heldua. Begiraiozu euskarriari. Berau izan da hamaika bider emakume eder baten sama zuri zuria inguratu duena.

Bazter ezazu edertasuna maite ez duen bihotza.
 Pasiarik gabeko gizakia mespretxugarria da.
 Ez du merezi ez argitzen gaituen eguzkia,
 ezta nahigabeak arintzen dizkigun ilargiaren musua ere.

Zergaitik izan Heriotzaren beldur? Nik ezinbestekoa dugun
 helmuga hori dut nahiago jaiotzeaz ezarri zitzaigun besteori baino.
 Zer da bizitza? Eskatu gabe eman zidaten zer bait,
 eta erdeinuz bueltatuko dudana zeozer.

Maitale bat larrean eta edontzi bete ardo,
 horixe da eskatzen dudana bakarra. Plazerrak momentuan
 nahi ditut bete. Etzazu sines Zeruaz esaten dena.
 Bertan nor egon da, ba? Nor bueltatu da Infernutik?

MARIANNE MOORE
(1887-1972)

Ehun urte Missouriiko poetisaren hitzek

M.A. Elkoroberezibar

Marianne Mooreren bizimoduak ez zirudien, azaletik begiratuta behintzat, emakume modernoarena, XIX. mendekoarenaren itxura guztia zeukan. Bizitza paketsu bat oso zeraman eta ez zen inoiz ezkontzera heldu; bere ama eta nebaren konpainia nahikoak zituen. Baina bazuen, bestalde, arma ezkutu bat, bere poesia alegia, modernismo erradikalez osatutako ganibet zorrotza. Mariannen asmamen bortitz hau bere garaiko idazleei arras atsegin zitzaien, ondorengo Robert Lowell, Randall

Jarrell eta Richard Wildburrek behin baino gehiagotan aitortuko zuten bezala, idazlesa horren eragin indartsuaz blai zeudelarik. Bere aintzindari Emily Dickinsonek egin zuen eran, Mariannek ere «emakumeari ezarritako ohizko lekua» espazio aske batetan aldatu zuen, baina —E. Dickinsonek ez zuen honelakorik egin— benetako profesional bat bihurtuz, sarritan bere poemak argitaratu eta inguruko artista eta mugimenduekin harremanetan

egonik. Mariannen poesiari buruzko teoria edota ideia honakoa zen: nahiz eta poemak errealitatetik sortzen ziren, poesiak mundua, honen baitako forma oro erabiliz, birsortu beharko zukeen: poemak «balizko lorategiak apo errealekin haietan» ziren.

Kirkwooden, Missourin, jaio zen, St. Louiseko hiringuruan. Haur bat zelarik aitak familia abandonatu egin zuen eta Carlislera joan behar izan zuten, non amak irakasle lanetan seme-alabak mantentzen zituen. Carlisleko United States Indian Schoolean hasi zen bere lehen poemak eskribatzen, eta «Egoist» (Ezra Poundek ere parte hartzen zuen aldizkari ingelesa), «Poetry» eta «Others»en (William Carlos Williamsekin batera) so egin zituen bere lanaren lehenengo fruituak, poesi landare dotore eta emankor-rrak. 1915 eta 1916. urteetan gertatzen zen hau, eta aldizkari hauen ateetatik abangardia eta modernismoaren mundura oso osoan sartu zen.

Poemak idazteari gogor ekin zion, eta *Poems* deitutako poema bilduma 1921.ean kaleratu zuen eta *Observations* 1924.ean. Editore bezala ere lan egin zuen, «Dial» aldizkarian hain zuzen, 1925.etik 1929.era, huraxe desagertu zen arte. Bere artikulu eta editoriale eritziak errespetu handiz onartuak izaten ziren, ez ordea Mariannek dotoretasuna eta deduari ematen zien lehentasuna sexuaren egiazko azalpenen aurrean. Hart Crane eta James Joyce izan ziren jokaera hori gehien kritikatu zutenak.

1935.ean plazaratutako *Selected Poems*-ekin, Marianne Moorek poesiaren forma arduratsu aztertuko du, hizkuntza eta zehaztasunari izugarritzko garrantzia emanez, hori dela eta askotan gai neutralak erabiliko ditu, animaliak adibidez. II. Mundu-Gerrarekin Mariannen poesiaren dotoretasunak eta ondo esanak pasio eta grinari utziko dio lekua.

Marianne Moorek Bollingen, National Book, eta Pulitzer sariak 1951.ean bere *Collected Poems* liburuarekin eskuratu zituenetik ez zuen ezer berri askorik konposatu, eta urteetan zehar idatzitakoak bildu, berrikusi eta aukeratzen saiatu zen; bilketa eta aukeraketa hauen ondorio 1967. urtean argitaratutako *Complete Poems* liburua da. Handik bost urtetara Herriok eraman zuen alosien erreinura.

Beste modernistek bezala Marianne Moorek tradizioa hautsi nahi izan zuen, bide berriak irekiz, baina ez zuen inoiz bere burua gizarte baten gidari gisa ikusi, ez zuen nahi bere poesia aldaketan islada izaterik, ez zuen inolako misiorik aurrera eraman beharrik. Hitza utzi zuen lorategietan eta apoek errezitatzen ikasi zuten.

Poesia

Niri ere gaitzi zait hori: badira garrantzitsuak diren gauzak
 engainu guzti hauengandik urrun.
 Benetako mesprezu batez hura irakurtzerakoan, nolabait,
 inork aurkitzen du hantxe
 berezitasunarentzat lekune bat behintzat.
 Estutu dezaketen eskuak, zabaldu
 daitezkeen begiak, altxatu daitezkeen ilea
 beharrik izan ezkeru, gauza hauek garrantzitsuak dira,

ez zundaldi nagusian ulerkuntza gainean ezar liezaiokeelako,
 eurak baliaigarriak
 direlako baizik. Berezitasun urrikoak bihurtzen diren eran
 ulergaitzak gertatzerakoan,
 berdina erran daiteke guztiongatik,
 ez dugula miresten
 ulertzen ez duguna: xaguxarra
 hankaz gora edota janari bila,

elefanteak bultzaka, zaldi basati bat zabunka, otso nekaezin bat
 zuhaitz baten azpian,
 kritikari mugiezinak bere larrua astintzen
 arkakuso bat sentitzen duen zaldia bezala,
 beisbolzalea, estadistikoa
 batek ere ez du balio
 «negozio dokumentuak eta eskola liburuak»

baztertze; fenomeno guzti hauek dira garrantzitsuak.
 Batek bereizi behar du,
 nolabait: poeta erdiak gorentasunera narrartzaka eramandakoan,
 ondorioa ez da poesia,
 gure arteko poetak ere ezin dira oraingoz
 «irudipenaren
 literalistak» izan
 ezertasun eta huskeriaren gainetik, eta

aurkez daitezke ikergorako; balizko lorategiak apo errealekin haietan
 ukanen ditugu
 bertan. Bitartean, askatzen baduzu, alde batetik,
 poesiaren materiale zakarra
 bere zakartasun osoan
 eta, bestalde, berezia dena,
 orduan bai poesiak interesatuta zaudela.

Poetry

I, too, dislike it: there are things that are important beyond all
 this fiddle.
 Reading it, however, with a perfect contempt for it, one
 discovers in
 it after all, a place for the genuine.
 Hands that can grasp, eyes,
 that can dilate, nair that can rise.
 if it must, these things are important not because a

 high-sounding interpretation can be put upon them but because
 they are
 useful. When they become so derivative as to become
 unintelligible
 the same thing may be said for all of us, that we
 do not admire what
 we cannot understand: the bat
 holding on upside down or in quest of something to

 eat, elephants pushing, a wild horse taking a roll, a tireless wolf
 under
 a tree, the immovable critic twitching his skin like a horse
 that feels a flea, the base
 ball fan, the statistician ----
 nor is it valid
 to discriminate against 'business documents and

 school-books'; all these phenomena are important. One must
 make a distinction
 however: when dragged into prominence by half poets, the
 result IS not poetry,
 nor till the poets among us can be
 'literalists of
 the imagination' ---- above
 insolence and triviality and can present

 for inspection, imaginary gardens with real toads in them, shall
 we have
 it. In the meantime, if you demand on the one hand,
 the raw material of poetry in
 all its rawness and
 that which is on the other hand
 genuine, then you are interested in poetry.

The Past Is the Present

If external action is effete
 and rhyme is out mooded
 I shall revert to you,
 Habakkuk, as on a recent occasion I was goaded
 into doing by XY, who was speaking of unrhymed verse.
 This man said ---- I think that I repeat
 his identical words:
 'Hebrew poetry is
 prose with a sort of heightened consciousness.' Ecstasy affords
 the occasion and expediency determines the form

Iragana da oraina

Kanpo ekintza jaiskorra bada
 eta errima zaharkitua,
 zugana bueltatuko naiz,
 Habakkuk, gutxi dela aldi batetan XYk, errima
 gabeko bertsoaz mintzatzen ari zenean,
 hori egitera zipi egin zidan bezala.
 Gizon honek zioen - bere hitz berdinak
 errepikatzen ditudala uste dut:
 «Poesia hebraitarra
 zentzutasun mota nagusi batez eginiko prosa da». Extasiak
 okasioa sortu eta paradak mugatzen du forma.

— *Selected Poems* (1935)—

ERLIJOTIK FILOSOFIARA

Maddi Maiz

CORNFORD, F.M.; *From religion to philosophy. A study the origins at western speculation.* 1957, New York. Harper et Brothers. X - 275 orr.

Karakter zientifikoa duen lehenengo espekulazio sistematikoa Miletotarrekin ematen da. Cornfordek pausu hau emateko arrazoiak bilatzen ditu eta nola gertatzen den azaltzen du. Filosofia eboluzio baten ondorioa izango da. Lehenengo filosofoek egiten dutena erlijioak emandako munduaren izaeraren errepresentazioa termino razionalez osatutako teoria baten bidez azaltzea da. Cornfordek filosofoek erabiltzen dituzten kontzeptuak; natura, substantzia, eta abar, aztertzen ditu bere jatorria erlijioan eta lehenagoko gizarteetan kokatuaz, eta analisi soziologiko baten bidez hauen garapena azalduko du.

Miletotarrek naturari buruz galdetzen dute. Physisari buruz Unibertso guztia bizirik dagoen materiale honetatik jaio da. Munduaren naturari buruz lehenengo teoria sistematikoa formulatzen duena Anaximandro da Hasieran *apeirona* dago, mugagabea dena, hau forma elementaletan zatitzen da, eta hauetatik gauza guztiak sortuko dira. Haserako mate-

ria mugagabea ordenu baten arabera banatzen da. Betiereko mugimenduari esker elementuak separatu egiten dira (sua, suarekin; ura, urarekin; eta abar). Separazioarekin ordena gertatzen da. Orden perfektua separazio osoa litzateke. Lau elementuetatik multiplizitaterako pausoa injustiziarengatik gertatzen da. Gauza indibidual guztiek injustizia hori ordainduko dute, berriz ere sortu zituenera bueltatzean, heriotzean. Ordena, beraz, destino eta justizia da. Kosmologia honetan eta lehenengo filosofo guztien kosmologietan unibertsoa moral batez zuzendurik dago. Argi dago hau ez dela naturaren behaketa huts baten ondorioa bakarrik. Hau honela da filosofoek bazutelako unibertsoaren errepresentazio prezientifiko bat, erlijiotik datorkiena, eta honek aldi berean lehenagoko gizarte estruktura batetatik hartutakoa.

Naturaren karakter morala eta arima hilezkorra eta jainkoaren ideiak gizarte estruktura primitibo batetatik datoz. Gizarte honen adibide bezala talde totemikoa proposatzen du. Hau taldeez osatutako komunitatea da; gizartearen garapenean ematen den fase bat. Fase honetan talde soziala osotasun bat da, ez dago bereizketarik gizonaren eta beste espezieen artean. Guztiak elkartzen dituena totemarekiko erlazioa da, hau espezie bat delarik, gehienetan janariarekin zer ikusia duena. Bi hauek, taldeak eta espezie totemikoak, talde kontinuo bat osatzen dute. Partaideek totem batetatik datozela pentsatzen dute. Jatorriz odol berdinekoak dira eta hau da elkarrekin dituen, talde osoan zehar dagoelako, bere karakter solidarioa ematen dielarik. Adibide honen bidez agertu nahi du talde primitiboetan ez dagoela indibidualitaterik, unitatea taldea dela.

Talde bakoitzaren muga bere delimitazio morala da. Barruan bere funtzio eta eskubide kolektiboak ditu. Hau da alderdi positiboa, egiten dena eta egin behar dena. Kanpoan beste taldeak daude. Muga gaindituaz tabua dago; egin behar ez dena. Injustizia egiten bada heriotza izango da honen ordainketa. Delimitazio morala beraz, lehen ikusitako kosmologietan bezala, espaziala da. Elementu bat bere domeinutik kanpo ateratzea bestearen domeinuan sartzeko moralaren aurka doa eta heriotzarekin ordaintzen da, talde totemikoan bezala. Bestetik, mugagabetik lau elementuetarako pausua hemen ere azaltzen da.

Hasiera batean talde totemikoa bat da, homoginoa da. Hasten doan neurrian batasun solidario hori gutxitzen joango da, pixkanaka talde ezberdinak sortu arte, bakoitza bere delimitazioarekin eta bere baitan koerentea delarik. Separazioa elementu antzekoen artean ematen da, kosmologian bezala (ura, urarekin;...). Haserako physisa talde homoginoarekin partekatzen da eta lau elementuak honetatik sortzen diren talde ezberdinekin. Maitasunak elementu guztiak osotasun homogino batetan elkartzen ditu eta erribalitatea talde txikiagoen sorreraren arrazoia da.

Lehen ikusi bezala, gauza indibiduala aurkakoen arteko gatazkarengatik sortzen da (injustiziarengatik), eta orden moralak injustizia horren ordainketa eskatzen du. (Anaximandro)

Kosmogonia prezientifikoetan mundua, zerua eta lurra elkartzearen ondorio bezala sortzen da, eta hauek elkartzeko lehenengo hauek separatu behar izan dira. Horregatik kosmogoniak bien arteko separazioarekin hasten dira. Beraz, kosmogoniek, anaximandroren kosmologiarekiko eta gizarte totemikoaren garapenarekiko analogia aurkezten dute. Guztiak hasten dira jatorrizko batasun batetatik, kausa mekaniko batek separatu ditu eta azkenik bien arteko ezkontzak gauza guztiak sortuko ditu. Aurkakoak gatazkan daude bata bestearen domeinua dominatu nahian, baina gatazka horrek elementuen arteko ezkontza dakar, hauek konbinatuaz gauza indibiduala sortuko duelarik. Denak printzipio batetatik hasten dira. Kosmologia grekoan: zerua eta lurra.

Talde totemikoetan bi talde oposizioan daude; talde bateko gizonak beste taldeko emakumearekin ezkonduko da aurkakoen arteko batasuna eta errekontziliapena lortzeko. Beraz, filosofo gerkoen kosmologia aztertzerakoan atzera jotzen badugu kosmogoniarekiko analogia aurkituko dugu, eta honetan talde estruktura batekiko analogia. Cornfordek honen errekonstrukzioa azaltzen du.

Egiten duen hurrengo azterketa egoera batetik bestera nola pasatzen denekoa da. Hau da, nola haserako magia kolektibotik errepresentazio erlijiosora igarotzen den eta ondoren honetatik filosofiara.

Jainkoa eta arima ideiak natura ideiatik datoz, natura gauza baten esentzia bezala ulertuaz. Egoera totemikoan dagoen talde sozial batetan totemak ez dauka dibinotasunik, taldearekin kontinuitate bat osatzen bait du eta bere ahalmenak eta taldearenak berdinak direlako. Errito magikoen helburua totema bidertzea da eta nahi hau bere errepresentazioarekin betetzen da. Taldearen indarra nahikoa da emozio kolektibo hori betetzeko. Esentziaz ulertzen badugu gauza guztiek duten zerbait eta beste inork ez duena, talde hauetan natura, bere arauen arabera jokatzea bere funtzioak beteaz izango da. Honi magia deitzen dio. Erlijioa beste zerbait da, alegia, bi alderdiz osatutako konplexu bat: adoratzailerak eta jainkoa, besteetaz ezberdina dena.

Lehenengo errepresentazio erlijiosoa taldean indibidualitatea sortzen denean emango da.

Talde batetan, partaide bakoitzak bere esperientzia indibidualaz gain taldearen kontzientzia kolektiboan parte hartzen du. Errepresentazio guztiak, erlijiosoak ere, kontzientzia horren errepresentazio dira. Ni-aren eta talde kontzientziaren arteko lehenengo bereizketa gertatzen denean, lehenengo errepresentazio erlijiosoa ematen da. Hau da, indibidua konturatzen denean taldearen boterea eta berea ezberdinak direla. Taldearena indartsuagoa da, supraindibiduala da, kanpotik datorkio. Honela, lehenengo errepresentazioa kanpotik datorrelako egiten da baina kontzientzia kolektiboarena izaten jarraitzen du. Bere edukin positibotik arima eta jainkoa ideiak sortuko dira, eta bere edukin negatibotik justizia eta destinoa. Batetik errepresentazioa taldearen arimarena da eta, bestetik arima hori supraindibi-

duala da. Ideia hau hasten doan arabera dibinotasun zentzua hartuko du eta honen ondorio bezala jainkoa ideia osatzen joango da. Ideia hau gero eta garatuago izan, jainkoak indibidualitate handiagoa izango du. Greziako erlijioan jainkoek konkrezio handia lortu zuten garapen handia izan zutelako.

Orain arte ikusi dugu arima kolektiboaren ideia eta jainkoaren ideia. Baina, nondik dator arima hilezkorraren ideia eta gizonaren arima indibiduala?

Greziako garai preolinpikoan lau *daimon* klase ezberdin daude (Daimon: arima kolektiboa gizartearen daimona da eta bere partaideak daimonak dira berataz partizipatzen dutelako). Lau hauetatik jainkotasuna duten lau izaki klase sortuko dira, eta hauetatik arima hilezkorra eta indibidualaren ideiak.

Zeintzu dira lau daimon horiek? Batetik, odol berdinez osatutako taldeen arima kolektiboa. Bestetik, lekuko daimona, hau da, taldea bizi den lekuari emankortasuna ematen diona. Hirugarrena, talde magiko baten arima kolektiboa. Eta azkenik elementu natural baten daimona. Hemendik sortuko dira erregea, heroea, jainko misterikoa eta jainko olinpikoa. Prozesu hau personalizazio prozesu bat da. Daimonak inpersonalak dira, arima kolektiboari egokitzen zaizkio eta lau izaki horiek pertsonalak dira.

Erregearen eta heroearen ideiak arima hilezkorra eramaten dute. Erregearen kasuan prozesua hurrengo da: haserako gizartearen autoritatea kolektiboa da, talde osoarena da. Sortzen den honetatik ezberdina den lehengo autoritatea talde arimaren kanporaketa bat da, daimon bat da. Autoritate kolektibo hori pixkanaka legearen forma inpersonal bat bihurtzen da. Lege hori dibinoa izango da, jainkoaren legea da eta erregearen autoritatea eskubide dibino bat izango da. Heroea ez da hasieran gizon indibidual bat, taldearen arimaren errepresentazioa baizik. Errepresentazio hori pertsona berezi batek betetzen duenean, pertsona historiko bat, indibidualizatzen da. Bi hauen arima hilezkorra da bere jatorrian inpersonal delako, taldearen arimatik dator eta hilezkorra da. Gizonak hiltzen dira baina taldearen arimak bizirik irauten du.

Izaki guztien arimaren hilezkortasunak beste arrazoi batzuk ditu. Batetik, gizarte berrian familia patriarkala unitate bezala, arrazoi bat izan daiteke, honetan partaide bakoitzaren funtzioa berezia denez gero, arima berezi bat dutela pentsatzen delako. Bestetik, irudiaren gogamena beste bat izan daiteke. Hau pertsona indibidual baten forma da. Indibidualtasun honetatik atera daiteke pertsonaren parte bat hilezkorra dela. Argi dagoena da, arima hilezkorraren ideia, jainkoaren ideia bezala, kolektibotasunetik indibidualtasunera pasatzen denean gertatzen dela.

Jainko misterikoa gizatalde baten daimonetik jaiotzen da. Jainko olinpikoa, berriz, domeinu espazial batetatik sortzen da. Daimon hau bere adoratzailerarik ezberdina bihurtu da. Honela esplikatzeko da politeismoa. Jainkoak espazio ezberdinetako daimonetatik sortu dira.

Orain arte hasierako magiatik erlijiorako pausua agertu dut. Hau indibidualizazioarekin ematen da. Magia teologiaz betetzen da, erlijioa on-dorioa delarik. Filosofiarako pausua alderantzizkoa izango da, alegia, pen-tsamendu horretatik teologia baztertzearena, nahiz eta Greziako filosofoek ez duten helburu hori guztiz lortuko.

Jainkoetatik elementuak sortuko dira. Ikusi dugu jainko olinpiko bakoitzak espazioaren domeinu bat betetzen duela, lekuko daimonetatik sortu zirelako. Jainkoak bere domeinuetatik olinpora joaten dira eta he-mendik zerura, bere domeinuekin zuten harremana galduaz. Elementuek, suak, lurrak, urak eta aireak jainkoek utzitako lekua betetzen dute. Orain ez dago jainkoaren beharrik naturaren prozesua esplikatzeke, baina honek ez du esan nahi dibinotasuna eta elementu mitikoak baztertu direnik; jainkota-suna phisisean dago.

Erlijiotik filosofiarako pausuan garrantzikoa da kontuan izatea jainko olinpikoen indibidualtasuna eta konkrezio maila handia. Ez dago gi-zonak eta jainkoak elkartzen dituen elementurik eta hauek ez dute gizone-kiko beharrik izango. Honela, hauen artean muga bat egongo da eta gizona bere barruan egon behar du zigorrik jasan nahi ez badu. Greziako moralaren moderazioaren garrantzia arrazoi honetatik dator.

Gizonak konturatzen direnean jainkoaren beharrik gabe mun-dua bizi daitekela beste arrazoiak bilatzen hasten dira eta horrela filoso-fia jaiotzen da. Erljio politeista honetatik filosofia pluralista bat sortuko da. Filosofiaren korrante zientifiko hau izango da atomismora eramango duena. Hau Jonian jaiotzen da. Filosofo hauen hasierako puntua phisisa izango da, espazioa betetzen duen substantzia materiala bezala. Arima eta jainko kontzeptuak baztertuko dituzte zientziari elementu mistikoa kendu nahiean. Orain jainkoa materiaren inmutabilitatea izango da eta arima mugimendu mekanikoa. Filosofia honek atomismoarekin izango du bere garapen osoa.

Lehenengo errepresentatzailea Anaximandro da. Honek phisisetik lau elementuetarako pusua betiereko mugimenduaren bidez esplikatzen du, bizitzaren hazitze bat bezala. Erantzun argirik gabe uzten du arazo hau, alegia, apeironatik nola sortzen diren lau elementuak. Anaximenesek hau bide-ratzeko physis bezala airea proposatuko du.

Honen kondensazioaz eta dilatazioaz beste elementu guztiak sor-tuko dira. Honela, aldaketa kualitatiboak, aldaketa kuantitatibotan bihurtzen ditu. Baina aireak, bizitza denak, alderdi metafisikoa izaten jarraitzen du.

Empedoklesekin arazo hau bideratu nahiean pauso garrantzitsu bat emango du atomismorantz. Lau elementuez gain beste bi substantzia kon-tuan izango ditu: maitasuna eta gorrotoa. Hauek, mekanikoki, kanpotik ele-mentuak mugitzen dituzte. Gorputzak zati ezberdinetatik sortu dira eta mu-gimendua kanpotik datorkie. Baina oraindik mugimendua bizitza bezala ulertzen da eta bizitza honen kausa elementuen zehar dauden substantzia

bitalak direla pentsatzen da. Empedoklesen garrantzia mugimendua kanpotik datorren zerbait bezala ulertzean datza. Anaxagorasek atomismorantz urrats berri bat emango du. Honentzat substantzia bakoitza infinitoki zatika daiteke azken partikula batzutara iritsi arte, zatiezina direnak atomoak. Munduaren jatorria izan den substantzia atomoen nahasketa bat izango da. Anaxagorasen substantzia animikoak izaera intelektuala izango du. Honek mundua atomoetan zatitu eta ondoren partikula horien konbinaketaz gauzak ordenatuko ditu. Beraz, physisa jadanik ez dago gauza korporeotan.

Leucipok substantzia animikoa baztertzen du. Gauza guztiak atomo berdinez osaturik daude, bere egoera eta formaren arabera gauza ezberdinak osatzen dituzte. Atomo hauek hutsean mekanikoki mugitzen dira eta gauza guztiak hauen konbinaketaz sortzen dira. Heriotzean atomoak aldentu egingo dira. Ez dago arimaren hilezkortasunik. Arima, beste gauza guztiak bezala atomoz osaturik dago eta hauek separatzen direnean hil egiten da. Ezagun dezakeen guztia beste atomoak dira. Atomisten helburua arimari eta bizitzari buruz ulergaitza den guztia baztertzea zen. Jainkoak baztertu dira, bizitza ez dago materian eta mugimendua atomoen artean dago. Cornfordek hau atzera itzultzea dela dio, teologia eta mistizismoa baztertu ondoren, dena justizia eta destinoaren eskuetan gelditzen den zentzuan.

Filosofiaren korrante zientifiko honen parean beste korrante bat jaiotzen da: mistikoa; hau aurrekoaren oposizioan.

Erlijio misterikotik sortzen da. Erlijio grekoan jainko misterikoa Dionisio da. Ritualetan jainkoa gizonetan sartzen da eta horrela gizonak jainkoaz partizipatzen du. Gizataldea batasun erlijioso bat izango da: Eliza. Hau ez da talde sozial organizatu bat, jainko batekiko erlazioa duen taldea baizik. Komunitate hauen partaide izatea aukera bat da, pauso batzuk pasatuz gero lortzen dena. Erlijio misterikoak monoteistak dira, ez dezakete politeismoa onar defendatzen dutelako jainko ezberdinak jainkotasun bakar baten erre-presentazioak direla.

Honen ondorio bezala unitatea defendatzen duen filosofia sortuko da, filosofia mistikoa. Ez du pluralismoa onartuko eta unitatea defendatu nahian mundu fisikoaren multiplizitatea, bat den egia horren itxura bezala kontsideratu beharrean aurkituko da. Sistema mistiko hauek azken batean, jainkoa, arima eta bizitzaren ikuspegi berezi bat defendatzeko eratzen diren sistema fisikoak dira.

Filosofia mistikoetan bizitza bat da eta honek prozesu zirkular bat jarraitzen du, behin eta berriz errepikatzen dena. Honetan garrantzi handia du erlijioaren denboraren erre-presentazioak. Gizarte dionisiakoetan taldearen bizitza iraunkorra da, hilezkorra. Uste honek mistizismoan garrantzi handia duten zenbait teoria sortarazten ditu. Bizitza iraunkor hau ziklo bat bezala ulertua, lehenengo aldiz erreenkarnazioaren teoriarekin gertatzen da. Bizitza bi hemiziklotan zatiturik dago, argia eta iluntasuna, etengabe jiraka dabilelarik. Substantzia animikoa mugatua da, hau da, heriotz bakoitzarekin bizitza berri bat gertatzen da, oreka bat gordeaz. Bizitza bakar bat

da eta substantzia animikoa forma ezberdinetatik pasatzen da (gizon, abere, landare...). Naturaren fase ezberdinak bizitzaren ziklo honekin identifikaturik daude. Eta hemendik dator, gizona naturarekin orekan bizitzeko beharra, bizitzaren prozesua gerta dadin. Denbora justizia da, honek sortarazten ditu gauzak ilunpetik eta desagertzen ditu heriotzean, bizitza berri bat sortuaz.

Filosofia mistikoan garrantzi handia izango du arimaren jatorria zeruan kokatzen duen usteak, eta izakiaren gorputzera honen erorketa, izan duen pekatu bat garbitzeko pasa behar duen bide bezala. Honek orfismoan izango du bere iturria. Honekin arimaren eta justiziaren zentzua aldatuko da. Orain zeruan jartzen da atentzioa honekiko kultoa sortuaz. Zeruan arimaren jatorria egongo da, jatorri jainkotsua. Gorputzean arima bere erruetaz garbitu beharko da eta hau aldi berean oztopo bat izango da. Zenbait forma ezberdinetatik pasa beharko da berriz bere jatorrira itzuli arte. Honetarako bide zuzen bat jarraitu beharko du forma baxuenetatik hasiaz eta behin eta berriz gaindituz.

Orfismoarekin arimaren indibidualizazioa ematen da, hau jainkoarekiko duen batasunarengandik aldendurik dagoela gorputzean. Unibertsoa justiziak zuzentzen du eta ez dago ezberdintasunik gizon eta gainontzeko naturaren artean. Gorputz bakoitza jatorri bakarraren arimak hartzen dituen forma ezberdinak dira.

Filosofia mistikoaren errepresentatzaile garrantzitsuena Pitagoras da, baina honen aurretik Heraclito kontuan hartu behar da. Honek miletotarren aurka korrante mistikoaren puntu garrantzitsuak defendatzen ditu. Heraclitorentzat *Bata* multiplizitatean zatitzen da bere batasuna galdu gabe. Hau horrela da bizitza eta heriotza gauza bera direlako; heriotzarekin bizitza berritu egiten da. Beraz, bizitza iraunkorra da eta prozesu zirkular batetan mugitzen da. Errealitatea batasun hau baldin bada, orduan multiplizitatea honen itxura da. Eta egia gauza guztietan ezkutaturik dago. Egia physisa da. Heraclitok physisa errepresentatzeko sua aukeratzen du. Honen arrazoia sua bizitzaren mugimendua errepresentatzeko elementu egokiena izatea da. Beraz, sua, elementu metafisiko bat bezala ulertu behar da. Arima eta bizitzaren printzipioa da. Justizia bizitzaren bidea da, hau bere transformazioaren bidez forma ezberdinetatik pasatzen delarik. Elementuak ez daude oposaketan, orekan baizik. Baten heriotza bestearen jaiotza da. Guda dena sortzen duena da. Heraclitok mistizismoaren klabea azaltzen du, alegia, errealitatearen inmutabilitatea eta honek berekin dakarren errealitatea eta itxuraren arteko bereizketa.

Pitagorasek erlijiotik filosofiarako urratsa ematen du. Prozesu hau erlijio dionisiakoarekin hasten da eta honek berarekin dakarren bizitzaren batasuna eta erreenkarnazioaren zikloarekin. Hurrengo urratsa orfismoa da. Honek berarekin arimaren erorketa dakar. Baina orfikoek purifikazioa ritualean bilatuko dute. Pitagorasek pauso berri bat ematen du. Orfismotik arimaren erorketaren teoria jasotzen du, baina honentzat purifikazioaren bidea arrazoia izango da. Eta hemen gertatzen da erlijiotik filosofiara darman bidea.

Arimek, lehen ikusi bezala, bere jatorrizko egoeran jainkoarekin batasun bat osatzen dute. Hemendik Pitagorasek aterako du existentzia guztia. Batetik datorrela eta Batera itzultzen dela. Bata perfektoa da eta zentzuen bidez ikusten dugun mundu multiplea batasun horren itxura da, eta honetan egia erdi ezkutaturik dago. Munduaren ikuspegi hau aurretik agertutako arimaren ideiarekin bat dator, hau era berdinean agertzen bait da zentzuen munduan, egoera inpuro batetan, alegia. Pitagorasek unitatetik pluralitate-rako mugimendua zenbakien naturan aurkitzen du eta tetractysaren bidez azaltzen du. Bat-etik hasiaz Bat-era itzultzen da serie baten bidea jarraituaz, honen zehar mugimendu hori gertatzen delarik, baina batasunarekiko oreka bat dela medio, batasun hori ez da galtzen. Physisaren mugimendu hau arimaren mugimendua bezalakoa da.

Beranduago, mugimendu pitagorikoan arima atomikoaren kontzeptua sortzen da. Arimaren kontzepzio hau aurrekoarekin kontraesanean egongo da. Lehen, arima jainko bakarra zen eta hau pluralitatean manifestatzen zen, baina bere batasuna galdu gabe oreka bat gordeaz. Orain arima indibidualizatu egiten da atomo indibidualetan banatuaz, hauetako bakoi-tzak existentzia hilezkorra duelarik. Gorputzak zenbakiz osaturik egongo dira eta hauek atomo multzoak izango dira. Honela, pitagorismoa, monismotik pluralismo espazialera pasatuko da, eta honek Leuciporen atomismoarekin zer ikusi handia izango du. Jainkoa desagertu da, mundua destinoaren eskuetan gelditzen delarik.

Pitagorismoa atomismo hau bihurtu baino lehenago beste bi sistema sortu ziren bere ondorioz: Parmenidesena eta Empedoclesena.

Parmenidesek lehenengo aldiz teoria bat dedukzio metodoaren bidez agertzen du. Egiaren bidea eta eritziaren bidea bereizten ditu. Egiaren bidea arrazoiaren bidea da, hemendik bere metodo deduktiboa. Physisa batasuna da. Mugimendua eta pluralitatea baztertzen ditu itxuraren mundukoak bezala. Ez du onartzen pitagorismoak Bat-etik pluralitaterako ematen duen bidea, Bat-ak ez dezakelako bere baitan pluralitatea eduki, inmutablea delako. Multiplizitatea ez dago bere naturan eta ez daiteke berarengandik sortu. Parmenidezen pentsamenduak orfismoaren arimaren erorketarekin bat egiten du, egia edo errealtatea izaera korporeoan irrealitatea bihurtzen dela dioenean. Ez du onartzen, Heraclitoren aurka, aurkakoan arteko armonia eta gatazka mundua esplikatzeke, aurkakoak ezin direlako izan. Hau da, baten esistentziak bestea ukatzen du. Gizonak forma batzu izendatu ditu. Adibidez, beroa eta hotza. Baina, beroa baldin bada, hotza ez dena da. Hor-taz, irrealitate bat da. Beraz, izen horiek irrealitatea besterik ez dute izendatzen. Honek mugimendua ukatzera eramaten du. Parmenidesek ez dezake esplikatu errealtate inmutabletik pluralitatea nola sortzen den. Eritziaren bidea da hori jakiteko dagoen guztia, baina hau ez da baliagarria. Honela, errealtatea onartzeko, mundu fisikoa erreal bezala ukatzera beharturik aurkitzen da.

Empedoclesekin Parmenidesek utzi dion arazoa bideratzeko, jonioen zientzia fisikoa eta arimaren naturaren kontzepzioa konpatibilizatzeko

saiatzenda. Arimaren jainkozko jatorria eta bere erorketa onartzen du. Hau mundu fisikoan forma ezberdinetatik pasatuko da, eta abar. Bestetik arima bakoitza indibiduo atomikoa da. Munduaren zikloa arimaren mugimendua-rekin ados dago. Hasieran batasun egoera bat dago, honetan elementuak maitasunaren bidez nahasirik daude. Jatorria kanpoan duen gorrotoak elementuen separazioa sortarazten du eta azkenik prozesu alderantzizkoa gertatzen da, maitasunaren bidez berriz guztiak elkartuz. Empedoclesentzat maitasuna ontasuna da eta gorrotoa gaitza. Lau elementuek gorputzak osatzen dituzte eta beste bi substantzia animikoak, arima bere egoera ez puruan, honetan maitasunaren eta gorrotoaren zati bat nahasirik daudelarik. Zatiketaren printzipioak arima zatitu du eta hauek pluralitatea osatzen dute. Honela arima bakoitza ontasunez eta gaitzez osaturik dago.

Empedoclesen fisika Anaximandroren kosmologiatik sortzen da, batetik. Honekiko ezberdintasuna, elementuak substantzia animiko gabe-koak bezala, hau da, gauzak bezala kontsideratzea izango da, eta hau Parmenidesetik jaso du. Beraz, elementu mistikoak eta erlijiosoak baztertu gabe, pluralitatea esplikatzeke teoria bat egiten saiatzen da.

Honen ondoren Platonek saiakuntza berri bat egingo du zentzu honetan, jainkoa edo perfekzioa, unibertso multiplearekin konpatiblea egiteko.

Ideien teoria eta arima hilezkoaren teoria paraleloak izango dira. Bi mundu bereziko ditu. Batetik, mundu suprasensiblea, edo ideien mundua; honetakoak arima eta benetako ezagupena izango dira. Eta bestetik, zentzuen mundua. Hau bestearen itxura bat izango da. Arimaren erorketaren teoria mantenduko du, eta honen parean ideien teoria. Itxuraren munduko gauzak haietaz partizipatzen dute; honela esplikatzen du pluralitatea. Ideiak zentzuen munduan ez daude bere egoera perfektoan, arimarentzat gorputza oztopo bat izango den bezala. Zentzuen bidez perzibitzen dena mundu errearen itxura bat izango da eta errealtate hori ezagutzeko bidea arrazoia izango da.

SORBURUARI HURBILTZEN

Patxi Aiarza

Salvador Pánikerrek idatzitako «Aproximación al Origen» deritzon liburuari buruzko edonolako komentariarik egiten behin ausartuz gero, filosofia entseiu honek berez dituen hedapen eta egituragatik edozein irakurle hipotetikoa nahiko geldieraz dezakeela aitortu beharra dago. Lehenengo gainbegirada bota ondoren, milaka teori eta kontzeptu korapilatzen dituen liburu-puzzle bat irakurtzen ari zarela-koan izango bazara ere, pazientzia apur batekin, kontzeptu eta ideiak argituz joango zaizkizu. Hau esanda, ikus ditza-gun zeintzu diren S. Pánikerrek aztertu dituen punturik nagusienak.

Mendebaldeko gizarte krisia abiapuntutzat hartuta, gaur egungo

gizakiaren agerpide eta eredu berrien deskribapenari ekiten dio egileak. Exotikoa, eskulangintza, eta ingurukoaz,—small is beautiful—, femeni-noa eta abarreko baloreen agerpenaz, mendeetan barrena zapalduko ANBIBALENTZIA agerian azaltzen zaigula. Izan ere, gizakiaren arketipo kultural eta sinesmen kinkalarrien berri eman eta gero, inguruarekiko dauka-gun etendura eta sorburutik aldentzea bera gogoratzen dizkigu: sapiens-en jaiotzea, hominizazioaren ekologia... (Edgar Morin, Paul Mac Lean, Réne Girard...).

(...) El fenómeno que llamamos hominización, el tránsito de natura a cultura, se produce como resultado de una peculiar fisura... la fisura es en primer lugar lo que se produce en relación de individuo a especie... una dualidad, una distancia, «enfermedad» que obliga a segregar un sistema cultural, código o lenguaje con objeto de recuperar simbólicamente la no-dualidad perdida. (1)

Gauzak horrela izanik, entseiu honen gunera helduak gara. Ekialde eta mendebaldeko norgehiagoka filosofikoa edota maitasun ezinezko istorioa alegia. Salvador Pánikerrek mendebaldeko kulturaren ezaugarri nabarmenena bilakatu den ordenari, edo hobeki esanda, giza-kion jarrera kaotikoak ixilarazteko honek duen ahalmenari heltzen dio. Esan ohi da aurreratze guztiek berez atzerakuntzarik dakartela eta duda barik lenguaia bera da esandakoaren exenplurik argiena, zeren Errealitatetik hurbil-aldentzen gaituen neurrian, aldentze horren jabe izateko ahalbide bihurtzen bait zaigu.

(...) Hay que atajar la tendencia de convertir cualquier cosa en instrumento de comunicación. Hay que aproximarse a una nueva cultura donde se produzca también la comunicación no-simbólica, cultura que no devalue la realidad en meros signos. (2)

Beraz, **inpas** hori deseustatzekotan, lehen aipaturiko anbibalentzia bereganatzeko gauza izan dadin terapia berri batetara jo behar da eta lehenengo orrietatik antzeman zitekeena proposatzen digu S. Pánikerrek; mundu mistikoa alegia. Kultura sistema berri baten beharrean gaudela, aniztasun eta zihurtasun ezean datzan egoera honi dagokion giza eredu berri bat sortzea ezinbestekoa omen da. Hona hemen egilearen azken eta erabateko proposamena: munduaren eko-antolaketa berrian kokaturiko konzientzia mistikodun gizakiaren birragerpena, hots, zorrotasun kritikoa

delakoaren bidez helduriko jakinduriaren beharra (eta inola ere ez intuizio edo jakinezaren eskutik).

Amaitzeko, gogora dezagun «Aproximación al Origen» izeneko liburuan mendebalde eta ekialdeko ikuspuntuak bildu ditzan kultura sistema baten aldeko apustu bat besterik ez dela.

Nolanahi ere, egilearen aburuz, atea hertsireki dago, hortaz, noberak...

- (1) *Aproximación al Origen*. Salvador Pániker. Kairós, Barcelona. 100. orr.
- (2) Item. 327 orr.

OROTARIKO EUSKAL HIZTEGIA

(I Tomoa A - Ama)

Mitxelenaren lan postumoa

Ander Roskubas

Sinesgogor harrapatu gaitu *Orotariko Euskal Hiztegia* eroapenez igurikiaren lehendabiziko emaitzaren argitarapenak. Urte askoan egon dira ikerlariak noiz agertzen hasiko ote zen zain.

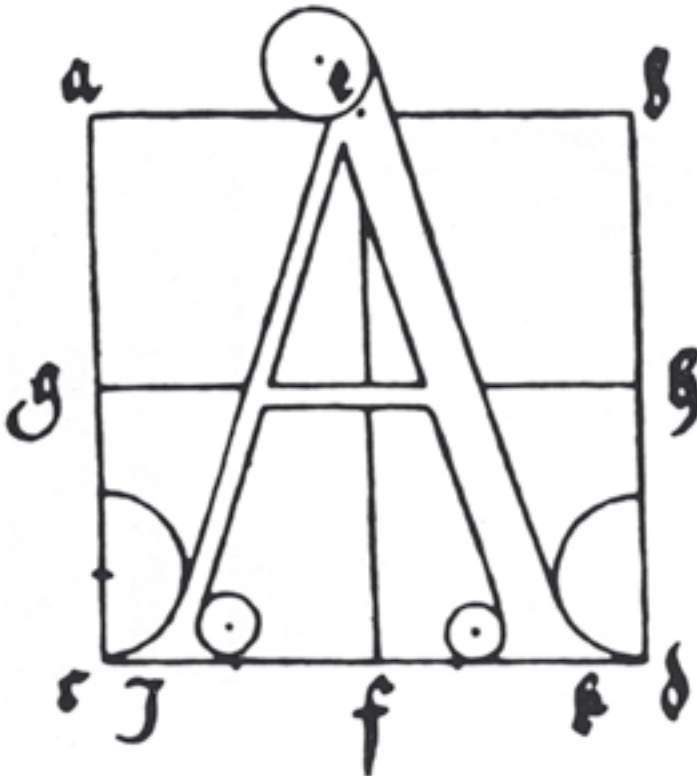
Ez dira urte gehiegi ere izan, uste komunaren kontra, kontutan hartzen badugu proiektuaren eta sortzen hasi zeneko garaiaren zailtasuna. Honelako proiektuek denbora behar dute, eta agian egunen batean esan dezakegu lan honen burutza prezipitatua izan dela. Izan ere, eta adibide bakarra aipatzea nahiko dateke, Espainiako **Real Academia Española de la Lengua** delakoak berrogei urte paseak eman ditu jadanik bere **Diccionario**

Histórico proiektuaren **a** letra baino ez gainditzeko. Baina beldurtzenago gaitu hiztegi proiektu asko hasi eta ezin buka ikusi izanak, gureen arteko erremediorik gabeko bakarra aipatzearren Arestiren **Hiztegi Tipia** ekarriko dugu gogora.

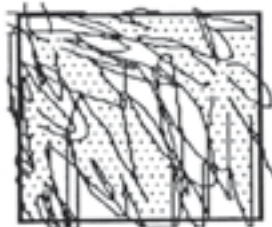
Urte gehiegi dira, bestaldetik, gure hizkuntzaren egoera larria kontuan harturik, are gehiago, lexikografia arloan dagoen hutsarteaz ari bagara. Beranduegi ere, bere egileari zor zitzaion ordaina ematera ere ez bait da mugaz heldu; Mitxelena, lehendabiziko fruitu hau atera aurrexetik, denok gehien behar genuenean joana zaigu, eta berarekin batera, lan hau, hone-lako lan bati dagokion prestutasunez buru emanik ikusteko garantia berme bat. Hala ere, joan orduko sortua du berak filologo berrien eskola trinkoa, duda gabe, lan hau burura dezan prestuki paratua. Langile ekipoaz gainera, beharrezko eritzi zien aurre lanak ere egotzi zizkion filologo berriei, zenbait tesi doktoraletan gauzatu dituztenak.

Hitzaurreak ere egingabe utzi dizkigu Mitxelenak. Hala ere Sarre-raren ordezkio **Introduccion** izenpekoan eta Ibon Sarasolaren **Advertencia Previa - Atariko Oharra** delakoan agertzen diren Mitxelenaren hitzak ditugu erreseina arin hau egiteko iturri posible bakarrak, ezinezko bait zaigu, falta dugun denbora eta trebeziagatik, hiztegiaren edukin osoa laburbiltzea.

Arreta handiko kontua ohi da lexikografian egingo den obraren helburua aldez aurretik ongi finkatzea; helburua nolako, halako izango bait dira ezaugarriak. Euskaltzaindiaren sorreratiko agindua izateagatik, eta izan behar duen lehenengo hiztegi orokorra izateagatik, badirudi helburua ezin murriz zitekeela, ezein publiko interesatu posiblerik ezin bazter zitekeela. Interes asko zeuden tartetik, **multiplicidad de objetivos** dio egileak, hiztegia nolakoa izan behar zuen nolabait agin zezaketenak. Oreka gaitza bilatu behar zen publiko zabalak eska zezakeen orokortasunaren eta honelako obra batek beharrezkoa duen diskrekzioaren artean. Izan ere, ohiturik gaude herri honetan, interes editorialak ahulenak ez direlarik, arik eta euskararen egoera normalizatzen eta euskaldunak behar bezala alfabetatzen diren arte-raino bederen, zabalkunde mugatua zor zaien obrak, etxe guztietara eraman nahi izatea; Azkue hiztegia aparteko adibidea bait dugu. Herri xeheak hiztegi on baten faltan dagoela ez dago ukatzerik, baina mesede eskasa egingo diogu honelako obra erraldoia, tamainaz eta diruz, eukitzera bultzatzen badugu, gero probetxu txikia atera ahal, nahasmendu handia sortarazi, eta honetatik sortu behar diren aurrerantzeko obra dibulgaziozkoak erostea hipotekatzen diogularik.

Asko garbi markatzen du Mitxelenak hiztegiaren behin behineko-tasuna: *Irakurleari eman nahi zaizkio aukera egiteko behar lituzkeen lana-besak, hautaketan hasi behar badu*. Jakin badakigu, ordea, hautaketa lan hori ez dela nolana hiko, eta ez dela nolana hiko irakurlea, O.E.H. obraren orain arteko zuzendari-ordea baizik, hautaketa horri ekiten diona, **Hauta - Lanerako Euskal Hiztegia** ere prozesuan bait daukagu. Filologo eta filologo gaiak, lexikografoak bereziki, zenbait irakasle eta idazle,... publiko bereizten jakin behar dugu, eta, seguruenik, bereizten zekien hiztegiaren egileak berak, honela mintzo zaigunean *la obra que presentamos trata de recoger todo aquello que tenga interés para la lexicografía vasca y, en general, para los estudios vascos*.

Hiztegiaren ezaugarri orokorrak

EL DICCIONARIO GENERAL VASCO trata de recoger y sistematizar el patrimonio léxico vasco de todas las épocas y dialectos. Se trata, por tanto, de una obra general y descriptiva, no de un diccionario normativo. Ez da hiztegi historikoa, ezta etimologikoa ere, baina añaide, sin embargo, aco-taciones sobre el origen de algunas palabras, e incluye los datos geográficos e históricos necesarios.

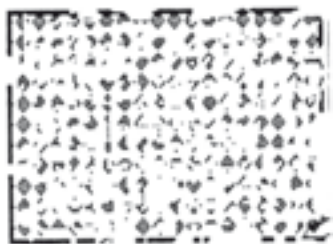
Hau da, M. Pidalek bere **hiztegi idealean** bezala, artikulua bakoitza, orden alfabetikoz sailkatutako doana —jarraian helduko diogu puntu honi—, informazio etimologiko, historiko, gramatikal eta semantikoa daukan monografia laburra da, erabilaren gidari izan nahi duena, nahiz erabilera hiztegia ere ez den.

Ez da hiztegi normatiboa, horren ordez, edo aurrez, hautaketa lana datorrelako, I. Sarasolaren **Hiztegi Arauemaileari** izena zentzu berean aldatu izan zaion moduan. Apaltasun eta zuhurtasun adibidea dugu aukerabide hau, ondo hautatuko badugu, ondo ezagutu behar bait dugu hautatzekoa, eta horretara dator obra hau.

Ez da hiztegi historikoa, baina honek erabiliko lituzkeen materialak darabiltza. Egia esan irakurtzen baditugu Alvarrek berri dakarkigun RAEren Diccionario Histórico obraren ezaugarriak ez genuke jakingo zein desberdintasun dagoen hura eta gure Hiztegiaren artean. Gure Corpusa askoz ere txikiagoa da eta horretatik ateratzen da materiala erabiltzeko modu bereziak. Hiztegi historikoan, *strictu sensu*, hitzak agertuko zaizkigu estratu mugatuetan, agerpen bakoitza aurreko estratuak definitua delarik, hitz baten agerpena edo desagertzea logikoki eta espreski adierazi behar delarik.

Ez da hiztegi etimologikoa, beste azalpenen beharrik gabe Mitxelenak berak argitzen digunez: *dado el estado actual de los estudios en este punto, esta información es en la mayoría de los casos incompleta o fragmentaria, y como ya he señalado, no pretende en ningún caso paliar la falta de un Diccionario Etimológico Vasco*. Aprobetxatu nahi dugu aukera, ordea, **Euskal Hiztegi Etimologikoaren** nondik norakoaz galdera botatzeko, nahi bait genuke eduki M. Agudek, desagerturiko Tovar eta Mitxelenarekin batera, zerabilen proiektuaren berri freskoagorik. Pentsa daiteke orain, O.E.H. argitaratzen hasi delarik, E.H.E. abiatzen hasteko ordua hurbilago datekeela, baina batez ere, aspaldixkotik zorionez euskal etimologiako lanetan hautesmaten denez, Löpelmanna bezalako hiztegiak, bat aipatzea nahikoa bait da, behingoz gainditzekotan gaudekeela. Teoriatik kanpo azpimarratzekoa da **H** letrari eman zaion tratamendua; badirudi letra hau, mutu bezala agertuz, ez dela ordenerako kontutan hartzen, ez hatxedun eta hatxegabeko aldaerak dituzten hitzetarako, baina ezta hatxedun hutsetarako ere, ez dugu erideiten zergatia, arrazoï praktikoetarik haratagoa dirudien arren.

Orden alfabetikoa da askotan ol-darturiko mamua. Jakina da alfabetoa konbentzio sozial hutsa dela, ez daukala oinarri linguistikorik, eta horretatik esana da azientifikoa dela orden alfabetikoaren erizpidea hartzea. Saiatu dira hiztegiaren sarreren beste ordenamendu molde batzuk, hiztegi ideologikoak lekuko, baina ez dute lortu inolaz ere konbentziorik, hor hor

dugu kasik ezezaguna zaigun Aranart-Lafitterena. Gure kasuan bide alternatiboetatik jotzea berandutuko zukeen are gehiago frituen agerpena, gainera orden alfabetikoa azientifikoa izanagatik ere, gizarteak hiztegiaren duen irudi komunaren osagai ezinbestekoa da. Inoiz hiztegi alternatiboak egingo badira gure artean, izango da hiztegi orokor bat dugulako aurretik. O.E.H.ak beste hiztegiak-ideologikoa, sinonimikoa, errimatua, sortzaillea, bilingueak, etimologikoa,... -egiteko beharrezko dugun abiapuntua izan behar du.

Gure artean, dakigula, oraindik saiatu gabeko bidea da sortzailleek abiarazitakoa. Beharbada, oraingoz bideraezina da orain hogeitabost urteko Katz-Fodorrena edo duela denbora erdiko Aronoffena bezalako hiztegi proiektuak burutzea, baina haiengandik zenbait iradokizun probetxatzea daukagu. Lexikoa sortzez erregularra, edo bilakaeraz irregularra izan daiteke. Lehena ez litzateke hiztegiaren sartu beharko, bapatean momentuoro sortzen ari delako, adibide pare bat hartuko dugu O.E.H.tik; **afarixka** edo **alaiki** hitzak ez genituzke sartu beharko, **afari** eta **alai** hitzak eta **-xka** eta **-ki** sufixoak (aurreko hitzei lotzeko erregela banakin), aurretik sartuak bagenitu, esannahi edo forma desbideratua hartuko ez luketen bitartean behinik behin. Desbideratzen direnean forma irregularrak bihurtzen dira eta ondorioz hiztegiaren pasatzen. Bloomfieldek berak ikusten zuen lexikoa oinarritzko irregularitasunen zerranda bezala. Mitxelenak ere desberdintasuna hautematen du, baina etimologiari baino ez dio aplikatu, forma ilunek bakarrik dutela azalpen beharrik aditzera ematen duenean: *añade acotaciones cuando se trata de cuestiones muy disputadas*.

Ordenaz arizan garenez gero, ordenagailuen laguntzaz mintzatzera gatzoz orain. Aipatua da ordenagailuek Hiztegiari ekarri dioten ezinbesteko laguntza, baina honek ez gaitu harritu egin behar, momentuz hiztegiaren eraikitze lanetarako baino ez bait da erabili. Baina datuak informatizaturik daude, bankuan gordeak esango genuke. eta azpiegitura hor dago —**Eusko Jaurlaritzaren Informatika Elkartea**—, esperientzia ere, laburra izan arren, badago, UZEIk oraintsu martxan jarri duenarekin; borondatea baino ez da falta Lazaro Carreterrek aipatzen zuen hiztegi automatikoa burutzeko. Hau honela, Hiztegiaren erabilgarritasunaren onetan paperatzean egiten den diskriminazioa, hau da, datu bankuetara sartu denaren bostetik ere ez izatea Hiztegiak dakarrena ez litzateke egin beharko eta gainera Hiztegia beti egunean egongo litzateke, nahibesteko zuzenketak sar lekizkioke, eta aldiari aldiaren eskaturiko listatuak eman liezaizkiguke. Materiale biketa etengabe luza liteke, batere apendizerik apailatu beharrik gabe. eta orden al-

fabetikoa ere bidenabar gainditua; Hiztegia ez litzateke jadanik izango hitz andana monolitikoa, letra inpresoak presatua, hizkuntza biziaren ispilu bizia baizik. Hogei ta bost urte luze pasatuak dira Zgustak informazio lexikoa ordenagailuz ez besterik erabiliko zela baieztatu zigunetik. Euskal Mundu Biltzarrea euskaldunok geure buruok munduratzeko egin izan bada, orain dugu aukera teoria prasiara behingoz eraman dezagun. Eskertzekoa litzateke bilduta dagoen material guztiez baliatu ahal izatea, datu terminalen bitartez biblioteka eta ikasguetara luzatzerik balego. **Euskal Thesaurusa** eginik legoke.

Lexikografian puntu eztabaidatuenetarikoen artean definizioarena da, eta uste dugu izango dela Mitxelenaren Hiztegi honetan. Definizioari orden alfabetikoari egozten zaion azientifikotasun berbera egozten zaio, azientifikotasun horri itzuri egiteko irtenbide bakarra dago, berau **adierazpen teoria** batetan oinarritzea, definizioa adierazi linguistikoaren ordezkoa bai bait da Mitxelenak, badirudi, distribuzionalistek jorraturiko bidetik heldu nahi

diola adieraziari, esannahiari: *en nuestra opinión la «definición» de una palabra es primordialmente el conjunto de contextos en los que dicha palabra puede aparecer.* Has gintezke distribuzionalisten kontra erabili ziren argudioak estrapolatzen; nahikoa dugu, berriz, gure kasu partikularrari jotzea. Bildutako testuinguru multzoa, ezta seguruenik ere bil litekeena ere, ez da nahikoa esannahiaren globaltasunaz jabetzeko, aurretik beraz euki dezakegun eza-gupenaz baliaturik ere askotan. Hau ikusten zuen Mitxelenak hau dioskunean:

en muchas ocasiones nos ha resultado problemático adscribir una determinada aparición a alguna de las acepciones establecidas, e incluso percibir nada sobre su significado en el texto concreto. Ezintasun hau areagotzen da, noski, hautaketa lana murrizketa lana ere bihurtzen delarik. Definiobide hau aski ez zela ondorioztatzen da O.E.H.an bigarren bide bat nagusitu izanatik. Bigarren alternatiba hau, praktikan lehendabiziko eta ia bakarra dena, ez da izan, denok biziki eta jakinminez igurikatzen genuen definizio lexikografikoa, baliabide lagungarriekin edo hauek gabe. Izan ere, ez zen jadanik jorratu gabeko lurra, egitekoa atzera zezakeena beraz; hortxe bait daude ugaltzen hasi diren adibideak: Arestiren **Hiztegi Tipia (A,B,C,D)**, J.A. Etxebarriaren **Euskal Iztegi Laburra, hiztegi berezitu gehienak**, Bostak Bat Taldearen oraintsuko **Euskararako Hiztegia**, edota, kidetasunez lehenak izateagatik, azkenerako utzi ditugun Sarasolaren **Euskal Hiztegi Arauemai-lea** eta bere bertsio modernoa den **Hautalanerako Euskal Hiztegia**. Harturiko errekurtsua hiztegi bilinguea egitea izan da. Erosotasuna, eta lexikografia tradizionalaren fruituez baliatzeko egokiera nagusitu bide dira; baina tradizioa erdalduna izan da, gaztelaniazkoa ezezik, *frantsesa ere bai*. Orain aukera aparteko bat galdu dugu sekulako konplexu kultural hori gainditzeko.

Amaitzeko hitz bi Hiztegiaren sarrera edo hitzaurreei buruz. Hone-tan nabaritzen da batez ere, obrak zoritzeko falta zuen ikutua. Azalpen lu-zeagoren bat eskertuko zukeen irakurleak, ikurren azalpenak eta hiztegiaren erabileraz, Hautalanerako Euskal Hiztegiak duen tankerakoa. Bibliografia eta husturiko testoen presentazioan **Corominas Hiztegi** paregabekoaren antza atsegina sumatzen da, bestaldetik.

Villasanteren hitzak paragrafeatuz bukatutzat ematen dugu berri onaren zabaltzea, ***Mitxelena jaunari egin diezaiokegun omenaldirik ede-rrena hauxe da, hots, bere hiztegia ongi eta lehen-bai-lehen argitaratzea.***

EUSKAL HIZTEGI HISTORIKOA

Berandaturik zetorren historia hiztegia

Ander Roskubas

Mitxelenaren gorazarrezko liburuan Juan P. FUSI *La función de la historia* bere artikuluan **intrusismoaz** mintzo zaigu. Fusi Jaunari esan geniezaioke kontsolatu nahi baldin badu, **campo de lo opinable** horrek historia ezezik filologia ere hartua duela, are gehiago euskal filologiaz ari bagara; eta historia oldartu duen **intrusismo desaprensivo** hori denon pairamena dela. Mitxelenak berak ere jasan behar izan zuen bere baitan, enfrontamendu pertsonalera iritsi ere egin zelarik behin baino gehiagotan.

Honenbestez ez genuke nahi laido berberean erori nahi, gurea ez den gai batetaz hitz batzuk esatera ausartuta. Bi arrazoik bultzatzen gaitu honetara; bata gure kulturaren kritikarik ezak, kritika, kritika hutsaz gain, kritikatzeko aitzakitan hartzen dena ezagutzera ematea eta ongi etorria egitea ere delarik; eta bestea, aitzaki hutsa dena, obra lexikografikoez zerbait esateko sentitzen dugun nolabaiteko eskubidea.

Bost urte iragan dira U.E.U.ko historia sailak bere *Historia eta Gizarteziientzien urtekariaren* 1. alea atera zuenetik. Bertan U.E.U.ko taldearen lexikografia lanen berri ematen zitzaigun, honela zioskutelarik:

«Lexiko» azpisailak, izenak argi dioenez, Historia hizkera teknikorako lexikoa lantzea du bere helburu nagusi eta orokorra, euskaraz Histori lanak emateko, hagitz premiazkoa ikusten dugu behin-behineko lexiko-bilaketa hauetan izerdi-lanak ematea. Euskarazko historiografiak molde guztietako idazlanean hizkera modernu eta erabilkorra beharko baitu. ILdo honetan ezin dezakegu ahantz U.Z.E.I.k aurrera daraman HISTORIA-hiztegia, berak batuko baitu hein handi batetan daukagun zulo hori, eta areago oraindik, bere eskutik abiatuz, berorren osagari bat izan nahi du.

UZEIkoek **Politika Hiztegia** aterea zuten ordurako, baina **Historia Hiztegiaren** seinalerik ez digute eman harrez gero, eta UEUn ere partaide izan diren Murgil Taldekoen eskutik etorri zaigu azkenez iragarritako lehen enamuina.

Jose AZURMENDIk ohi duen zuhurtziaz liburuari egin dion hitzaurreri eransteko gauza gehiegirik ez dugu, nahiz eta hitzaurre hau (hemendik aurrera **E.H.H.** laburduraz aipatu dugun) Murgilekoen hiztegi honetaz informazio iturri bakarra izan. Diogun alde aurretik ez garela gu izango lehen fruitu honi, zoldugabea izanagatik ere, harriak jaurtikiko dizkiogunak, ez horixe!

Inoiz, intrusismoarren ala eskubidearren, historiako testorik euskarara itzultzeko edota irakaskuntzan erabiltzeko paradan aurkitu denak ongixko dakike hiztegi honen premia. Are gehiago, kontu egiten badugu, Azurmendi esatera aintzineratu denez, *historia ez dela beste disziplinen artean bat gehiago*, baizik eta beste guztien alderdi bat, posible duten bietariko bat hain zuzen; dinamikoa ala estatikoa, diakronikoa ala sinkronikoa. Historian englobatzen diren beste zientzien artetik politika, sozio-ekonomia (Fusirentzat **primacia absorbente** du alderdi honen eguneko tratamenduak, **revalorización de la historia política** aldarrikatzen duelarik), zuzenbidea,... dira adierazgarrienak, hots; giza taldeen gobernamentuarekin zerikusi zuzenago dutenak.

Aitzitik Mundua eta Humanitatea orri batzutan hersteke nahikoa mugagabe eta heldugaitzak ditugu, esan beharrik ere ez dago. Existitzen ikusi dituen Historiaren ikasketari ekiteko, eta hiztegiak moldatzeari ekiteketo oso modu berezi batez, dugun bide alternatibo bakarra ikasgaia zatikatu eta angelu diferenteetarik jotzea da. Beti ere Manuel LUCENak aipatzen duen **artificio de parcializar la Historia** delakoaz jakitun egonik.

1. Historiaren ikasketari heltzeko ardatz posible guztietarik lehena Historia espezifikoala ala berau deskribatzeko metodologia eta terminologia generikoaren artean erabakitzea da.

Egia ere bada erizpide biak gero eta nahasiago daudela, ez direla elkar ezinak. Kontu, Abos-Marcok beren hiztegian egiten diguten argitzea:

Un dictionario de términos históricos no es un mero diccionario conceptual, sino también un diccionario de Historia y esto sólo se podría conseguirse con un tratamiento más bien enciclopédico de determinado número de términos importantes.

Lehendabiziko aukera, modan dagoen ordenamendu standarrago baten ondorioa besterik ez dateke, kulturaren agerpen idatziak oro ordenamendu ia unibertsal batez estekatzea, alegia. Historia ez da korrente honetatik at gelditu, noski. Historia hiztegiak dira —*in strictu sensu*— besteak beste: L (*diccionario de acontecimientos y detalles biográficos, artículos sobre política, diplomacia, sociedad y religión*), S eta U (*miles de nombres de reyes, batallas, personajes, instituciones, etc.*). Honelakoak dira baita ere orden kronologikoa alfabetikoaren ordezkotzat hartzen dutenak: K esate baterako, edota urtekari guztiak, hiztegitzat hartu nahi bagenitu. Neurri berean Historikoak dira, hots; terminologia sailkatzen ez dutenetarikoak, pasadan mendean modan egon ziren **Diccionario geográfico-histórico** guztiak (A, B, C, D eta E), nahiz eta artikulua antolatzeke darabilten erizpidea izen geografikoen orden alfabetikoa izan.

Bigarrena hiztegiaren definizio tradizionalaren barnekoa dugu; terminoak sailkatzeko eta adierazteko tresna tradizionala da hiztegia, eta horrela izanik historia terminologia orobat sailka eta adieraz daiteke. Terminologia, bestaldetik, era bitara uler daiteke, batetik metalengoaia edo lengoaia epistemologikotzat, eta hemen **egitura, potere, iraultza**,... terminoak definituko lirateke; eta bestetik Historia Bereziaren gauza arrunten andanatzat, **alkate, aduana, Parlamentu**,... tankerako definituekin. Terminologia hiztegien artean H, N, Q eta R sailkatu genituzke. Hauek vocabulario izena eraman ohi dute, eta ez dira hain produktu borobilak; H eta I, adibidez, lexiko azterketa hutsak dira eta ez hiztegiak. Terminologia azterketa ere badu ORPUSTANek E.M.B.ean aurkeztu berri duen Nafarroa Behereko *Les infançons ou la noblesse rurale* (nola hau euskaraz?) gaiari buruzko lanean.

Gehienak, nola edo hala, ez dira sailkapen honetan ehuneko ehunetan sartzen; ekoizpen hibridoak ditugu André Burguièreren hitzei kontu egitea besterik ez dugu:

Pour rendre compte de l'état le plus récent de la discipline, notre dictionnaire s'est attaché à ce qui fonde son caractère

scientifique, c'est-à-dire: **1** les méthodes; **2** les concepts; **3** les domaines (historique, économique, militaire, etc.); **4** les objets; **5** les questions qui ont provoqué des débats importants chez les historiens; **6** les écoles historiques et les historiens qui ont le plus contribué à l'avancement de la discipline.

Areagotua dugu hau Michael Mourreren lanean, duda gabe:

Les articles contenus dans ce dictionnaire s'efforcent d'embrasser l'histoire mondiale, de l'origine de l'homme à nos jours, dans tous ses éléments. ils sont donc consacrés à l'histoire: **1** de tous les États actuels et anciens; **2** des institutions politiques; **3** des idéologies, des partis et des mouvements politiques; **4** de la presse; **5** des structures sociales; **6** des éléments, formes et doctrines économiques; **7** des faits de culture; **8** de la guerre et de la vie militaire; **9** des grands événements; et **10** des personnages».

Begien bistan dugunez helburu hanpurutsuegia dugu hauxe, izan ere zenbat eta handiago izan, hainbat eta gehiago izango dira hiztegiaren itzuriak. Gainera **grand événement** eta **perssonage** horietan gelditzea historia eguneroko gauza xeheen pilaketaz egiten deneko historiografia modernoari kontra jartzen zaio bekoz beko.

2. Historia hiztegieta, ez terminologikoa, korpua mugatzeko beste ardatz bat kronologikoa da, eta hemen ere espektro luze zabala daukagu; Mourrek berriro ere, bere *de l'origine de l'homme à nos jours* horrekin jomuga gaindiezina jartzen digula.

Lan batzuk urte gutxitako gertakizun historiko famatuak dituzte korpua: H (France de 1869 à 1872), J (la révolution: 1789-1799), X (Guerra Civil Española).

Baten batek mendea hartzen du langaia: L (Twentieth Century), O (siglo xv).

Batek edo bestek ez du mugarik jarri nahi edo bestela muga pragmatikoa jartzen dute, lanaren faktifiliteak eraginda. Honela Yangüas y Mirandaren lanak dokumentazio eskuragarriak ezarritako muga kronologikoa du, espreski aitortzen duenez, edo G-k, izenburuan dakarrenez; *desde sus origenes hasta el reinado de Alfonso XIII*.

Baina duda gabe kopuru altuena **Aro Hiztegiak** dira: B (España Antigua); Ñ (du Moyen Age), T (Historia Medieval), E.H.H. (erdi Aroa eta Aro

Moderno); M (Modern History, 1789-1945), P (España Moderna y Contemporanea).

Adierazgarri eta bitxia da, E.H.H.ren kasua ere delarik, Fusiren arregura den **inflación de contemporaneismo** delakoa nabaria izanik, hiztegi berezirik kasik ez izatea Garaikide Arorako, eta oso gutxi landua den Erdi Arorako hiztegiarik gehien izatea. Pentsa liteke Hiztegiak ezezagutzaren seme bordeak direla, gida turistikoak paraje ezezagunarenak diren hein be-rean.

Aro Historikoak abstrakzio metodologiko erlatiboak izanik ere, abiapuntu egokiak zaizkigu, batetik hiztegiari begira beharreko termino bat zein arotakoa den jakitea eska dakigukeen gutxienezkoa bait da, eta bestetik lan lexikografikoa sinpletzen bait du egokiro. Erdi Aroak eta Aro Modernoak ez dute elkarren arteko lokarri berezirik, denboran koerlatiboak izateak dakartzkien ezaugarri logikoez gain, baina aro bakoitzak aurreko eta ondoko koerlatoak ditu, hau da; Erdi Aroa, Aro Modernoaren aurrekoa da baina era berean Aintzinaroaren ondokoa; Aintzinaroarekin batera landu da, eta ez Aro Modernoarekin, Bilbon ospatu berri den Euskal Herriaren Historiari buruzko biltzarrean. Esan nahi da ar bien independentzia E.H.H.an errespetatu zitekeela, sakontasunaren onetan. E.H.H.an aro bi landu dira, itxura denez arazo handirik gabe landu gainera, baina logikoki oso gaingirokoa eta eshaustibotasun handirik gabe suertatu da lana. Arrazoia, nonbait, erabilitako bitartekoetan ere badago, eta ez inoren gaitasunean.

Badirudi, aipatzen duten bibliografiari eta kontrakarreko aipurik ezari kasu egin behar badiegu behinik behin, ez dutela euskaraz egin diren historia lanak zuzenean hustu, eta egin izan badute, ez dugu arrazoirik ikusten hustutako liburuen aipamenik ez egiteko, honelako lanetan premisa ohi denez. Egia ere bada Erdi Aroaz ezer gutxi idatzita daukagula euskaraz, eta ezer gutxi dagoela hustutzeko. Gure artean historia ez da sarriegi euskaraz mihingainean erabili, eta ez da sarriegi papereratu, baina Murgilekoek ondotxo ezagutzen dituzte udako unibertsitateetan —bai ofizialean eta bai alternatiboan— edota baita ere erreseina honen hasieran aipatu *Gizarte-zientzien urtekarian*, edota era berean desagerturiko *Saioak* eta *Zehatz* aldizkarietan lekuko idatziak gelditu lanak. Lan hauek hutsean geldituko ez badira, eta ez dira horretarako eginak izan, hiztegiari zer aportatu badukete. Metodologiaz eta lanaren nondik norakoaz informazio gehixeago eskertu luke irakurle ikasle zoliak, gauza bera erabilitako bibliografiaz; zer dela eta, adibidez, Agirreazkuenagaren *Historia de Euskal Herria* bai, eta egile beraren *Euskal Herriaren Historia* ez diguten aipatzen.

3. Hirugarren aukerabidea eremuarena da. Hemen ere tipologia argia dugu, eremu eta tratamendu orokorretik eremu eta tratamendu zehatzera doan graduazioa:

Batere diskriminaziorik egiten ez dutenak, Mourreren *de tous les États actuels et anciens, provinces, régions historiques, villes du monde entier,...* bezalako korpus mugagabeak alegia: K, L, U, V, W eta Z, besteak beste.

Estatu, Nazio, edo bestelako entitate historikoa duten eremuei dagozkienak: B, C, D, G, I, O, P, S, X, e.a. Fusik **explosión del localismo** egozten die estaturik ez duten nazioen aztertzeari, baina Fusi Jaunari, noski, berak deitoratzen duen lokalismo berbera leporatu dakioke, salatzen duen **énfasis exagerada en la historia local y regional**, *énfasis en la historia «nacional»* izpiritu berberaz praktikatzen bait du. Lan hauek herrien historia hiztegitatuak baino ez dira, herrien gertakari historikoak orden alfabetikoan eskaintzen dizkiguten historia liburuak, alegia. Ez da E.H.H.aren kasua, Euskal Herriaren historia deskribatzeko beharrezko zaizkigun terminoak azaltzen saiatzen bada ere.

Honelako hiztegia delarik E.H.H., izena du nahasgarri, irakurleak ez bait daki, aurrertiz ez bada behintzat, zer nolako hiztegiren aurrean dagoen.

Alde batetik **Euskal** adjetiboa ez da unibokoa, dagoen dagoenean gauza bi uler bait daitezke: **Euskal Historiaren** (hots: *Euskal Herriaren Historiaren*) **hiztegia** bata, eta euskaraz eginik dagoen **historia hiztegia** bestea, kasu honetan erredundantzia patologikoa izanik. Bestetik ez du jakingo, espreski seinalaturik ez dagoenez gero, maiuskulazko **Historia hiztegia**, ala minuskulazko **historia hiztegia** den, hau da, **Historia hiztegitatua** ala **historiazko terminoen hiztegia** daukan aurrean. Azkenik, **Historiko** adjetiboa ere ilun samarra da, ez bait genekike, beste daturik gabe, **historia hiztegia** ala **hiztegi historikoa** (*ez historia duen hiztegia*, orobat uler litekeen bezala, bai zik eta *terminoen historia ematen diguna*) daukagun. Lehenengo hiztegian ez genuke sartuko, esate baterako, Larramendiren ECAUTU «diputatu» (Iztuetak bere kondairan erabiliko duena) edo ARCHONTE «diputado general de Guipuzcoa» hitzak, baina sartuko genituzke bigarrean, edo, bereziki, ineditoa den **historia hiztegi historiko** batetan. Honenbestez esanik gelditu da Murgil Taldearena **Euskal Herriaren Historiaren terminoen hiztegi** bat dela. **Euskal hiztegi historikoa** da, beste izenez bataiatu duten arren, berrikitan agerturiko Mitxelenarena.

Azkenik, monografia lokalak ditugu; F (de Bayonne) edo Y (Villa de Tafalla). Hauek ere monografia historiko lokal hiztegitatuak dira, noski.

Korpusaren luze laburrak ere badu zerikusi zuzena lanaren helburu eta atarramenduekin. Erkaketa arin bat egiten baldin badugu berehala ohar-tzen gara gure hastapen honek jarraipen sendoa behar duela:

Yangüas	1.730 orr.	ehundaka
UZEI Polit. Hizt	966 orr.	682 kont.
Burguière	693 orr.	225 artik.
Abos-Marcos	626 orr.	3.000 term.
Sesma-Libano	460 orr.	4.000 term.
J. Jurío	234 orr.	400 artik.
E.H.H.	175 orr.	221 artik.
Fédou	136 orr.	

Nabaria denez gure hiztegia xumea da besteen ondoan, ez delarik arraroa hauek tomoka kontatu beharra. Esan nahi da sakotasuna eta osatasunak eskatzen duela lan eskergea; eta lan eskergek, era berean, lan talde handia eta denbora luzea, eta errefrauak dienez *dagoenean bonbon eta ez dagoenean egon*. Izan ere Erdi Arotik Aro Modernora, eta Bizkaitik Zuberora tarte luzea daukagu, auzokide eta mendeetan barrena menperatzaile ere izan ditugun herri edo estatuak ahortzi gabe, berengandik jaso bait ditugu neurri handi batetan geure buruok gobernatzeko moduak, eta ondorioz gobernamentu moduen izenik gehienak.

EUSKAL HIZTEGI HISTORIKOA ·
ERDI AROA ETA ARO MODERNOA

Azkenengo kritika Gordailukoei luzatu behar zaie liburuari eman dioten itxura tipografikoarengatik. Eredu imitagarri bat izan daiteke Jimeno Juríoen hiztegiarenak, eta garesti gerta daitekeen fotokonposaketara jo ezear ere, gaur egun badago merke den konposizio bide itxurosorik. Lanak merezi du zinez.

DEBILE PRINCIPIUM MELIOR FORTUNA SEQUATUR

Lanean zehar aipatutako hiztegien zerrenda dator hona, gehienak Bilbo aldeko bibliotekatan kausi daitezke. Obra bakoitzak ondoan daraman letra artikuluanerabili dugun identifikagarria da.

- A **Diccionario Geográfico-Histórico de España.** Comprehede el Reyno de Navarra, Señorío de Vizcaya y provincias de Alava y Guipuzcoa. R.A.H. (G. ARNAO, MARINA, TRAGGIA, ABELLA) Madrid, 1802.2 tomo.
- B **Diccionario Geográfico-Histórico de la España Antigua Tarraconense, Bética y Lusitana.** CORTES Y LOPEZ, M. 1835-1836.
- C **Diccionario de Antigüedades del Reino de Navarra.** YANGUAS y MIRANDA, J. Pamplona, 1840. 1964.ean Institución Príncipe de Vianak berrargitaratua, 1843.eko eranskina hirugarren tomoan sarturik.
- D **Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar.** MADDOZ, P. Madrid, 1846-1850.
- E **Diccionario Histórico-Geográfico-Descriptivo de los pueblos, valles, partidos, alcaldías y uniones de Guipuzcoa.** GOROSABEL, P. Tolosa, 1862.2 tomo.
- F **Dictionnaire Historique de Bayonne.** DUCERE, E. Bayonne, 1911. 2 tomo. 1976.ean Laffitte-Reprintsek berrargitaratua.
- G **Diccionario de Historia de España.** Desde sus orígenes hasta el reinado de Alfonso XIII. Revista de Occidente. Madrid, 1952. 3 tomo. 1979.ean berrargitaratua.
- H **Le Vocabulaire Politique et Social en France de 1869 á 1872.** DUBOIS, J. Larousse. Paris, 1962.
- I **Diccionario de Historia de España.** BLEIBERG, G. Revista de Occidente. Madrid, 1968.3 tomo.
- J **«Traduction en basque de termes politiques sous la révolution».** RICA ESNAOLA, M. ASJU IX, 1975.
- K **Diccionario por Fechas de Historia Universal.** Ampliado y revisado por SOBREQUES, Jaume. Juventud. Barcelona, 1977.

- L **Dictionary of Twentieth Century History.** PALMER, A. Penguins Books. Middlesex, Inglaterra, 1979. Gaztelaniaz: **Diccionario de Historia del siglo xx.** Grijalbo. Barcelona, 1983.
- M **Dictionary of Modern History. 1789-1945.** PALMER, A. Penguins Books. Middlesex, Inglaterra.
- N **Iniciación al vocabulario del análisis histórico.** VILAR, P. Crítica. Barcelona, 1980.
- Ñ **Léxique Historique du Moyen Age.** FEDOU, R. Armand Colin. Paris, 1980. Gaztelaniaz: **Léxico de la Edad Media.** Taurus. Madrid, 1982.
- O **Léxico del Comercio Medieval en Aragón (siglo xv).** SESMA, J.A. eta LIBANO, A. Institución Fernando el Católico. Zaragoza, 1982.
- P **Léxico histórico de España Moderna y Contemporanea.** BENNASSAR, B. Taurus. Madrid, 1982.
- Q **Diccionario de términos básicos para la historia.** ABOS, A.L. - MARCO, A. Alhambra. Madrid, 1982.
- R **Diccionario de términos históricos y afines.** CHORDA, F. - MARTIN, T. - RIVERO, I. Istmo. Madrid, 1983.
- S **Diccionario de Historia del País Vasco.** GARCÍA DE CORTÁZAR, F. - MONTERO, M. Txertoa. Donostia, 1983.
- T **Vocabulario básico de la Historia Medieval.** BONNASSIE, P. Crítica. Barcelona, 1983. 2 tomo.
- U **Diccionario de Historia.** Dirección FONTANILLO, E.; prólogo de LUCENA, M. Anaya. 1986.
- V **Dictionnaire encyclopédique d'Histoire.** MOURRE, M. Bordas. Paris, 1986.8 tomo.
- W **Dictionnaire des Sciences historiques.** BURGUIERE. A. Presses Universitaires de France. Paris, 1986.
- X **Diccionario de la Guerra Civil Española.** RUBIO, M. Planeta. Barcelona, 1987.2 tomo.
- Y **Vocabulario Histórico Navarro (Villa de Tafalla).** JIMENO JURIO, J.M. Altaffaylla. Tafalla, 1987.
- Z **Diccionario de Historia Universal.** COLER, Ch.

EZ NUEN EZAGUTZEN

Juanra Madariaga

Hasieran ez nintzen konturatu. Zubi horren gainean nere burua katramilatzen nengoelarik, ez nintzen ezertaz ohartzen. Olastak, ostarteak islada erazten zituen ene begietan bakarrik. Ixiltasuna zen nagusi. Ez zen erreka bat. Itxasoa hor bertan zegoen eta. Ura eta kresala ene behakoa gelditzen zen lekuan batzen ziren, eta juxtu juxtu han bertan olasta, ostartea eta nere begiak haizearen jostailuak ziren. Ilunabarra zen, luze samar, gaua agertzeke bait zegoen, eta engoitik jendea etxeratua omen zen, oso jende gutxi ikus nezakeen begiratu izan banu. Baina ez, jendea ikusteko ez neukan betarik, ur-kresala horrek liluratua bait ninduen. Halere, itsaso begiratzailerak ez nintzela sentitu nuen.

Ni nengoen lekutik paraje neska segail bat zegoen, gormuturik infinitoa iman digante bailitzan. Eta bai, hasieran ez nintzen konturatu baina ez dakit zer nolako poderioa zeukan neska horrek, zeren behin eta berriro zegoen lekura begira erazten zidan. Ez zen higitu baina neri etxera ordua heldu zitzaidan, beraz, neska hori uzteko unea. Gaua ilunabarra bezalakoa zen, luzea. Bere soin eta aurpegi imajinario bat etengabeki agertu zitzaizkidan ene ametsetan, ezagunak izango balira bezalaxe. Eguzkiak ene begiekin jolastu nahi zuenerako, ni eznahirik nengoen, neskaren aurpegi ezagun batekin aldi oroz nere buruan eta nor zen jakin ezinik.

Eguna han-hor-hemen igaro nuen ilunabarra heldu arte. Une honetan ene erexa guztiak zubirantz zihoazen, itsasoa, erreka, ostartea, olasta eta batipat neska, leku berean zeudela pentsatuta.

Egun horretan zerua trumonadarrez beterik zegoen arratsaldez ilunduz baina era berean edertuz, eguzkia lotara doan lekutik zohardi tipila erakusteraziz. Bestaldetik izarrak izaarniatzen hasten ziren une berean etorri zen neska pauso geldo batekin eta aurrereko lekuan jarri ondoren, bertan eman zuen denbora osoa gaua etorri arte, nere etxera ordua, partitze horren ueña ailegatu arte.

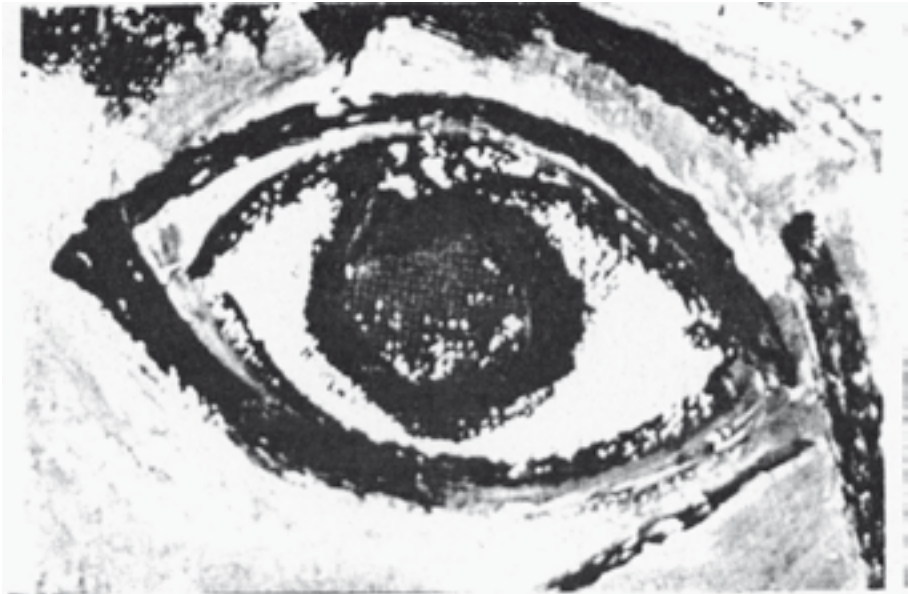
Egunak barik, ilunabarrak ziren bakarrik neretzat.

Neretzako ez zegoen beste pentsamendurik, neskaren irudia eta aurpegiak orobat inguratzen baininduen. Egun guztiak, hobeto esanda, ilunabar guztiak berdinak izan ziren, denbora mugigaitza izanik. Infinitoa, itxasoa eta edertasuna bakarrik.

Halako egun batean, neska hori nor zen nere buruan biraka ibili ondoren, argi bat piztu zitzaidan ene oroimenean. Argi izpi horrek Marga zelakoa, esaten zidan. Marga, nere amodio ezinezkoa. Ni baino helduagoa zen. Nere etxearen aurrean bizi zen eta egunero agurtzen ninduen, ni klaserako joatean. Errekadutxo batzuk egiten nizkion eta berak sari moduan, eskertzeko, pot ttipi bat ematen zidan, amoltsuki.

Oso pozik bizi nintzen berak alde egin aurretik. Inoiz ez nuen jakin zergaitia. «Agur Pablo» besterik ez zidan idatzi paper zati batean.

Eta bera izango ez balitz? Benetan oso antza handia daukala! Bai, bera izango da. Baina egun baten, ilunabarra, inoiz baino ilunago agertu zitzaigun, bestelakoa izan zen guztiz. Egun horretan nehoiz ez bezala, neska, Margaren antza zeukana, nere atzetik pasatu zen bere aurpegi erabat imajinatua erakutsiz. Bai, bera zen, edo bera zelakoan nengoen, hain baizen handia zeukan antza.

Nere baitan hasi zen gatazka, berarengana joan edo.....zer egin. Bere betiko lekura ailegatu zenerako, joatea ebatzi nuen eta ustekabean ikusi nuen nere burua berarengana abiatzen, juxtu berak barandaren gainean, hanka altxatzen zuen mementuan.

Salta urran zegoen. Nik korrikari ekin nion bere izena kizkirituz. —«Marga, Marga, ez, ez bota.» Iritsi nintzenerako, arroka artean hezur zurriak gorritzen hasten ziren. Alboratu nintzaion eta..... azala pinpor pinpor jarri zitzaidan. Ez zen Marga, neska ez zen Marga.

Zanpatze eta infinitoa gorritzen ziren bitartean, etxerantza nindoa-larik, «nor zen», «nor zen», «nor zen», buruan bueltaka, «nor zen», begiak anpuluka.

INFERNURAKO BIDAIA

**El Loco Pascual
Jon Andoni saiago**

Errepidearen albo batean jarrita —berdin duk zein albotan— atzamarra atera ta bideetatik non demontre bukatuko diren ere arduratzen ez zaizkian abenturatara joatea erabakitzen duaneko egun haietako bat zuan.

Euria ari zela gogoratzen diat, eta horregatik, egin nahi nuenerako gaua ezin hobea zela pentsatu nian.

Nengoen tokian bertan gelditu ninduan, argi berdea piztu berria zuan semaforo alimale haren pean. Ez zuan denbora gehiegirik igaro, batiere espero gabarik nire aurrean zuri koloreko kotxea gelditu zenean.

—Nora zoaz? —Galdegin nioan bidaiari bakarra zen eroaleari.

—Zornotzara.

—Bale! —erantzun nik.

Hirurogei urte inguruko gizon burusoil eta txikiaren ondoan eseri ninduan, aurreko eserlekuan.

Kotxe barruan musika klasiko zoragarria entzun zitekean, eta horregatik ene bidaidea gusto oneko pertsona zela hauteman nian.

—Ychaikovsky —esan nian zalantzati.

—Musika zalea al haiz? —galdetu zian gizonak.

—Tira, musika gustatzen zaidala esan daiteke.

Hitz egiten zidanean aurpegira barik hanketara begiratzen zidala ohartu ninduan bapatean.

—Zer.....etxera dagoeneko? —galdetu zian hirurogeikoak.

—Ez, turista noa.

«Patetika» jarraitzen zuan entzuten kotxe barruan, honek bidaia goxoegia egiten zuelarik.

—Botxotik hator.

—Bai —erantzun nian nik.

Atzelari asko joaten zireneko toki sorta bat esanda gero, beraien artean «Don Cipote» deitutako kobazuloa, gizonak galdetzeari berrekin ziztaioan.

—«Don Cipote»-ko saunan egon haiz noiz edo noiz?

—Ez, saunan ez naiz inoiz egon.

«Don Cipote» emagizonen zulo bat zenez gero, bertako sauna ere horrelakoa izango zela antz eman nian, eta zaharrak, ni eraso baino lehen, ea atzelari nintzen jakin nahi zuela.

Nire azken erantzuna gora behera, burusoilak nire joera sexualari buruzko aburu zehatza jaso zian, eta bost minutu beranduago haren eskuak ene izterraren gainean paseatzen zuan.

Zornotzara iritsita gizonak galdetu zian berriz.

—Nora goazek orain?

Itauna zeharo igurikigabekoa zuan; «nora hoa orain?» galde ziezadakean, baina ez, esan zuena erabat garbi zegoan; eta orduan neuk erantzun behar nioan hark zeukazkeen balizko zizinietaz hausnartzeko ere denborarik gabe.

—Ni «Don Matias»-a noa —erantzun nioan.

—Eta hori zer duk?

—Diskoteka bat da. Hementxe dago, goardiazibilen koartela igarota eskuineruntz.

(Ez zuen ene asmoa goardiazibilak istorio honetan sartzea, baina Durangaldean hainbeste koartel zegok non haietako bat derrigorrez aipatu behar bait duk edozein tokirako erreferentzi puntu bezala). Oso karrika bezitik abiatu gintuan: alde bata zeharo argizaturik, eta bestea zeharo ilunduta. «Oinetakoen mixeria» bururatu zitzaidan. Herbert George Wellsek bere hartzaroko aldi handi bat sotano bateko eskaratzean eman egin zian, eta leihora begiratzen zuenoro oinetakorik baino ez zian ikusten. Hauengandik hasi zuan gizaki bakoitzari zegokion gizarte klasea bereizten. Nik argikuntzaren arauera bereizten nian gizarte klasea: gunee argizatua; burgeseria txikia, gunee ilunbetsua; langileak. Beranduago jakingo nian konklusiook arras egiazkoak zirena.

Azkenik gizonak «Don Matias»-en aurrean aparkatu zian kotxea.

—Heldu gaituk —esan zidaan irribarreka—.

Berataz libratzeko, aihertsu, gauza bat baino ez zitzaidan otu.

—Eskerrik asko, jaun jator hori.

Atea ireki ta ahalik eta azkarren jalgi ninduan. «Don Matias»-a hur-bildu ahala hertsirik zegoela ikusi nian; jenderik gabeko kaletik gogoia ekarri ninduen gizonari atxekita ibili ninduan. Inoiz ez nitian haren sentimentuak mindu nahi izan, inori kalte egiterik gustatzen ez zitzaidalako, baina ez nengoa bere desioa asetu behar zuten «saien» gustokoa egiteko prest.

Errepideko alde ilunetik jarraiki ninduan ibiltzen. Ez nekian zer egin, zeharo hutsik nengoa, eta tupustean itzelezko ideia etorri zitzaidan burura: Ural mendietara joatea. Bai, hori, Uraletara! Neure bizitza osoko ametsa behingoz egiaztatzea.

Ez neukaan ez kotxe ezta pasaportetik ere, gidatzeko baimenik ere ez nian; baina berdin zuan, zeharo erabakirik neukaan ta ez ezerk ta ez inork ezin ziezadakean galeraz.

la kalearen azkenean topatu nian kotxe bat (norbaitek galdu zuela suposatu nian) sakelean neukan giltzatxoa atera ta atea zabaltzen saiatzen hasi ninduan. Behin eta berriz saiatu egin ninduan atzanean zabaldu zen arte. Orain bakarrik funtzionaraztea behar nian. Nire jakinduri mekanikoelektrizista aski txikia zuan baina martxan jartzen lagundu nindian.

Nire bizitzako lehenengo aldiz aurkitzen ninduan bolante baten aurrean, halere ez nian inondikako beldurrik; Europa osoa zeharkatu behar nuena banekian, eta lortuko nuela komentzituta nengoa. Ez nian gehiago pentsatu, jarraian azeleragailuari sakatu nioan eta kotxea martxan jarri zuan.

Zoriontsu ninduan kotxe hura eroaten. Serov jadanik ez zuan hain urruti; irudimenaz Uraleak ikusten nitian. Itzuleran Moskun trikatzea pentsatzen nian Leninen Hilobia ikusteko. Baina ez zuan honelako ezer gertatu. Kilometroren bat izango nian eginda gutxi gora behera kamioi baten atzekalde barrura sartuta aurkitu nintzanean.

Desilusio handia hartu nian zeruan ere dena berdin zela ikusi nengoa: txarto asfaltaturiko karririk, eraikin bloke itzelak, txiribogak, elizak, diskotekak,... bakarrik zegoan ñabardura bat paraje berriarekin zeharo bat ez zetorrena; plaka bat (kalean argizaturik zegoen gauza bakarra), Zeinean «Gudari kalea» irakur bait zitekeen. Nire inguruetara egin nian so berriz eta toki hura zerua ez zena ohartu ninduan, Zornotzako «Gudari kalea» baizik, eta beraz bizirik eta lurrean nirauela.

Une batez planeta honetan minutuak niretzat kontatuta zeudela pentsatu nian. Geldiro geldiro nire izpiritua izarretara igoten zuan, lurrean etzandako ene gorputza azkenetan zegoen bitartean.

Ez nolatan, ezta nolako gauza miragarri esker ere jakin gaberik, Hondartzan etzanda, bere jaioterriko hizkuntzazko bertsoak errezitatu ahala zakila edoskitzen zidan mulata batekin aurkitu egin nian neure burua. Honela zioean:

«uanubi kula mamba
kula mamba
Uanubi kula mamba...

Uanubi kula mamba
kula mamba, kula mamba,
Uanubi kula mamba... »

—Holaxe, holaxe, ene beltzatxo —honela deitzen bait nion nik maitekiro—.

—Bai, bai —hark atseginkor erantzun—.

—Zurruptu, maitea, zurruptu, hauxe ez bait dun agortzen.

—Bai, bai —hark errepikatu—.

—Jainkoa, jainkoa, bai ederto egiten dunala! Jarraitu, jarraitu, ez gelditu! Gora Afrika! Gora Afrika Askatuta!

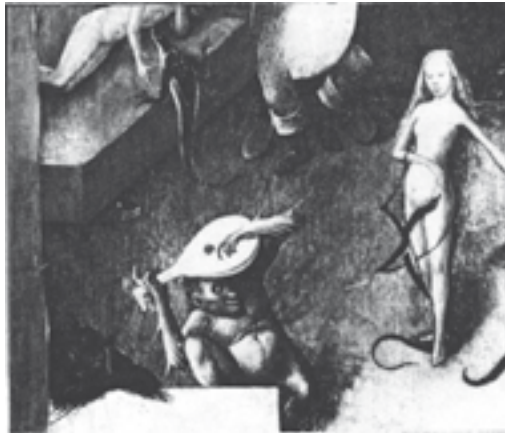
Jarraian. eta biberioia hustu baino lehen siena arreko behorraren gainean igonda, eskuartean neukanari bukaera ematea erabaki nian. Arras

ahitu ta erori ninduan. Hondartzako hondarrak ia erre egiten zian, hain zegoen beroturik, halere luze-luze botata geratu ninduan.

—E!, txuritxo, txuritxo! —xuxurlatzen zidaan mulatak belarrira—, beste bat, tira gizon, beste bat...azkena!

Lo geratu nintzela gogoan diat, ta baita itzartu orduko niretzat zeharo ezezaguna zen toki batean aurkitu nintzela, inoiz ikusia ez nuen tokian. Ni nengoeneko bide mehar baten albo bietara pertzik baino ez zegoan, bata bestearen aldamenean, bertako leihatila batzutatik zeharo kiskalitako aurpegiak ni agurtzera jalgitzen zirelarik.

—Begira, begira, berri bat! oihu egin zian kiskaliriko aurpegi batek leihatila batetik.

Bapatean ene aurrera ehun urte inguruko adineko gizon bajua, burua ile luze ta beltzez ondo hornitua eta kasik potrotarainoko bizarra zeukana atera zuan.

—Ongi etorri, motel!

—Ongi etorri, nora? —ihardetsi nioan nik.

—Bada, nora izan behar al duk? Infernura!

—Nolatan infernura! —erantzun nioan nik.

—Eta jakin diatekek nora demonstrera pentsatzen huen hik daukaan aintzinkariekin? Komunista, atsogixon, adulteriogile, lapurra...

—Tira, tira, iraindu ez egin, e? Eta esaidak norekin ari naizen.

—Norekin izango duk ez bada deabruarekin, ala akaso ez duk narbaritzen? Tira, begira, nire betekizuna beteta, hemen nola funtzionatzen garen esango diat. Esan diadanez hau infernua duk, eta hemen, amaren seme guztiak bezalaxe ogibidea bilatu beharra daukak; heuk ikusiko non enplegatzan haizen. Eta hona ez etorri gero asteko hogeitamabost ordu lanarekin, C.N.T.ko espabilatu horiek errebindikatzen duten bezala. Hemen garretik garrera egiten duk lan; hauxe duk, egun osoan zehar pertzako zortzi orduak kenduta. Ordu horietan begira dituan guzti horien kolore berdina hartu arte egongo haiz doratzen-doratzen. Dena dela, eta sindikatuen konkista berri bati esker, logelatik pertzarako eta ohetik sugarretarako aldaketa berrioi soberan gogor egin ez dakizuen, lehenengo astean lurrean izan zenuten azkeneko logelaren pareko batetan eman dezazuela erabaki egin diagu. Bigarren astean kristalez mukururaino beteriko pertzean egongo zarete, eta kristal on gainean lo egingo, eta finean, pertz normal batera pasatuko zarete, hau duk, garretako pertzera. Hortxe ikusten duan hori, berrehun miloi zenbakiduna duk, hirea. Barruan lehen zazpi egunetarako hire logela aurkituko duk. Tira, eta horixe duk dena, betikotasuna toki honetan atsegingarri egin dakiala espero diat. Agur.

Etorri zen modu berberean desagertu zuan, baina lehenago bularrean txapatxo bat ezarri zidaan; bertan honela irakur zitekean:

«Paskual Zoro, berrehun miloigarren kondenatua».

Hango giroa eta geografia pixkat ezagutzeko, nire pertzaren inguruetara bueltatxo bat egitea erabaki nian. Metro batzu izango nitian ibiliak soilik otoz otoan putamadreko hotza zegoela harriturik konturatu nintzenarako. Handik, buruzia gainean zebilen gizon bati, toki hura infernua baldin bazen ea zergatik egiten zuen hainbeste hotzik itaundu nioan. C.N.T.-koak berriro greban zeudela erantzun zidaan, eta haien erruagatik galdarak itzali egin zirela.

Paseatzen jarraiki ninduan eta, nengoen tokitik ez oso urrun, nigana deiadarka zetorren bat ikusi nian. Honela zioean:

—Egunkari Gorria! Egunkari Gorria!...

Bistan zegoan, egunkari saltzaile bat zuan.

—E, aizu, emaidazu baga!

—Tori, kondenatu hori. Hogeitamabost deabru emaidazu.

Berria nintzela esan nioan eta artean infernuko txanponik ez nuela.

—Ondo dago, ondo dago, emaidazu zure herriko dirua.

Neraman mila pezeta atera eta eman egin nioan.

—Aski da honekin, espainol kaka hori!

Inoiz ez nian imaginatu bizitza infernuan hain garesti zenik; ezta ere espainolak hain txarto kontsideraturik zeudenik.

Lehen orriari begiratu eta idazpuru handi baten pean «AL CAPONE-ren KASUA» berri hau irakurri ahal izan nian.

«Ehun milioigarren kondenatua den Al Caponek, zeina bizirik zegoela Amerikako Estatu Batuetako ganster entzutetsua izan bait zen, hain argarren aldiz, bata bestearen ostean, pokerrean jokatuz infernuko poltrona galdu du berriro. Partida atzo bostetan, infernuko orduan, ospatu egin zen, deabruaren aurka, zeina bait da orain poltronaren jabea (informazio gehiago hamabostgarren orrialdean)».

Bukatu nuenean, helbidea apuntatu eta bertara abiatu ninduan, kirol kazetariaren lana eskatzera, horixe izana bait zen nire azkeneko bizibidea.

—Zer nahi duzu? —galdegin zidaan atearen beste aldetik aurpegi kiskali batek.

Lana eskatzera etorri naiz.

—Ondo, pasa hadi! ESAn...

—Bada begira, kirol kronista bezala.

—Egon pixka bat, mesedez... Ernesto, erdu hona!

Egundoko bozkarioa hartu nian aipatutako Ernesto hori *Txe Gebara* zela ikusi ahala, kondenatuaren plakan irakurri nion bezalaxe.

—Esan!

—Ba begira, kirol kronista bezala.

—Ea ba, zuk ba al dakizu zenbatera dagoen garren gaineko altura jauzia?

—Ba ez; heldu berria naiz eta ez nago gauza askoren jakitun.

—Niri horrek ez dit axola. Ea, zenbatera dago burdin fundituaren gaineko ehun metrotako errekorra?

—Baina aizu, heldu berria naizela esan dizut dagoeneko!

—Tira, tira, zoaz kaka egitera! —erantzun zian «TXE»-k—.

Urrats bat ere egitea uzten ez zidan kabreoarekin joan ninduan bertatik, ni, lehengoegun batetan hezigabeko honen dizipulo izan nintzena! Ikusi egin behar nola aldatzen den jendea!

Infernuko lehen eguna izanda, zirrara gehiegi hartuak nitian, eta nire pertzara atsedean hartzeko nahi bakarrarekin aldegin nian.

Zornotzako nire etxean nengoelako inpresioa izan nian. Bizitzan izandako logelaren pare-parekoa zuan hau. Ondo lo egin nian, lurrean erreportari nintzeneko garairik hoberenetan bezala.

Zazpirak ziratekean, infernuko orduan, burura adreilu bat botata iratzarri nindutenean (hau ez zidaan esan deabru putakume halakoak). Batera: ostia, ze bero egiten zuen! Orduan dena ametsa baino ez zela izan pentsatu nian; ameskaitz ikaragarri bat. Kotxe istripua agorrilean izan zela gomutatu ninduan eta, beraz, honako beroa udari baino ez zitzaioan egozti behar. Baina bai zera ere!, hipotesi guztiok pikutara joan zituan, ordurako zela hogeitau urte baino gehiago hila zegoen gure aitonaaren bisita izan nuen. Orduan beroaren kausa C.N.T.-koek errebeindikazioak erdietsirik, galdarak berriro martxan zeudela zela esan zidaan.

Eta besterik ez, adiskideok, homosexualitatearen kondenatu honen istorioa igortzen dizuet. Orain hementxe gelditu beharrean, indioi-larra bilakatuta beharagitzea (honetxek daramatzen arriskuekin) eta lurrrera bihurtzea erabaki diat. Beraz txiripaz kolore horiko —horrelakoa bait zen haren nahia— holako animale erreusaintoren bat ikusten baduzue, bizia barka iezaiozue. Kondenatu gaixoren bat baino ez dela pentsa ezazue.

